

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА і ОБОРОНА

№ 7 (79)

2006

Засновник і видавець:

УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТР ЕКОНОМІЧНИХ І ПОЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА РАЗУМКОВА

Генеральний директор Анатолій Рачок
Головний редактор Людмила Шангіна
Макет Олександр Москаленко
Техніко-комп'ютерна
підтримка Антон Дижин

Журнал зареєстровано в Державному
комітеті інформаційної політики України,
свідчення КВ № 4122

Журнал видається українською
та англійською мовами
Загальний тираж
3800 примірників

Адреса редакції:
01034, м. Київ, вул. Володимирська, 46
офісний центр, 5-й поверх
тел.: (380 44) 201-11-98
факс: (380 44) 201-11-99
e-mail: info@uceps.com.ua
веб-сторінка: <http://www.uceps.org>

При використанні матеріалів
посилаання на журнал
«Національна безпека і оборона»
обов'язкове

Редакція може не поділяти точки зору авторів

© Центр Разумкова, 2006

Проект здійснено за підтримки Швейцарської агенції
з розвитку та співробітництва (SDC), представленої
Швейцарським бюро співробітництва в Україні

З М І С Т

СПІЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ: ОСОБЛИВОСТІ І ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ

1. ІДЕНТИЧНІСТЬ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ: СПІЛЬНЕ І ВІДМІННЕ 3
2. ЧИННИКИ ПОГЛИБЛЕННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ ВІДМІННОСТЕЙ
ІДЕНТИЧНОСТІ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ 24
3. ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ 35

ПРОБЛЕМИ МІЖРЕГІОНАЛЬНИХ ВІДНОСИН В ОЦІНКАХ ЕКСПЕРТІВ (Експертне опитування)

РЕГІОНИ УКРАЇНИ: ПЕРСПЕКТИВИ ЄДНАННЯ, ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ СПІЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

(Виступи учасників круглого столу)

- УКРАЇНУ МОЖЕ ОБ'ЄДНАТИ ПРАГНЕННЯ
ДО ДЕМОКРАТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ
Мирослав ПОПОВИЧ 43
- ПОЛІТИКА ФОРМУВАННЯ ГУМАНІТАРНОГО ПРОСТОРУ
МАЄ ЗАБЕЗПЕЧИТИ ПРАВА УСІХ 130 ЕТНОСІВ УКРАЇНИ
Микола ЖУЛИНСЬКИЙ 44
- УКРАЇНІНЕ – МУЛЬТИКУЛЬТУРНОСТЬ, ПОЛІІДЕОЛОГІЧНОСТЬ,
НЕЙТРАЛІТЕТ
Владимир МАЛЕНКОВИЧ 44
- ВИВАЖЕНА РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ДОПОМОЖЕ СТВОРИТИ
ЄДИНУ ІДЕНТИЧНІСТЬ
Захарій ВАРНАЛІЙ 45
- ПОТРІБНА ГНУЧКА ІНТЕГРАЦІЯ З ЕЛЕМЕНТАМИ СТРАТЕГІЇ
МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ
Володимир ФЕСЕНКО 46
- УКРАЇНСЬКУ ІДЕНТИЧНОСТЬ НУЖНО СТРОИТЬ
НА БАЗЕ ДЕМОКРАТИЧЕСКОГО ПАТРИОТИЗМА
Вадим КАРАСЕВ 47
- ДЛЯ ФОРМУВАННЯ НАЦІЇ НЕОБХІДНО ЗАБЕЗПЕЧИТИ
ДІЄВІСТЬ ДЕРЖАВИ
Олександр ЛИТВИНЕНКО 48
- ШВЕЙЦАРСЬКА МОДЕЛЬ В УКРАЇНІ ОЗНАЧАТИМЕ КОНСЕРВАЦІЮ
ПОДІЛУ НА СХІД І ЗАХІД
Олесь ДОНІЙ 48
- ВСЕГДА СУЩЕСТВОВАЛО ДВЕ УКРАЇНИ – ІХ НАДО ПРИМИРИТЬ,
ПРЕДОСТАВИВ РАВНІЕ ПРАВА ОБЕИМ
Владимир КОРНИЛОВ 49
- Я НЕ БАЧУ МОЖЛИВОСТЕЙ ІНТЕГРАЦІЇ РЕГІОНІВ
Микола РЯБЧУК 50
- ФЕДЕРАЛІЗАЦІЯ – НАЙОСТАННІШИЙ ВИХІД
Володимир ЛУПАЦІЙ 51

СТАТТЯ

- ШВЕЙЦАРІЯ: НАЦІЯ “ДОБРОЇ ВОЛІ”
Карін ГІЛЛАНД ЛУТЦ 52

Умови отримання журналу — на нашій веб-сторінці:
<http://www.uceps.org/magazine>

СПІЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ: ОСОБЛИВОСТІ І ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ

Україна як держава постала в 1991р., не маючи сформованої спільної ідентичності громадян, що є необхідною умовою стабільності держави та її стійкого розвитку.

За умов тривалого трансформаційного стану, наявності відчутних регіональних економічних, соціальних, культурних відмінностей, слабкості громадянського суспільства та відсутності зрозумілої державної політики, процеси ідентифікації громадян мали переважно стихійний характер. Спостерігалось взаємне відчуження держави і громадян, випадки напруженості між різними соціальними групами українського суспільства, погіршення міжрегіональних стосунків.

Політизація регіональних відмінностей в період фактично безперервних виборчих кампаній 2002-2006рр. та певні зовнішні впливи довели справу – сьогодні дедалі частіше йдеться про міжрегіональний розкол в Україні. Суперечливість орієнтацій жителів окремих регіонів почала відчутно впливати не лише на внутрішню ситуацію в Україні, але й на її міжнародні позиції. Така ситуація зумовлює актуальність вивчення особливостей ідентичності українського суспільства в регіональному розрізі.

Ідентичність є багатовимірним явищем, що зумовлюється багатовимірністю суспільних зв'язків і відносин у сучасному суспільстві. Таке отождення існує у формах як *усвідомлення*, так і *відчуття* своєї належності до спільноти, що спричиняє наявність в особистісній і груповій ідентичності потужної емоційної складової. Це, своєю чергою, зумовлює “чутливість” питань, пов'язаних з ідентичністю, та відповідно – потребує адекватних засобів її формування, які повинні мати переважно заохочувальний, а не примусовий характер.

З іншого боку, багатовимірність ідентичності запобігає її уніфікації. Для стабільності демократичної держави і суспільства, заснованих на засадах консенсусної демократії, достатнім є формування спільної громадянської ідентичності, яка передбачає лояльність до держави, її символів та атрибутів (включаючи державну мову), громадянський патріотизм, спільність позицій громадян щодо стратегічних напрямів і цілей розвитку держави і суспільства, взаємну толерантність і соціальну солідарність між різними (за будь-якими ознаками) суспільними групами. На цих підставах більшість демократичних держав з багатонаціональними, багатоконфесійними і багатокультурними суспільствами змогли реалізувати гасло “єдність у багатоманітності”, перетворивши відмінності ідентичностей своїх громадян з потенційного джерела суперечностей на джерело розвитку.

Отже, виходячи з міжнародного досвіду, а також наявності в ідентичності українських громадян багатьох спільних рис, можна стверджувати, що багатоманітність етнічних, культурних, конфесійних спільнот і меншин України, навіть за умови регіонально локалізованих відмінностей, не є непереборною перешкодою формуванню єдиної української громадянської нації, спільної громадянської ідентичності українських громадян.

Водночас, таке формування потребує свідомих зусиль держави і суспільства, політичних і творчих еліт, духовних лідерів нації і самих громадян. А за умови слабкості структур громадянського суспільства особлива роль і відповідальність покладаються на владу та її здатність сформулювати та реалізувати відповідну державну політику, зокрема – політику національного єднання.

Аналітична доповідь складається з трьох розділів.

У першому розділі

наводяться та аналізуються результати соціологічних досліджень самоідентифікації громадян України в координатах загальнонаціонального середовища і простору (як територіального, так і соціально-культурного); на підставі наведених результатів робиться висновок про наявність відчутних відмінностей ідентичності жителів різних регіонів країни.

У другому розділі

окреслюються головні чинники, що зумовлюють формування та закріплення відмінних регіональних ідентичностей громадян країни, створюють ризик взаємного відчуження регіонів і послаблення суспільної солідарності в загальнонаціональному масштабі; аргументується висновок про те, що одним із головних чинників такої ситуації є відсутність державної політики, спрямованої на формування спільної ідентичності громадян країни та, відповідно, про необхідність опрацювання концепції такої політики.

У третьому розділі

наводяться стислі висновки та пропозиції; останні сформульовані як пропозиції до Концепції формування спільної ідентичності громадян України.

1. ІДЕНТИЧНІСТЬ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ: СПІЛЬНЕ І ВІДМІННЕ

Ідентичність є результатом *самовизначення*, тому вихідним пунктом її вивчення доцільно покласти результати соціологічних досліджень самоідентифікації громадян у вимірах, що характеризують громадянську ідентичність, а саме: ідентифікація у вимірах загальнонаціонального середовища і простору, лояльності до держави, державної мови (не лише як атрибута держави, але й як мови міжнаціонального спілкування), громадянського патріотизму (ставлення до України як Батьківщини), ставлення до співгромадян, позиції стосовно напрямів розвитку країни та її майбутнього.

У цьому розділі на підставі результатів соціологічних досліджень окреслюються окремі риси ідентичності жителів України та її регіонів¹. Зазначені результати свідчать, що дотепер спільна загальнонаціональна ідентичність українських громадян не склалася. Навпаки – є підстави припускати наявність тенденцій до взаємного відчуження жителів регіонів, формування особливих регіональних ідентичностей.

Водночас, існують і спільні позиції, що можуть стати вихідними у формуванні спільної громадянської ідентичності та громадянської нації в Україні.

Територіально-просторова ідентичність²

У межах цього дослідження респондентам пропонується ідентифікувати себе у вимірах “місце проживання – регіон проживання – Україна”, а також *Радянський Союз, Росія, Європа* – як індикатори ступеню вкоріненості в соціально-культурне минуле (Радянський Союз) та зорієнтованості на головні центри тяжіння сучасної України (Росія, Європа).

Як свідчать дані, наведені в діаграмі “З чим з *переліченого* Ви найбільше пов’язуєте (отождествлюєте) себе...?”, громадяни України “в першу чергу” пов’язують себе з місцем проживання, тобто **превалює місцева (локальна) ідентичність** (44,4% опитаних)³; майже третина (31,3%) – засвідчили загальноукраїнську ідентичність; 14,8% – регіональну. Інші виміри відзначили незначні групи респондентів (від 2,9% – Радянський Союз, до 0,8% – Європа).

Локальна ідентичність виразно переважає також у всіх регіонах – за винятком Заходу, де відносна більшість (40,4%) жителів ідентифікують

себе з Україною. В Центрі та на Сході загальноукраїнську ідентичність засвідчили приблизно по 30% жителів; на Півдні – 25,9%. Регіональна ідентичність більшою мірою притаманна жителям Сходу (19,4%), найменшою – жителям Центрального регіону країни (10,1%).

Водночас, “у другу чергу” відносна більшість громадян у всіх регіонах ототожнюють себе з **Україною в цілому** (від 37,6% у Центрі до 30,5% на Півдні). Другу позицію у цьому випадку посідає регіональна ідентичність (від 27% на Заході до 21,1% в Центрі); третю – локальна (від 22,6% в Центрі до 17,7% на Півдні).

Отже, домінування “в першу чергу” локальної ідентичності може свідчити про слабку залученість громадян до загальнонаціональних процесів, їх певну відособленість, звуженість *ми-ідентичності*. Проте, враховуючи перевагу загальноукраїнської ідентичності “у другу чергу”, можна припустити, що йдеться не про формування відособлених локальних ідентичностей, а скоріше про локальну та регіональну ідентичності як

¹ Тут і далі, якщо не вказане інше, використовуються результати соціологічних досліджень, проведених Центром Разумкова з 20 по 27 грудня 2005р. (опитано 2009 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України; теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%) та з 20 квітня по 12 травня 2006р. (опитано 11216 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України; теоретична похибка вибірки не перевищує 1,0%).

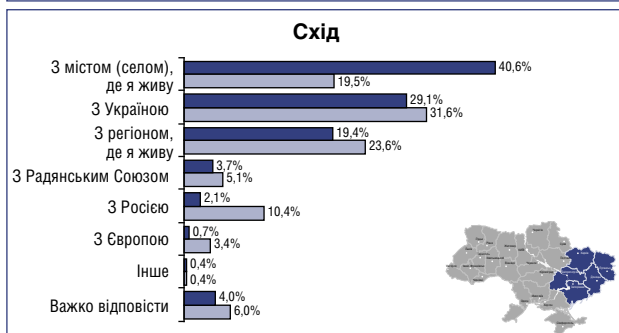
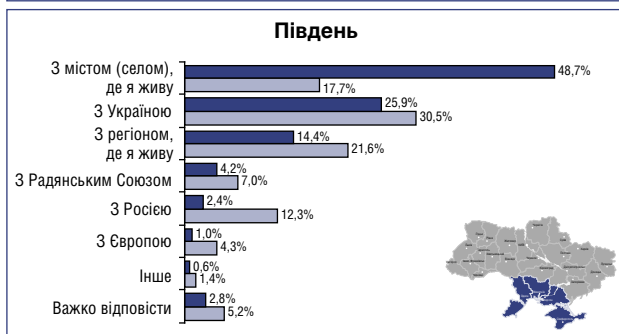
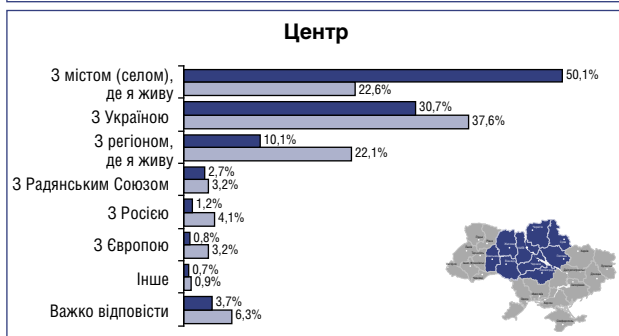
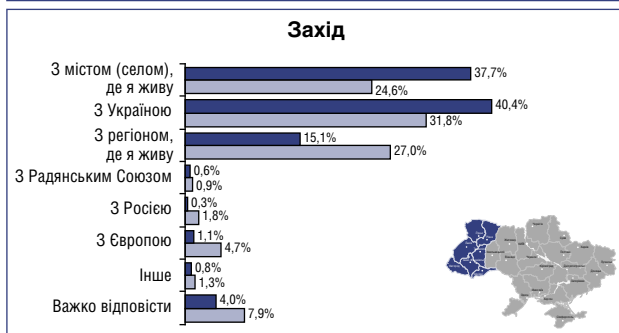
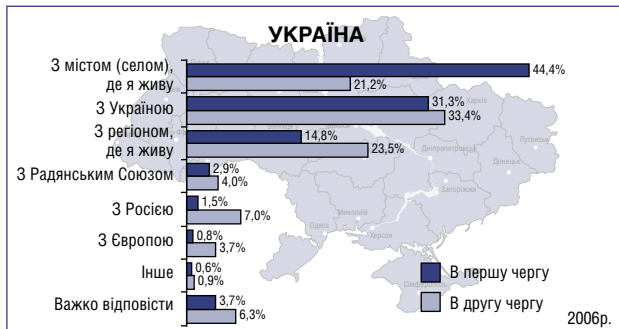
Застосовується наступний поділ України на регіони: **Захід** – Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області; **Південь**: АР Крим, Миколаївська, Одеська, Херсонська області; **Центр**: м.Київ, Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області; **Схід**: Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська області.

Повний виклад результатів досліджень див.: *Спільна ідентичність громадян України: особливості і проблеми становлення. Аналітичні матеріали до обговорення на Круглому столі: “Регіони України: перспективи єднання, шляхи формування спільної ідентичності”*. – Центр Разумкова, Київ, червень 2006р., с.4-29; на веб-сторінці Центру Разумкова – <http://www.uceps.com.ua>.

² Територіально-просторова ідентичність полягає в ототожненні себе особою (групою осіб) з певним соціально-культурним простором та мірі участі в ньому у вимірах “локальний (місце проживання, локальне оточення) – глобальний (у максимі – світ)”.

³ Доцільно зауважити, що домінування локальної ідентичності виявляється і у випадку, коли опитаним пропонується інша система координат: *житель місцевості – регіону – України в цілому – Європи – Землі (світу)*. У цьому випадку локальну ідентичність засвідчили 38,2%, загальноукраїнську – 30,7%; регіональну – 20,4%.

3 чим з переліченого Ви найбільше пов'язуєте (отожнюєте) себе в першу чергу? (% опитаних)

суб-ідентичності відносно загальноукраїнської. Такі суб-ідентичності не виключають віднесення себе особою (групою осіб) до загальнонаціональної спільноти, а свідчать лише про ступінь близькості особи чи групі осіб різномасштабних соціальних середовищ.

Соціально-культурна ідентичність

Соціально-культурна ідентифікація охоплює насамперед такі складові, як вибір мови та віднесення себе до певної культурної традиції. При цьому важливими є такі виміри мовної ідентичності, як визнання мови рідною, вибір мови спілкування та його мотивація, а також – рівень володіння громадянами державною мовою та її поширеність як мови спілкування. В державах, де одна з етнічних спільнот становить переважну більшість, і її етнічній дав назву державі (як це є в Україні), показовим є також рівень отождествлення себе громадянами з культурною традицією цієї етнічної спільноти.

Мовна ідентичність. Результати дослідження свідчать про домінування української мови в загальнонаціональному масштабі та водночас – про відчутне поширення російської мови та її переважання (локалізацію) в окремих регіонах країни.

Як видно з діаграми “Яка мова є для Вас рідною?”, більшість (52%) громадян України вважають рідною мовою українську; майже третина (30,7%) – російську. Майже для кожного шостого (15,6%) є рідними обидві мови однаковою мірою, для кожного дев'ятого – інша.

На Заході та в Центрі країни, як рідна, домінує українська мова (90,3% та 72%, відповідно); водночас, на Півдні і Сході – більшість жителів вважають рідною мовою російську (52% та 54%) або є білінгвами (17% і 23,5%, відповідно).

Привертає увагу та обставина, що **вільно володіють українською мовою більше громадян, ніж тих, хто вважає її рідною** (майже 58% проти 52%). А якщо взяти до уваги тих, хто засвідчив достатнє володіння нею, то з'ясується, що **92% жителів України володіють українською мовою в достатньому для спілкування обсязі**. Лише близько 7% мають з цим проблеми, менше 1% – повідомили, що зовсім не розуміють українську мову.

При цьому, **рівень володіння українською мовою має виразну регіональну специфіку**: на Заході та в Центрі безумовно домінує вільне знання української мови (89% і 70,6%, відповідно); на Півдні і Сході групи, які вільно володіють українською, становлять дещо більше третини (35,4% та 36,8%), і досить чисельними є групи тих, хто має проблеми зі спілкуванням українською, або зовсім її не розуміють (15,8% та 13,1%, відповідно).

Водночас, **використовують українську мову в побуті (розмовляють вдома) значно менше громадян, ніж володіють нею, а на Півдні і Сході – менше, ніж тих, хто вважає українську мову рідною**. Як видно з діаграми “Якою мовою Ви розмовляєте вдома?”, українська домінує в побуті жителів лише Західного регіону (українською і переважно українською користуються 89,2% жителів), переважає – в побуті Центрального (62,3%), і посідає другорядні позиції в побуті жителів Півдня (21,4%) і Сходу (16%), де фактично домінує російська (59,9% та 63,4%, відповідно).

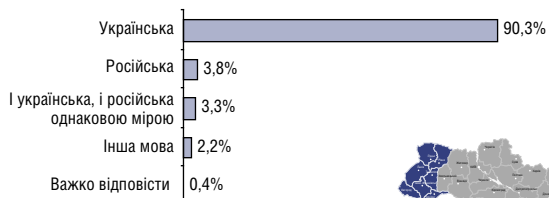
Яка мова для Вас є рідною? % опитаних

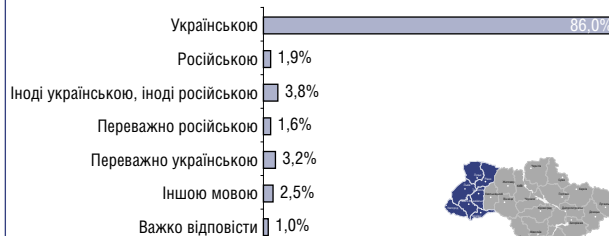
Якою мовою Ви розмовляєте вдома? % опитаних

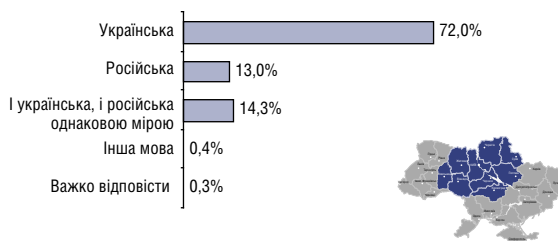
Захід

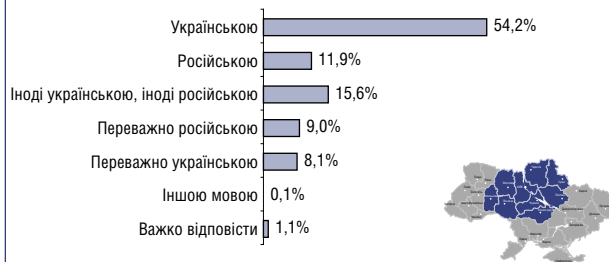
Захід

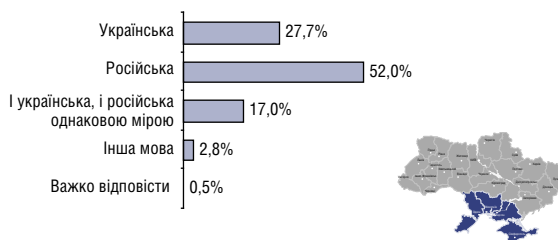
Центр

Центр

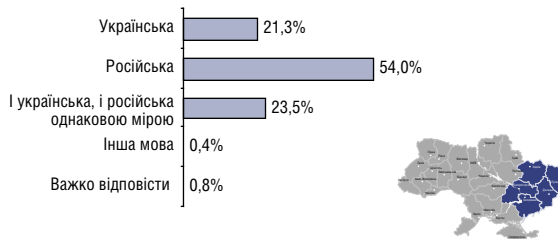
Південь

Південь

Схід

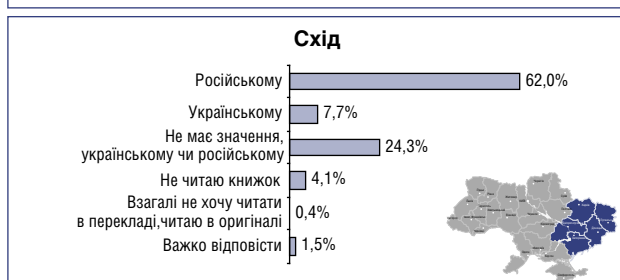
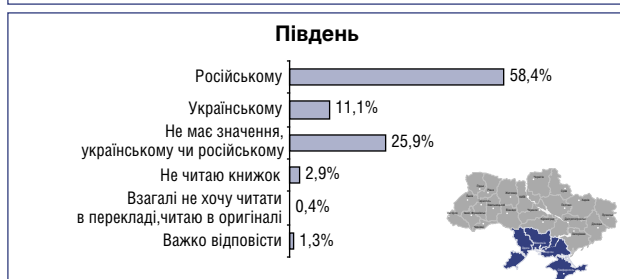
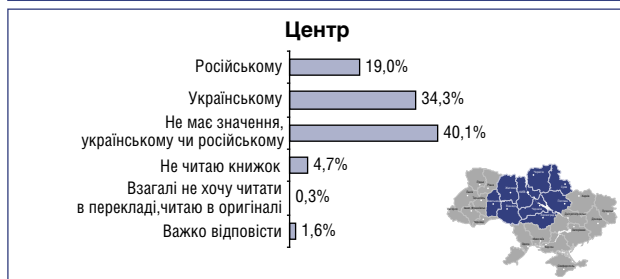
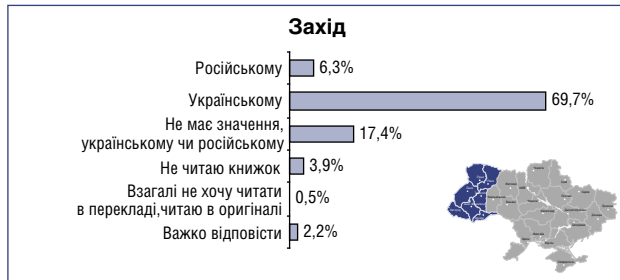
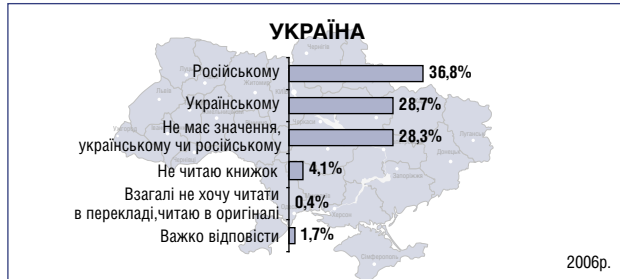

Схід

Виразно ілюструють не лише мовні переваги українських громадян, але й **ступінь їх укоріненості в українсько- чи російськомовну культуру** дані, наведені в діаграмі “Якби у Вас була можливість вибрати книгу зарубіжного автора...?”. Відносна більшість (36,8%) опитаних віддали б перевагу російському перекладу; 28,7% – українському; для 28,3% – мова перекладу не має значення.

Якби у Вас була можливість вибрати книгу зарубіжного автора, яку Ви дуже хотіли б прочитати, якому перекладу цієї книги Ви віддали б перевагу – українському чи російському?
% опитаних

Безумовну перевагу українському перекладу віддали б перевагу жителі Заходу (69,7%); жителі Центру – відносно (34,3%). Жителі Півдня і Сходу вибрали б російський переклад (58,4% та 62%, відповідно)⁴.

Щодо **мотивів вибору мови спілкування**, то відносна більшість (49%) громадян засвідчили власне **несвідомий** вибір (“цією мовою я розмовляю з дитинства”).

Мотиви, які можна назвати **ціннісними** (“це мова народу, до якого я належу”, “це мова моєї держави, розмовляти нею – мій обов’язок як громадянина”, “це мова країни, яку я вважаю своєю історичною батьківщиною”), відзначили 22,3% опитаних. Найбільшою мірою ця мотивація властива жителям Західного регіону (43,3%), найменшою – жителям Півдня (8,1%).

Кожному п’ятому українському громадянину (22,8%) властива **прагматична** мотивація (“ця мова є найбільш поширеною в місті (селі), де я живу” та подібні) (таблиця “Що найбільшою мірою визначає вибір мови, якою Ви розмовляєте?”).

Що найбільшою мірою визначає вибір мови, якою Ви розмовляєте?
% опитаних

	УКРАЇНА	Захід	Центр	Південь	Схід
Цією мовою я розмовляю з дитинства	49,0	46,8	48,7	62,2	44,6
Ця мова є найбільш поширеною в місті (селі), де я живу, нею розмовляють більшість жителів	15,4	4,2	13,2	18,2	22,6
Це мова народу, до якого я належу	13,9	28,9	14,3	5,4	8,6
Цією мовою розмовляють в моїй сім’ї	4,9	2,6	7,3	4,2	4,2
Це – мова моєї держави, розмовляти нею – мій обов’язок як громадянина	4,0	9,6	5	0,8	1,1
Це – мова країни, яку я вважаю своєю історичною батьківщиною	2,5	4,8	2,8	1,9	1,0
Я можу отримати найбільше інформації цією мовою – читати літературу, газети, журнали, дивитися телебачення тощо	1,9	0,3	1,2	2,9	2,9
Коли я розмовляю цією мовою, мене краще розуміють на роботі, в державних установах, магазинах, на ринку	0,7	0,2	0,4	0,9	1,3
Цією мовою розмовляють там, де я працюю	0,6	0,2	0,6	1,0	0,7
Цією мовою можна отримати кращу освіту	0,5	0,3	0,5	0,8	0,4
Ця мова є більш зручною для моєї спеціальності	0,2	0,1	0,2	0,2	0,3
Інше	0,2	0,2	0,5	0,2	0,0
Важко відповісти	6,2	1,8	5,3	1,3	12,3

2006р.

⁴ Аналогічне питання ставилося стосовно перекладу довідникової літератури зі спеціальності респондента. Відповіді виявилися аналогічними тим, які респонденти дали стосовно художньої літератури.

Культурна ідентичність. Більшість (56,3%) громадян України відносять себе до української культурної традиції, майже кожен шостий – до радянської, кожен дев'ятий – до російської, близько 7% – до загальноєвропейської⁵ (діаграма “До якої культурної традиції Ви себе відносите насамперед?”).

Перелічені типи культурних ідентичностей мають виразну регіональну локалізацію. **На Заході і в Центрі домінує українська культурна традиція, на Півдні і Сході переважають радянська та російська культурні традиції,** до яких віднесли себе відповідно 47,1% та 42,7% опитаних.

Загалом, наведені дані свідчать про високий ступінь кореляції між мовною і культурною ідентифікаціями: з українською культурною традицією ідентифікують себе насамперед ті, хто віддає перевагу українській мові; з російською або радянською – російській.

Водночас, привертає увагу та обставина, що до української культурної традиції віднесли себе більше громадян, ніж визнали українську мову рідною (56,3% проти 52%) і значно більше, ніж спілкуються українською і переважно українською мовою (56,3% проти 46%).

Крім того, серед тих, хто відніс себе до української культурної традиції, майже 20% становлять російськомовні особи (які спілкуються вдома винятково або переважно російською мовою); а серед послідовників радянської культурної традиції – майже 25% україномовних.

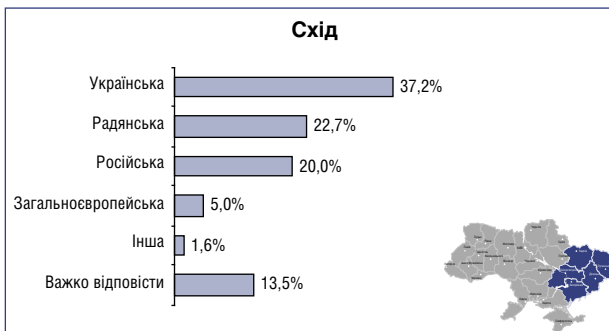
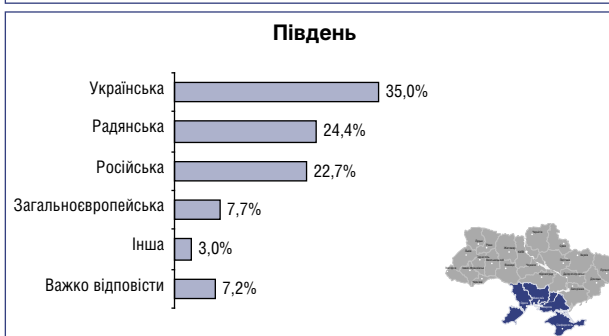
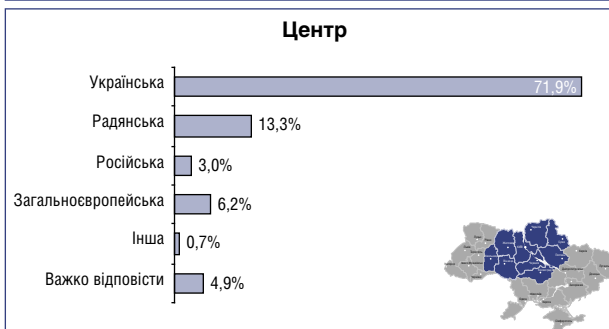
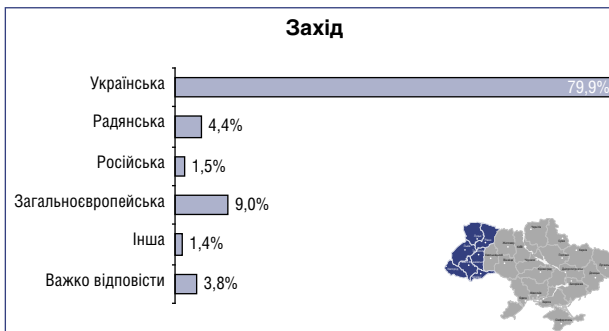
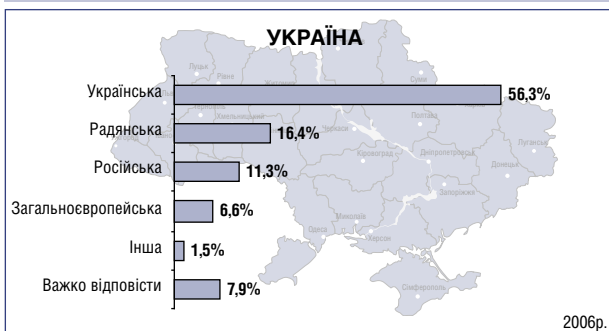
Отже, мовна ідентичність громадян України не завжди корелює з їх культурною ідентичністю. При цьому, українська культурна ідентичність властива значному числу російськомовних громадян.

Показовими є думки громадян з приводу перспектив культурних традицій в Україні та її регіонах. Через 20-25 років, на думку громадян, в Україні переважатиме українська культурна традиція – проте відзначили цю позицію 35,4% опитаних, що майже на 21% менше, ніж тих, хто сьогодні відносить себе до цієї культурної традиції.

Натомість, 21,7% опитаних вважають, що в різних регіонах країни переважатимуть різні культурні традиції, 16,1% – висловилися на користь загальноєвропейської традиції, і лише 3,4% – висловили впевненість у переважанні російської і радянської культурної традиції.

Примітно, що в групі тих, хто зараз відносить себе до радянської традиції, частіше висловлювалася думка, що в майбутньому переважатиме українська культурна традиція; у групі послідовників російської традиції – думка про майбутнє переважання в різних регіонах

До якої культурної традиції Ви себе відносите насамперед?
% опитаних

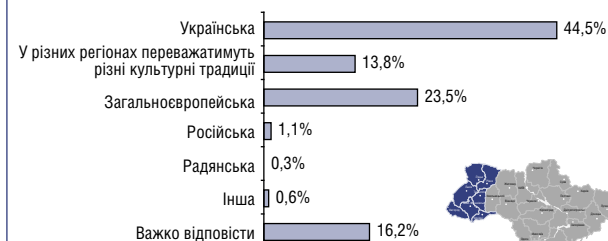

⁵ Водночас, певну причетність до Європи, “відчуття себе європейцем” засвідчили значно більше (26,4%) респондентів: 14,9% беззастережно та 11,9% “скоріше” відчують себе європейцями. Проте, і в Україні загалом, і в усіх її регіонах переважають ті, хто не відчуває себе європейцем (загалом по Україні: зовсім не відчувають себе європейцями 40,8%, скоріше ні – 27,1%). Відчувати себе європейцями українським громадянам перешкоджає, насамперед, низький рівень добробуту – цю причину назвали 72,9% тих, хто не відчуває себе європейцем. Лише 10,4% як причину відзначили “відчуття себе представником іншої культури”.

Яка культурна традиція переважатиме в Україні в майбутньому (через 20-25 років)? % опитаних

Захід

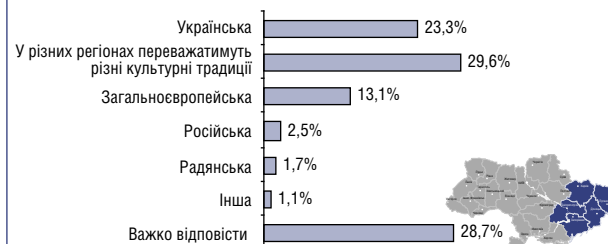
Центр

Південь

Схід

різних культурних традицій (діаграма “Яка культурна традиція...?”).

Уявлення громадян про майбутнє культури мають виразну регіональну специфіку. Так, **відносна більшість жителів Заходу та Центру передбачають домінування в Україні української культурної традиції, Півдня і Сходу – вважають, що в різних регіонах переважатимуть різні культурні традиції.** Отже, можна припустити, що в масовій свідомості нинішні соціально-культурні відмінності регіонів країни набувають характеру довгострокових.

Громадянська ідентичність

До рис громадянської ідентичності можна віднести розуміння громадянства держави та ставлення до нього, рівень і розуміння патріотизму в суспільстві, нарешті ставлення до держави як Батьківщини.

Розуміння громадянства України. Як свідчать дані, наведені в таблиці “Що для Вас особисто означає “бути громадянином України”?”, відносна більшість (майже чверть) опитаних пов’язують громадянство України з можливістю відчувати турботу з боку влади та мати належні соціальні гарантії – що можна назвати **прагматичним розумінням** громадянства⁶. 21,2% – засвідчують його **формальне розуміння**, зводячи громадянство до наявності паспорту України. Водночас, для майже 20% притаманним є розуміння, що його можна назвати **ціннісним**: громадянство для цих людей означає “відчувати себе частиною єдиного українського народу, його культури і традицій”.

Що для Вас особисто означає “бути громадянином України”? % опитаних

	УКРАЇНА	Захід	Центр	Південь	Схід
Можливість відчувати турботу з боку влади, мати належні соціальні гарантії	24,0	20,7	23,0	28,6	24,7
Мати українське громадянство, український паспорт	21,2	15,7	21,1	22,4	23,9
Відчувати себе частиною єдиного українського народу, його культури і традицій	19,9	35,7	23,9	11,9	10,5
Мати можливість обирати Президента країни, Верховну Раду, місцеві ради, брати участь у референдумах	10,3	6,7	7,5	14,6	13,1
Можливість пишатися досягненнями своєї країни та її представників у різних сферах – економіці, науці, мистецтві, спорті	9,3	8,1	10,2	8,4	9,4
Впевненість, що українська влада захистить свого громадянина, якщо він потрапить у скрутну ситуацію за кордоном	6,0	4,3	6,9	4,4	6,8
Відчувати свою відмінність від представників інших держав	1,6	1,9	2,1	1,1	1,1
Інше	0,5	0,2	0,6	1,1	0,4
Я не громадянин України	0,1	0,0	0,1	0,1	0,1
Я хоч і громадянин України, але не хочу ним бути	1,2	0,5	0,3	2,9	1,7
Важко відповісти	5,9	6,2	4,3	4,5	8,3

⁶ До цієї групи можна, власне, віднести і тих, для кого громадянство означає впевненість, що українська держава захистить свого громадянина, якщо він потрапить у скрутну ситуацію за кордоном (6%).

Ціннісне розуміння більшою мірою властиве жителям Заходу та Центру, де його засвідчили відносна більшість опитаних (35,7% та 23,9%, відповідно). Натомість на Півдні і Сході відносній більшості жителів властиве прагматичне розуміння громадянства (28,6% та 24,7%). Другу позицію тут посідає формальне розуміння; ціннісне відзначили лише трохи більше 10% опитаних жителів цих регіонів.

Ставлення до українського громадянства. Більшість (56,2%) громадян загалом пишаються громадянством України (“дуже” – 20,3%, “скоріше пишаються, ніж ні” – 35,9%). Зовсім не пишаються – лише 7,9% опитаних⁷.

Водночас, фактично половина (49,4%) хотіли б отримати також громадянство іншої держави, при цьому майже чверть із них – згодні заради цього відмовитися від українського громадянства, а інша чверть – вагаються з рішенням. Не потребують іншого громадянства – 40,9% опитаних (таблиці “Якби у Вас була можливість...?”).

Якби у Вас була можливість отримати, крім українського, громадянство іншої країни, яке громадянство Ви обрали б?
% опитаних

	УКРАЇНА	Захід	Центр	Південь	Схід
Не став би отримувати інше громадянство	40,9	47,7	48,0	36,5	32,0
Росії	20,1	4,8	12,2	31,0	31,7
США	6,6	10,9	7,0	4,8	4,5
Німеччини	6,2	7,2	5,8	5,2	6,7
Канади	4,1	6,0	3,9	3,0	3,8
Іншої країни	3,8	5,3	4,2	3,7	2,6
Франції	2,8	1,8	2,9	2,5	3,5
Білорусі	1,9	1,1	2,1	1,8	2,2
Польщі	1,7	3,5	1,4	1,9	0,8
Ізраїлю	1,2	0,4	1,0	0,7	2,1
Угорщини	0,4	1,3	0,1	0,5	0,1
Румунії	0,2	0,8	0,0	0,1	0,1
Словаччини	0,2	0,3	0,1	0,2	0,2
Туреччини	0,2	0,1	0,3	0,2	0,1
Важко відповісти	9,7	8,8	11,0	7,9	9,6

...А якщо Вам для отримання іншого громадянства треба було б відмовитися від громадянства України, чи пішли б Ви на це?
% тих, хто отримав би інше громадянство

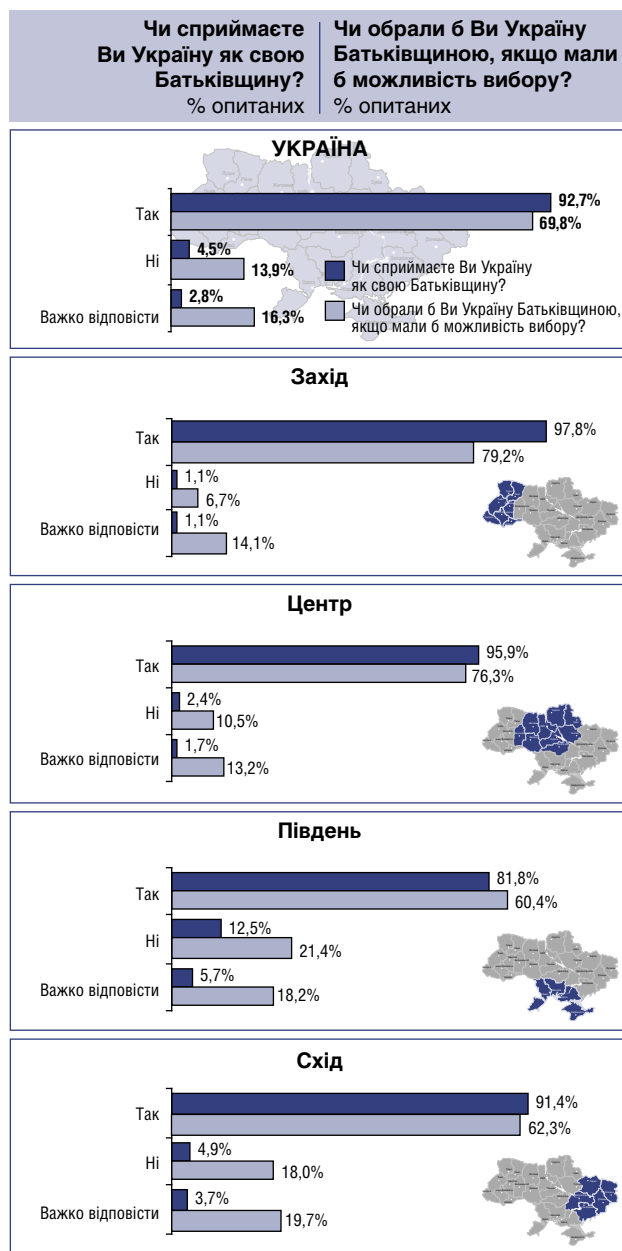
	УКРАЇНА	Захід	Центр	Південь	Схід
Так	23,6	17,5	19,6	27,8	26,2
Ні	52,7	56,1	53,3	51,0	48,3
Важко відповісти	23,6	26,3	27,1	21,1	25,5

Враховуючи зазначене вище превалювання прагматичного розуміння громадянства, можна припустити, що саме цим пояснюється відносно значне число громадян, які виявляють вербальну готовність до отримання другого громадянства або й громадянства іншої країни з відмовою від українського. Таке припущення підтверджується й наявністю кореляції між розумінням громадянства та готовністю відмовитися від українського громадянства. Так, найменше тих, хто хотів би мати інше громадянство і згоден заради цього відмовитися від українського громадянства (17,5%), – на Заході країни (де найбільшою

мірою виражене ціннісне розуміння громадянства); найбільше (27,8%) – на Півдні (де відносна більшість жителів засвідчила його прагматичне розуміння)⁸.

Отже, вербальну готовність до відмови від українського громадянства можна розглядати скоріше як ситуативну реакцію на невідповідність між прагматичними уявленнями про громадянство та дійсним станом справ, за якого переважна більшість громадян не відчувають особливих турботи з боку влади та не мають належних соціальних гарантій.

Ставлення до України як Батьківщини. Як видно з діаграми “Чи сприймаєте Ви...?”, абсолютна більшість (92,7%) українських громадян сприймають Україну як свою Батьківщину, причому таке сприйняття є характерним для жителів усіх регіонів.

⁷ “Не дуже пишаються” – 26,5%; не змогли визначитися – 9,4% респондентів. Найбільше тих, хто пишається українським громадянством, – на Заході, в Центрі і на Півдні країни, де вони становлять більшість жителів (77,6%, 60,1% та 51,7% відповідно); на Сході таких меншість (42,5%; не пишаються – 44,4%).

⁸ Показовим є регіональний характер переважання певних країн, громадянство яких хотіли б отримати жителі тих чи інших регіонів України: якщо жителі Заходу віддають перевагу США, Німеччині та Канаді, то серед жителів інших регіонів домінує Росія, особливо виразно – на Півдні і Сході.

Проте, це є скоріше сприйняттям Батьківщини як *даності*, ототожнене з громадянством – оскільки обрали б Україну Батьківщиною, якби мали можливість вибору, лише 69,8% громадян. І якщо на Заході і в Центрі зробили б такий вибір переважна більшість жителів (79,2% та 76,3%, відповідно), то на Півдні і Сході – більшість (60,4% та 62,3%). Відповідно, в цих регіонах відчутно більше тих, хто у випадку вибору не обрав би Україну Батьківщиною (21,4% на Півдні та 18% на Сході проти 6,7% на Заході та 10,5% в Центрі).

Рівень патріотизму. Переважна більшість (74,9%) українських громадян ідентифікують себе загалом як патріотів України: або беззастережних (38,1%)⁹, або “скоріше патріотів” (36,8%). Як видно з діаграми “Чи вважаєте Ви себе патріотом України?”, порівняно з 2000р., це число дещо збільшилося¹⁰. Найбільш відчутно – на Півдні країни, де беззастережними патріотами у 2000р. вважали себе лише чверть опитаних, а у 2005р. – майже третина (31,8%); число “скоріше патріотів” зросло з 36,3% до 42,7% – таким чином, рівень патріотизму на Півдні становить сьогодні 74,5%¹¹. Проте, найвищим він залишається на Заході (87,5%), найнижчим – на Сході (64,4%).

Із загалом високим рівнем патріотизму дещо дисонує рівень готовності захищати країну у випадку гіпотетичної війни. З 2000р. по 2005р. цей рівень знизився з 66,3% до 53,1%. Зниження торкнулося всіх регіонів (за винятком Заходу, де цей показник залишився сталим на рівні 66%), особливо відчутно – Сходу, де рівень готовності до захисту країни знизився з 63,9% до 42,1% і є найнижчим серед регіонів України. Відповідно, збільшилася група тих, хто засвідчив категоричну неготовність до захисту країни, – з 16,2% у 2000р. до 26,7% у 2005р. Особливо відчутним (майже вдвічі) це збільшення є на Сході (з 18,2% до 34,7%) та в Центрі (з 14,2% до 26,5%)¹².

Проте, фіксується чіткий зв'язок між патріотизмом і готовністю до захисту країни: серед беззастережних патріотів готовність захищати Україну у випадку війни засвідчили 68%, серед “скоріше патріотів” – 54,4%, серед тих, хто не вважає себе патріотом, – 30%.

Крім того, готовність захищати країну серед тих, хто вважає себе патріотом, істотно залежить від віку і статі: серед представників молодшої вікової категорії (18-34 роки) – 70,1%, середньої вікової групи (35-54 роки) – 66,8%, старшої вікової групи –

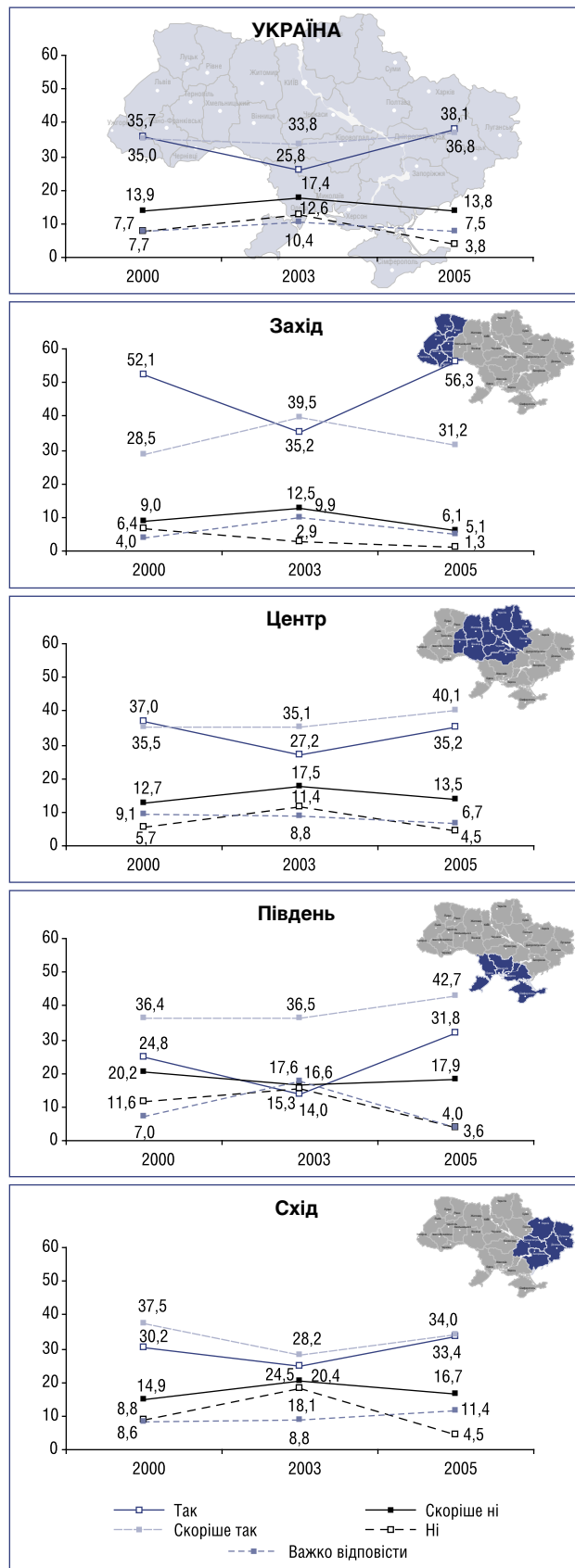
⁹ Ті, хто на питання: “Чи вважаєте Ви себе патріотом України?”, дав відповідь “так”.

¹⁰ У діаграмі наводяться результати опитувань, проведених Центром Разумкова з 25 січня по 5 лютого 2000р. (опитано 2010 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України) та з 21 по 29 квітня 2003р. (опитано 2036 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України). В обох випадках теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%. Опитування 2005р. описане вище (див. с.3).

¹¹ Південь привертає увагу також тим, що в цьому регіоні найбільш відчутною мірою зменшилося число тих, хто категорично не вважає себе патріотом України (з 11,6% до 4%).

¹² Привертає увагу та обставина, що рівень готовності до захисту країни знизився в усіх вікових групах, включаючи молодь: серед 18-24-річних – з 68,4% у 2000р. до 59,4% у 2005р.; у віковій групі 25-34 роки – з 68,8% до 60,6%; 35-44 роки – з 74,5% до 56,3%; 45-59 років – з 69,2% до 56,3%; 60 років і старше – з 53,9% до 39,7%.

Чи вважаєте Ви себе патріотом України? % опитаних

48,5%. Серед чоловіків – 70,3%, серед жінок – 53,7%. Найвищий показник серед тих, хто вважає себе патріотом, – серед чоловіків молодшої вікової групи (81,2%).

Низькими є показники готовності до допомоги державі у випадку гіпотетичної фінансової кризи. У цьому випадку лише 5,5% українських громадян вчинили б так, як це зробили свого часу громадяни Південної Кореї, – здали б до Національного банку свої коштовності, включаючи сімейні реліквії та обручки. Порівняно з 2000р., лише в Західному регіоні число таким чином налаштованих громадян відчутно зросло (з 2,7% до 16,1%) – і так само відчутно зменшилося число тих, хто не здавав би коштовностей з причини невіри в те, що вони дійсно будуть використані на підтримку національної валюти, а не розкрадені (з 52,9% до 37,7%). Втім, і на Заході, і в інших регіонах саме ця причина відмови в допомозі державі залишилася домінуючою, а на Сході число тих, хто в такий спосіб виявляє недовіру до держави, не зменшилося, порівняно з 2000р.¹³

На відміну від попереднього питання, зв'язок між рівнем особистого патріотизму та готовністю допомогти державі у фінансовій скруті не простежується. Серед патріотів (беззастережних і “скоріше патріотів”) висловили готовність пожертвувати державі власні коштовності лише 6,6%. Решта відмовили державі в допомозі: 34,7% – через відсутність у них коштовностей; 40,1% – оскільки не вірять, що їх внески будуть використані дійсно на підтримку національної валюти, а не розкрадені, ще 16,1% – через переконання в тому, що захист гривні – справа самої держави.

Отже, можна припустити, що патріотизм значною мірою пов'язується громадянами зі ставленням насамперед до *країни*, а не *держави*, яка, на жаль, особливою довірою громадян не користується. Тому захищати Україну готові навіть частина не-патріотів, а допомогти державі у фінансовій скруті відмовляються навіть ті, хто вважає себе патріотом. Розрізнення України як країни і як держави може зумовлювати і відзначене вище досить велике число тих, хто вербально засвідчив готовність обрати іншу Батьківщину у гіпотетичному випадку можливості такого вибору.

Розуміння патріотизму. Серед рис, що повинні бути властивими патріоту України, респонденти відзначають насамперед риси, що мають громадянський зміст, позбавлений акцентовано етнічних ознак, а саме

рис, що їх відзначили як важливі понад дві третини опитаних¹⁴:

- праця на благо України (80,8%);
- піклування про стабільний добробут своєї сім'ї (78,1%);
- бажання виховувати в дітях любов до України (78%);
- повага до законів та інститутів влади в Україні (75,1%);
- знання історії і культури України (71,6%);
- прагнення до рівності прав усіх національностей (71,1%);
- готовність боротися за дотримання прав і свобод усіх громадян України (69,7%);
- готовність навіть ціною життя захищати Україну від зовнішніх ворогів (67,2%).

Натомість, не важливими для патріота України, на думку опитаних, є риси в т.ч. такі, що пов'язуються з етнічними характеристиками та так званним цивілізаційним вибором, який, своєю чергою, передбачає певні етнокультурні уподобання (відзначили як не важливі понад третина респондентів):

- бути проти зближення України з Росією (59,1%);
- належність до української Церкви¹⁵ (43,9%);
- використання в побуті, громадських місцях і державних закладах винятково української мови (40,6%)*;
- бути проти зближення України зі США (39,9%);
- етнічне походження (бути українцем за національністю) (32,5%)*.

Порівняно з 2003р., перелік і рейтинг названих рис фактично не змінилися¹⁶. Отже, означене розуміння патріотизму (з переважанням громадянського змісту) можна вважати досить стійким.

Соціально-культурна ідентичність: регіональний аспект на фоні референтної групи країн

Певне уявлення про ступінь соціально-культурної і, певним чином, психологічної єдності (“мі-ідентичності”) українських громадян дозволяє скласти оцінка респондентами різних регіонів ступеню своєї

¹³ Другою за значимістю причиною відмови є відсутність коштовностей: загалом в Україні у 2000р. – 36,8%; у 2005р. – 34%. На Сході і в Центрі зросло число тих, хто свою відмову мотивував тим, що захист гривні є проблемою самої держави.

¹⁴ Ступінь важливості наведених у переліку рис респонденти оцінювали за п'ятибальною шкалою, де “5” балів означало “дуже важлива”, “1” – “зовсім не важлива”. Як важливі тут наведені риси, що дістали оцінки “5” і “4”; неважливі – оцінки “1” і “2”. Крім наведених у тексті, до переліку були внесені такі риси: дотримання українських народних традицій у повсякденному житті; факт народження в Україні; готовність боротися за пріоритет прав етнічних українців в Україні; готовність боротися за пріоритет прав етнічних українців за кордоном; готовність публічно захищати репутацію своєї країни перед громадянами інших країн; готовність навіть ціною життя захищати територіальну цілісність України (не дозволити регіонам відокремлюватися); відмова від деяких особистих благ сьогодні в ім'я майбутньої України; наявність українського громадянства.

¹⁵ Ішлося про Українські автокефальну православну Церкву (УАПЦ), Українську греко-католицьку Церкву (УГКЦ) та Українську православну Церкву-Київський патріархат (УПЦ-КП).

¹⁶ Порівняно з 2003р., з переліку рис, що мають бути властиві патріоту, виключена лише одна риса – готовність публічно захищати репутацію України перед громадянами інших країн – яку тоді відзначили 73,5%, а у 2005р. – 64,5% опитаних.

* Водночас, число тих, хто відзначив цю рису як важливу, може перевищувати наведене.

близькості до жителів інших регіонів України та сусідніх (референтних) країн.

Як свідчать дані, наведені на діаграмі “Наскільки жителі різних регіонів України...?”, громадяни України загалом вважають більш близькими до себе жителів Росії і Білорусі (як референтних країн), ніж Західного регіону власної країни: Волині, Галичини, Буковини і Закарпаття.

У регіональному вимірі картина оцінок виглядає наступним чином:

- жителі Заходу України вважають однаково близькими до себе як жителів Польщі, так і жителів Донбасу;
- жителі Центру – вважають більш близькими жителів Росії, ніж Буковини, Галичини та Закарпаття;
- жителі Півдня – більш близькими жителів Росії, ніж Слобожанщини, Києва і всього Центрального регіону, а жителів Росії і Білорусі – більш близькими, ніж Волині, Закарпаття, Буковини та Галичини;
- жителі Сходу – більш близькими жителів Росії, ніж Криму, всього Південного регіону та Києва, а жителів Росії і Білорусі – більш близькими, ніж жителів Буковини, Закарпаття, Волині та Галичини.

Отже, з певною мірою умовності, можна припустити, що жителі Заходу країни ідентифікують себе з жителями всієї України, але дещо менше – з жителями Донбасу; жителі Центру – з жителями всієї України, за винятком жителів Західного регіону, яких вони вважають менш близькими, ніж жителів Росії; жителі Півдня і Сходу – вважають менш близькими до себе жителів решти України, ніж жителів Росії¹⁷.

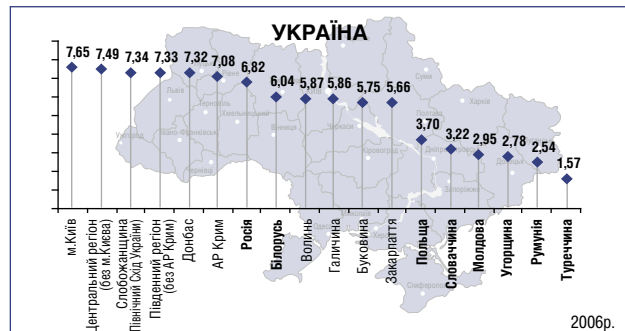
Наслідком наведених особливостей соціально-культурної ідентифікації є різні геокультурні орієнтації жителів різних регіонів України, які, своєю чергою, поряд з іншими чинниками, зумовлюють їх відповідні геополітичні уявлення та орієнтації.

Так, якщо серед жителів Заходу домінує думка, що вони особисто виграють від вступу України до ЄС (44%, програють – лише 6,3%), то відносна більшість (37,2%) жителів Центру та більшість жителів Півдня (60,9%) і Сходу (66,2%) вважають, що вони особисто виграють від вступу України до СЕП. Зрозуміло, що на вказані настрої впливає не лише культурна близькість Заходу до Польщі, інших регіонів – до Росії. Існують, наприклад, суто економічні чинники – від переважних напрямів зовнішньої трудової міграції до залежності підприємств індустріалізованого Сходу та Півдня від поставок з Росії (насамперед, енергоносіїв). Проте, не зважаючи на чинник соціально-культурної ідентичності, різновекторного психологічного тяжіння регіонів у їх геополітичній орієнтації, було б неочікувано.

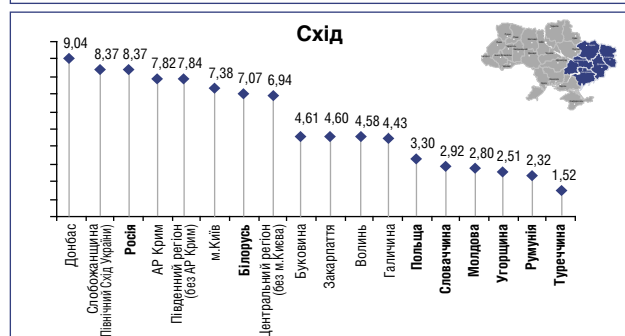
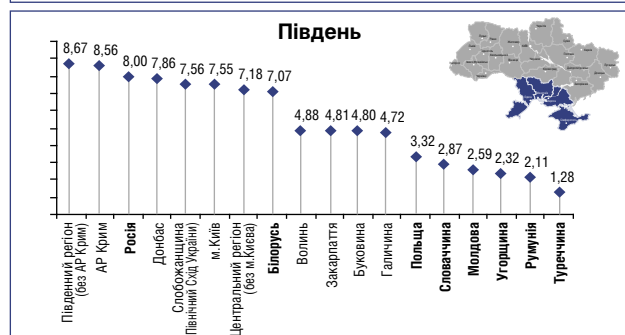
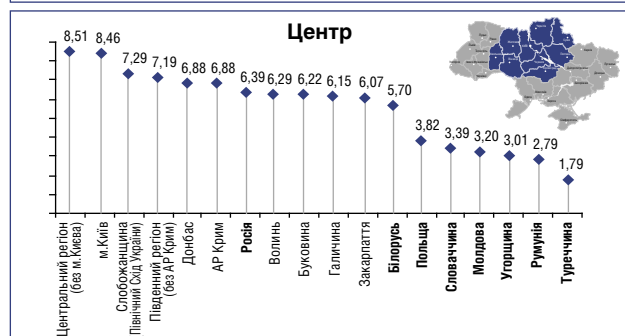
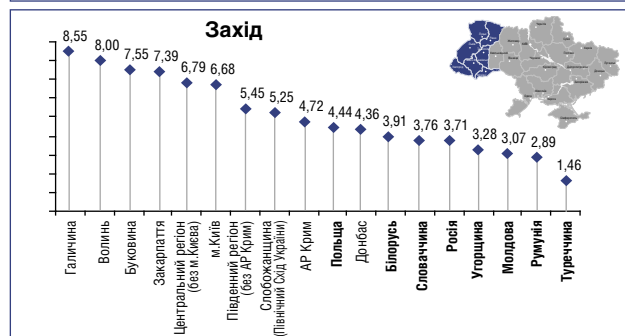
¹⁷ Такий ідентифікації в цілому відповідає і окреслена вище територіально-просторова ідентичність жителів регіонів України: у жителів Заходу переважає загальноукраїнська та локальна ідентичність; у жителів Центру, Півдня і Сходу – виразно домінує локальна.

Наскільки жителі різних регіонів України та деяких сусідніх країн близькі Вам за характером, звичаями, традиціями?*

середній бал

2006р.

* За 10-бальною шкалою, де “0” означає, що жителі цього регіону не мають нічого спільного з Вами у характері, звичаях, традиціях, “10” – жителі цього регіону максимально схожі на Вас за характером, звичаями, традиціями.

Найвиразніше виявляється відмінність між Заходом України та рештою регіонів у питанні, що набуло особливої гостроти буквально останніми днями – питанні ставлення до НАТО. Так, на Заході країни 49% жителів вважають НАТО насамперед оборонним союзом (26%) або миротворчою організацією (23%); натомість, у решті регіонів домінує уявлення про НАТО як про агресивний військовий блок (у Центрі – 46,8%, на Півдні – 59,3%, на Сході – 58,8% опитаних)¹⁸.

Відповідно, на Заході відносна більшість (41%) громадян підтримують або скоріше підтримують інтеграцію України до Альянсу з перспективою членства; жителі решти регіонів демонструють протилежну позицію: беззастережно проти інтеграції України НАТО виступають 53% жителів Центру, 57,3% – Півдня, 70,7% – Сходу¹⁹.

Звичайно, потрібно зважати на те, що уявлення жителів одних регіонів про близькість (чи дистанційованість) до жителів інших регіонів значною мірою є результатом певного ідеологічного, інформаційного впливу.

Однак, так чи інакше, наведені результати свідчать про те, що регіональні відмінності вкорінені на рівні стереотипів масової свідомості, які впливають не лише на ставлення жителів регіонів один до одного, але й на ставлення до внутрішньо- і зовнішньополітичних проблем.

Долати такі стереотипи дуже важко. Це можливо лише шляхом впровадження послідовної, далекоглядної, виваженої політики, що здійснюється у всіх сферах суспільного життя.

Розуміння української нації

Як свідчать дані, наведені в таблиці “Яке з наведених визначень української нації є для Вас найбільш прийнятним?”, у суспільній свідомості наявні різні розуміння української нації:

- 43,1% опитанихкладають у це поняття винятково громадянський зміст (тобто для них визначальною ознакою нації є громадянство);
- 34% – розуміють націю як етнічно визначену спільноту (14,2% визнають достатньою єдину ознаку належності до української нації – етнічне походження, і відносять до української нації всіх етнічних українців, незалежно від місця їх проживання та громадянства; 19,8% – віддають

перевагу поєднанню українського етнічного походження і громадянства України);

- 15,1% – не вважають походження визначальною ознакою належності до української нації, визнаючи достатність громадянства України, проте акцентують обов’язковість використання української мови, дотримання українських національних традицій і виховання на них дітей. Таке розуміння нації можна умовно визначити як культурницьке.

Як свідчать дані, наведені в таблиці “Яке з наведених визначень української нації є для Вас найбільш прийнятним?”, у всіх регіонах України відносна більшість жителів засвідчують громадянське розуміння нації. Водночас, співвідношення груп з різним розумінням є різним.

Яке з наведених визначень української нації є для Вас найбільш прийнятним?
% опитаних

	УКРАЇНА	Захід	Центр	Південь	Схід
Українська нація – це всі громадяни України, незалежно від їх етнічної належності, мови, якою вони спілкуються, національних традицій, яких вони дотримуються і на яких виховують своїх дітей	43,1	34,3	42,4	44,4	48,1
Це громадяни України, які є етнічними українцями за походженням (мають українців серед своїх предків)	19,8	15,0	21,5	21,4	20,2
Це громадяни України (незалежно від етнічної належності), які спілкуються українською мовою, дотримуються українських національних традицій, виховують на них своїх дітей	15,1	27,6	14,5	13,8	8,9
Це всі етнічні українці за походженням (мають українців серед своїх предків), незалежно від місця їх проживання та громадянства	14,2	15,4	16,5	9,7	13,4
Важко відповісти	7,8	7,7	5,1	10,7	9,4

Так, на Заході України до групи з громадянським розумінням нації (34,3%) наближається за чисельністю група, що надає перевагу скоріше етнічному її визначенню (30,4%) і лише дещо меншою (27,6%) є група, яка схиляється до культурницького її розуміння. У Центрі найбільш чисельними є групи прихильників громадянського (42,4%) та етнічного (38%) визначень. На Півдні і Сході – виразно домінує громадянське розуміння (44,4% та 48,1%, відповідно), водночас приблизно третина жителів кожного регіону схиляються до етнічного визначення нації.

Примітною є та обставина, що громадянське та етнічне розуміння нації більшою мірою корелюють з прагматичним розумінням громадянства України,

¹⁸ За даними опитування, проведеного Центром Разумкова з 20 квітня по 12 травня 2006р. Опис дослідження наведено вище (див. с.3). У тексті наведені всі варіанти характеристик НАТО, що пропонувалися в опитувальнику. Слід відзначити, що в усіх регіонах з приводу характеристик НАТО та підтримки/не підтримки інтеграції України до Альянсу значною була частка опитаних, які не змогли визначитися з відповіддю: на Заході – 30,6% та 23%, відповідно; в Центрі – 27,1% та 15,6%; на Півдні – 18,7% та 13%; на Сході – 20,7% та 10,7%, відповідно.

¹⁹ Докладно про геополітичні орієнтації громадян України див.: Проблеми і пріоритети україно-російських відносин в оцінках громадян України. – Національна безпека і оборона, 2006, №5, с.77-79.

культурницьке – з ціннісним (таблиця “Уявлення про те, що означає бути громадянином...”).

Уявлення про те, що означає бути громадянином... % опитаних					
	УКРАЇНА	Захід	Центр	Південь	Схід
Можливість відчувати турботу з боку влади, мати належні соціальні гарантії	24,0	20,7	23,0	28,6	24,7
Мати українське громадянство, український паспорт	21,2	15,7	21,1	22,4	23,9
Відчувати себе частиною єдиного українського народу, його культури і традицій	19,9	35,7	23,9	11,9	10,5
Мати можливість обирати Президента країни, Верховну Раду, місцеві ради, брати участь у референдумах	10,3	6,7	7,5	14,6	13,1
Можливість пишатися досягненнями своєї країни та її представників у різних сферах – економіці, науці, мистецтві, спорті	9,3	8,1	10,2	8,4	9,4
Впевненість, що українська влада захистить свого громадянина, якщо він потрапить у скрутну ситуацію за кордоном	6,0	4,3	6,9	4,4	6,8
Відчувати свою відмінність від представників інших держав	1,6	1,9	2,1	1,1	1,1
Інше	0,5	0,2	0,6	1,1	0,4
Я не громадянин України	0,1	0,0	0,1	0,1	0,1
Я хоч і громадянин України, але не хочу ним бути	1,2	0,5	0,3	2,9	1,7
Важко відповісти	5,9	6,2	4,3	4,5	8,3

Загалом, якщо взяти до уваги домінування у свідомості жителів усіх регіонів України вказаного вище розуміння патріотизму (з переважанням його громадянського змісту) та поширеність громадянського розуміння української нації, то можна констатувати, що, попри певну соціально-культурну і психологічну відчуженість між регіонами, в цілому в суспільній свідомості наявні риси, які можуть слугувати основою формування спільної громадянської ідентичності.

ВИСНОВКИ

Узагальнюючи наведені дані, можна констатувати наступне.

1. В ідентичності громадян України існують виразні регіональні відмінності. Так, у Центральному, Південному та Східному регіонах переважає локальна територіально-просторова ідентичність, тоді як у Західному – загальноукраїнська. З точки зору мовної ідентичності, на Заході та в Центрі країни виразно переважають групи, що використовують у спілкуванні винятково українську мову, на Півдні і Сході – групи, що використовують російську. З точки зору соціально-культурної

ідентичності, на Заході і в Центрі виразно переважають прихильники української культурної традиції, на Півдні і Сході – радянської і російської. При цьому, спостерігається високий ступінь кореляції між мовною і культурною ідентифікаціями: з українською культурною традицією ідентифікують себе насамперед ті, хто віддає перевагу українській мові; з російською або радянською – російській. Водночас, ця кореляція не є абсолютною: українська культурна ідентичність властива значному числу російськомовних громадян.

2. Найбільш виразно регіональні відмінності соціально-культурної ідентичності та психологічні особливості взаємного сприйняття жителями регіонів одні одних виявляються в оцінках респондентами ступеню своєї близькості до жителів інших регіонів України та сусідніх країн (як референтних). Зазначені оцінки свідчать про те, що громадяни України загалом вважають більш близькими до себе жителів Росії і Білорусі, ніж Західноукраїнського регіону (Волині, Галичини, Буковини і Закарпаття). А жителі кожного регіону вважають більш близькими жителів сусідніх з відповідним регіоном країн, ніж своїх співгромадян з інших регіонів власної країни. Це може свідчити про певну взаємну відчуженість жителів українських регіонів.

3. Водночас, в ідентичності українських громадян спостерігаються спільні риси, важливі для формування єдиної громадянської ідентичності жителів України та української громадянської нації. Так, абсолютна більшість громадян володіють державною українською мовою в достатньому для спілкування обсязі – що свідчить, що вона може відігравати роль мови міжнаціонального спілкування. Абсолютна більшість жителів усіх регіонів вважають Україну своєю Батьківщиною і відчутна більшість – обрали б її Батьківщиною, якби мали можливість вибору. Переважна більшість жителів усіх регіонів вважають себе патріотами України, відчутна або відносна більшість – пишаються своїм українським громадянством. У свідомості жителів усіх регіонів превалює розуміння патріотизму, яке має громадянський зміст і включає такі риси, як праця на благо України, готовність боротися за дотримання прав і свобод усіх українських громадян, прагнення до рівності прав усіх національностей, знання історії і культури України та бажання виховувати в дітях любов до неї, повага до законів та інститутів влади. Так само превалюючим є громадянське розуміння української нації – як усіх громадян України, незалежно від їх етнічної належності, мови, якою вони спілкуються, національних традицій, яких вони дотримуються і на яких виховують своїх дітей²⁰.

Зазначені спільні риси ідентичності жителів різних регіонів України можна розглядати як основу формування української громадянської нації, свідомої лояльності до держави, соціальної солідарності між різними суспільними групами. ■

²⁰ Узагальнені дані, що свідчать про регіональні відмінності та спільні риси в ідентичності громадян України наведені у вірзках “Регіональні особливості ідентичності громадян України” та “Особливості ідентичності жителів окремих областей України”, що є додатками до цього розділу.

* Дослідження проведене соціологічною службою Центру Разумкова з 20 по 27 грудня 2005р. Опитано 2009 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%.

** Дослідження проведене соціологічною службою Центру Разумкова з 20 квітня по 12 травня 2006р. Опитано 11216 респондентів від 18 років у всіх регіонах України. Теоретична похибка вибірки не перевищує 1,0%.

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ІДЕНТИЧНОСТІ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ

	Захід	Південь	Схід	Центр	УКРАЇНА
ГРОМАДЯНЬСКА ІДЕНТИЧНІСТЬ					
З чим Ви себе ототожнюєте в першу чергу?*	з Україною (40,4%) з містом (село), де я живу (37,7%) з регіоном, де я живу (15,1%)	з містом (село), де я живу (48,7%) з Україною (25,9%) з регіоном, де я живу (14,4%)	з містом (село), де я живу (40,6%) з Україною (29,1%) з регіоном, де я живу (19,4%)	з містом (село), де я живу (50,1%) з Україною (30,7%) з регіоном, де я живу (10,1%)	з містом (село), де я живу (44,4%) з Україною (31,3%) з регіоном, де я живу (14,8%)
Чи пишастесь Ви своїм громадянством?*	дуже пишастоя (35,4%) скоріше пишастоя (42,2%)	скоріше пишастоя (35,8%) не дуже (28,5%)	не дуже (33,7%) скоріше пишастоя (26,3%)	скоріше пишастоя (42,3%) не дуже (25,5%)	скоріше пишастоя (36,0%) не дуже (26,5%)
Що для Вас особисто означає бути громадянином України?*	відчувати себе частиною єдиного українського народу, його культури і традицій (35,7%) відчувати турботу з боку держави, мати належні соціальні гарантії (20,7%)	відчувати турботу з боку держави, мати належні соціальні гарантії (28,6%) мати українське громадянство, український паспорт (22,4%)	відчувати турботу з боку держави, мати належні соціальні гарантії (24,7%) мати українське громадянство, український паспорт (23,9%)	відчувати себе частиною єдиного українського народу, його культури і традицій (23,9%) відчувати турботу з боку держави, мати належні соціальні гарантії (23,0%)	відчувати турботу з боку держави, мати належні соціальні гарантії (24,0%) мати українське громадянство, український паспорт (21,2%) відчувати себе частиною єдиного українського народу, його культури і традицій (19,9%)
Чи сприймаєте Ви Україну як свою Батьківщину? Чи обрали б Ви Україну Батьківщиною, якби у Вас був вибір?*	так (97,8) ні (1,1%)	так (81,8%) ні (12,5%)	так (91,4%) ні (4,9%)	так (95,9%) ні (2,2%)	так (92,7%) ні (4,5%)
Якби у Вас була можливість отримати, крім українського, громадянство іншої країни, яке б громадянство Ви обрали?*	не став би обирати інше громадянство (47,7%) обрав би громадянство: США (10,9%) Німеччини (7,2%) Канади (6,0%) Росії (4,8%)	не став би обирати інше громадянство (36,5%) обрав би громадянство: Росії (31,0%) Німеччини (5,2%) США (4,8%) Канади (3,0%)	не став би обирати інше громадянство (32,0%) обрав би громадянство: Росії (31,7%) Німеччини (6,7%) США (4,5%) Канади (3,8%)	не став би обирати інше громадянство (48,0%) обрав би громадянство: Росії (12,2%) США (7,0%) Німеччини (5,8%) Канади (3,9%)	не став би обирати інше громадянство (40,9%) обрав би громадянство: Росії (20,1%) США (6,6%) Німеччини (6,2%) Канади (4,1%)

У таблиці наводяться відповіді, які відзначили більшість (відносна більшість) опитаних

	Захід	Південь	Схід	Центр	УКРАЇНА
Якщо б для отримання іншого громадянства треба було б відмовитися від громадянства України, то чи пішли б Ви на це? (серед бажаних отримати інше громадянство)**	ні (56,1%) так (17,5%) важко сказати (26,4%)	ні (51,0%) так (27,8%) важко сказати (21,2%)	ні (48,3%) так (26,2%) важко сказати (25,5%)	ні (53,3%) так (19,6%) важко сказати (27,1%)	ні (52,7%) так (23,6%) важко сказати (23,7%)
Чи вважаєте Ви себе патріотом України?*	так (56,3%) скоріше так (31,2%)	скоріше так (42,7%) так (31,8%)	скоріше так (34%) так (33,4%)	скоріше так (40,1%) так (35,2%)	так (38,1%) скоріше так (36,7%)
Чи готові Ви захищати країну у випадку війни?*	так (66,3%)	так (61,6%)	так (42,1%)	так (52,6%)	так (53,1%)
Які з якостей є найбільш важливими для патріота України?*	Найбільш важливі Бажання виховувати в дітях любов до України (75,2%) Праця на благо України (71,4%) Піклування про стабільний добробут своєї сім'ї (70,7%) Найменш важливі Бути проти зближення України з Росією (22,4%) Бути проти зближення України зі США (18,5%) Народитися в Україні (9,5%)	Найбільш важливі Прагнення до рівності прав усіх національностей (57,3%) Праця на благо України (51,5%) Піклування про стабільний добробут своєї сім'ї (48,3%) Найменш важливі Бути проти зближення України з Росією (61,3%) Використання в побуті, у громадських місцях і державних закладах лише української мови (53,5%) Належність до української церкви (УАПЦ, УПЦ-КП, УГКЦ) (38,5%)	Найбільш важливі Праця на благо України (47,1%) Піклування про стабільний добробут своєї сім'ї (59,8%) Прагнення до рівності прав усіх національностей (57,6%) Найменш важливі Бути проти зближення України з Росією (35,3%) Використання в побуті, у громадських місцях і державних закладах лише української мови (44,8%) Належність до української церкви (УАПЦ, УПЦ-КП, УГКЦ) (38,0%)	Найбільш важливі Праця на благо України (46,2%) Піклування про стабільний добробут своєї сім'ї (42,8%) Найменш важливі Бути проти зближення України з Росією (45,5%) Належність до української церкви (УАПЦ, УПЦ-КП, УГКЦ) (28,9%) Бути проти зближення України зі США (25,2%)	Найбільш важливі Праця на благо України (56,0%) Піклування про стабільний добробут своєї сім'ї (54,6%) Повага до законів і інститутів влади України (49,2%) Найменш важливі Бути проти зближення України з Росією (45,5%) Належність до української церкви (УАПЦ, УПЦ-КП, УГКЦ) (28,9%) Бути проти зближення України зі США (25,2%)
Чи згодні Ви з тим, що для України важливо посилити економічну незалежність, навіть якщо це призведе до зниження рівня життя громадян?*	скоріше так (23,7%) ні не можу ні погодитися, ні не погодитися (19,7%)	скоріше ні (32,8%) ні (30,8%)	ні (40,9%) скоріше ні (23,0%)	не можу ні погодитися, ні не погодитися (25,5%) скоріше ні (20,6%)	ні (26,5%) скоріше ні (22,5%)

Яке з визначень української нації є для Вас найбільш прийнятним? **	усі громадяни України (34,3%) громадяни України, незалежно від етнічної належності, які спілкуються українською мовою, дотримуються українських національних традицій, виховують на них своїх дітей (27,6%)	усі громадяни України (44,4%) громадяни України, які є етнічними українцями (21,4%)	усі громадяни України (48,1%) громадяни України, які є етнічними українцями (20,2%)	усі громадяни України (42,4%) громадяни України, які є етнічними українцями (21,5%)	усі громадяни України (43,1%) громадяни України, які є етнічними українцями (19,8%)
Як би Ви насамперед назвали всіх, хто живе в Україні? **	українці (21,4%) український народ (18,2%) громадяни України (17,5%) співгромадяни (4,0%)	народ України (15,4%) українці (15,2%) співгромадяни (14,9%) співгромадяни (6,0%)	громадяни України (17,6%) українці/народ України (16,2%) український народ (13,4%) співгромадяни (3,6%)	українці (23,0%) український народ (16,0%) громадяни України (15,9%) співгромадяни (3,8%)	українці (19,3%) громадяни України (16,5%) народ України (15,0%) співгромадяни (4,1%)
МОВНА ІДЕНТИЧНІСТЬ					
Яка мова для Вас є рідною? **	українська (90,3%) російська (3,8%) українська і російська однаковою мірою (3,3%) українською (89,2%) українською і російською (3,8%) російською (3,5%)	російська (52,0%) українська (27,7%) українська і російська однаковою мірою (17,0%) російською (59,9%) українською (21,4%) українською і російською (15,3%)	російська (54,0%) українська і російська однаковою мірою (23,5%) українська (21,3%) російською (63,4%) українською і російською (19,8%) українською (16,0%)	українська (72,0%) українська і російська однаковою мірою (14,3%) російська (13,0%) українською (62,3%) російською (20,9%) українською і російською (15,6%)	українська (52,0%) російська (30,7%) українська і російська однаковою мірою (15,6%) українською (46,0%) російською (37,6%) українською і російською (14,7%)
Якою мовою Ви переважно розмовляєте вдома? **	українською (89,2%) українською і російською (3,8%) російською (3,5%)	російською (59,9%) українською (21,4%) українською і російською (15,3%)	російською (63,4%) українською і російською (19,8%) українською (16,0%)	українською (62,3%) російською (20,9%) українською і російською (15,6%)	українською (46,0%) російською (37,6%) українською і російською (14,7%)
Що найбільшою мірою визначає вибір мови, якою Ви розмовляєте? **	цією мовою я розмовляю з дитинства (46,8%) це мова народу, до якого я належу (28,9%) це мова моєї держави, розмовляти нею – мій обов'язок (9,6%)	цією мовою я розмовляю з дитинства (62,2%) це мова є найбільш поширеною там, де я живу (18,2%) це мова народу, до якого я належу (5,4%)	цією мовою я розмовляю з дитинства (44,6%) це мова є найбільш поширеною там, де я живу (22,6%) це мова народу, до якого я належу (8,6%)	цією мовою я розмовляю з дитинства (48,7%) це мова народу, до якого я належу (14,3%) це мова є найбільш поширеною там, де я живу (13,2%)	цією мовою я розмовляю з дитинства (49,0%) це мова є найбільш поширеною там, де я живу (15,4%) це мова народу, до якого я належу (13,9%)

	Захід	Південь	Схід	Центр	УКРАЇНА
Як би Ви оцінили свій рівень знання української мови? **	вільно (89,0%) достатньо (8,0%)	достатньо (47,7%) вільно (35,4%) погано розумію (14,1%)	достатньо (48,4%) вільно (36,8%) погано розумію (11,7%)	вільно (70,6%) достатньо (26,3%)	вільно (57,6%) достатньо (33,4%) погано розумію (6,9%)
Який би переклад книги зарубіжного автора Ви обрали: український чи російський? **	український (69,7%) не має значення (17,4%)	російський (58,4%) не має значення (25,9%)	російський (62%) не має значення (24,3%)	не має значення (40,1%) український (34,3%)	російський (36,8%) український (28,7%)
Який би переклад довідника з Вашої спеціальності Ви обрали: український чи російський? **	український (68,5%) не має значення (15,2%)	російський (56,7%) не має значення (22,3%)	російський (57,7%) не має значення (22,1%)	український (34,9%) не має значення (34,4%)	російський (33,8%) український (28,6%)
Статус української і російської мов і їх співіснування *	українська мова повинна бути єдиною державною та офіційною (78,6%)	обидві мови повинні бути державними (54,8%)	обидві мови повинні бути державними (57,8%)	українська мова повинна бути єдиною державною та офіційною (41%)	обидві мови повинні бути державними (37%)
КУЛЬТУРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ					
До якої культурної традиції Ви себе насамперед відносите? Яка культурна традиція переважає в Україні в майбутньому, через 20-25 років?	українська (79,9%) загальноєвропейська (9,0%) різні в різних регіонах (13,8%)	української (35,0%) радянської (24,4%) російської (22,7%) загальноєвропейська (14,4%)	української (37,7%) радянської (22,7%) російської (20,0%) загальноєвропейська (13,1%)	української (71,9%) радянської (13,3%) загальноєвропейської (6,2%) різні в різних регіонах (13,8%)	українська (56,3%) радянської (16,4%) російської (11,3%) загальноєвропейська (16,1%)
Історія України *	Україна – єдина спадкоємиця історії і культури Київської Русі	Історія України – невід’ємна частина історії великого східнослов’янського народу, як і історія Білорусі та Росії	Історія України – невід’ємна частина історії великого східнослов’янського народу, як і історія Білорусі та Росії	Історія України – невід’ємна частина історії великого східнослов’янського народу, як і історія Білорусі та Росії	Історія України – невід’ємна частина історії великого східнослов’янського народу, як і історія Білорусі та Росії
В історії ХХ ст. в Україні були події, коли українці масово знищували одне одного. Який із шляхів усунення взаємних образ є найкращим? *	потрібно примиритися і вважати, що не було ні правих, ні винних (57%)	потрібно примиритися і вважати, що не було ні правих, ні винних (53,5%)	потрібно примиритися і вважати, що не було ні правих, ні винних (49,2%)	потрібно примиритися і вважати, що не було ні правих, ні винних (50%)	потрібно примиритися і вважати, що не було ні правих, ні винних (51,6%)

НАЦІОНАЛЬНА (ЕТНІЧНА) ІДЕНТИЧНІСТЬ					
Ким Ви вважаєте себе за національність? **	українець (91,5%) росіянин (4,2%) інша національність (3,0%)	українець (54,4%) росіянин (38,0%) інша національність (5,4%)	українець (67,7%) росіянин (27,4%) інша національність (3,8%)	українець (89,0%) росіянин (8,2%) інша національність (3,2%)	українець (77,2%) росіянин (18,3%) інша національність (3,2%)
За якими ознаками має визначатися національна належність людини? **	за етнічним походженням (32,5%) за власним вибором (23,8%) так (58,9%) байдуже (19,5%)	за етнічним походженням (31,5%) за власним вибором (31,1%) ні (36,1%) байдуже (31,1%)	за етнічним походженням (43,4%) за власним вибором (27,2%) ні (43%) байдуже (30,2%)	за етнічним походженням (41,8%) за власним вибором (21,4%) так (35,7%) ні (32%)	за етнічним походженням (39,0%) за власним вибором (25,6%) так (34,5%) ні (33,5%)
Чи потрібно в українському паспорті вказувати національну належність громадянина? *					
ГЕОКУЛЬТУРНІ ТА ГЕОПОЛІТИЧНІ ОРІЄНТАЦІЇ					
Нинішнє місце України у світі *	маловпливова європейська держава, що перебуває в пошуках свого місця у світі (23,2%)	маловпливова європейська держава, що перебуває в пошуках свого місця у світі (28,9%) країна, що знаходиться під впливом Заходу (24,5%) невпливова країна "третього світу" з невизначеною зовнішньою політикою (24,5%)	країна, що знаходиться під впливом Заходу (25,2%) маловпливова європейська держава, що перебуває в пошуках свого місця у світі (24,1%)	маловпливова європейська держава, що перебуває в пошуках свого місця у світі (21,2%)	маловпливова європейська держава, що перебуває в пошуках свого місця у світі (23,7%)
Майбутнє України *	високорозвинена демократична впливова європейська держава (67,7%)	високорозвинена демократична впливова європейська держава (26,9%)	високорозвинена демократична впливова європейська держава (24,7%)	високорозвинена демократична впливова європейська держава (35,8%)	високорозвинена демократична впливова європейська держава (36,8%)
Пріоритетний напрям зовнішньої політики України *	відносини з країнами ЄС (58,8%)	відносини з Росією (56,6%)	відносини з Росією (62,1%)	відносини з Росією (42,2%)	відносини з Росією (42,2%)
Чи потрібно Україні вступати до ЄС *	так (64,6%) за – 31,3% проти – 32,1%	ні (54,5%) проти – 79,7%	ні (45%) проти – 77,6%	так (45,9%) проти – 53,2%	так (40,7%) проти – 61,4%
Плотетичне голосування за вступ України до НАТО *					
Чи відчуваєте Ви себе європейцем? **	скоріше ні (28,0%)	ні (37,8%)	ні (48,5%)	ні (43,8%)	ні (40,8%)

	Захід	Південь	Схід	Центр	УКРАЇНА
Що Вам заважає відчувати себе європейцем? **	низький рівень добробуту (70,8%) соціально-культурні умови життя (36,9%) ні на кого (54,7%) на росіян (23,8%) схожі (25,5%)	низький рівень добробуту (72,4%) соціально-культурні умови життя (47,9%) на росіян (71,9%) ні на кого (15,2%) дуже схожі (63,8%)	низький рівень добробуту (71,3%) соціально-культурні умови життя (34,7%) на росіян (66,8%) ні на кого (23,3%) дуже схожі (58,3%)	низький рівень добробуту (75,7%) соціально-культурні умови життя (41,0%) на росіян (50,8%) ні на кого (32,3%) схожі (38,5%)	низький рівень добробуту (72,9%) соціально-культурні умови життя (39,0%) на росіян (54,1%) ні на кого (31,3%) дуже схожі (44,2%)
На представників якої національності найбільшої мірою схожі українці*	схожі (23,8%)	на росіян (71,9%)	на росіян (66,8%)	на росіян (50,8%)	на росіян (54,1%)
Наскільки близькі або різні культури, традиції і погляди громадян України і громадян Росії*	схожі (25,5%)	дуже схожі (63,8%)	дуже схожі (58,3%)	схожі (38,5%)	дуже схожі (44,2%)
...українців в Україні і росіян в Україні*	схожі (28,8%)	дуже схожі (59,9%)	дуже схожі (67,9%)	дуже схожі (39,6%)	дуже схожі (48,6%)
...громадян України і громадян країн-членів ЄС*	не дуже схожі (33%)	зовсім не схожі (37,9%)	настільки ж схожі, наскільки і не схожі (29,9%)	настільки ж схожі, наскільки і не схожі (31,2%)	настільки ж схожі, наскільки і не схожі (27,9%)
...жителі Галичини і жителі Центральної України*	схожі (26,4%)	настільки ж схожі, наскільки і не схожі (30,8%)	настільки ж схожі, наскільки і не схожі (33,5%)	настільки ж схожі, наскільки і не схожі (31,9%)	настільки ж схожі, наскільки і не схожі (31,5%)
...жителі Галичини і жителі Донбасу*	настільки ж схожі, наскільки і не схожі (27,7%)	не схожі (24,5%)	настільки ж схожі, наскільки і не схожі (37,6%)	настільки ж схожі, наскільки і не схожі (27,6%)	настільки ж схожі, наскільки і не схожі (29,2%)
Наскільки жителі різних регіонів України та інших країн близькі Вам за характером, звичаями, традиціями?*	Галичина Волинь Буковина Закарпаття АР Крим Польща Донбас	Південний регіон АР Крим Росія Донбас Волинь Закарпаття Буковина Галичина	Донбас Росія/Слобожанщина АР Крим Буковина Закарпаття Волинь Галичина	Центральний регіон Київ Слобожанщина Волинь Буковина Галичина Закарпаття	Київ Центральний регіон Слобожанщина Південний регіон Донбас Росія Білорусь Волинь Галичина Буковина Закарпаття
З представниками яких національностей Ви хотіли б жити по сусідству?*	українці (49,9%) байдуке (32,2%) поляки (31,4%)	росіяни (40,9%) українці (39,9%) байдуке (28,9%)	росіяни (57,3%) українці (50,5%) байдуке (30%) євреї (29,9%)	українці (43,3%) росіяни (42,9%) байдуке (33,7%)	українці (46,4%) росіяни (44,3%) байдуке (31,5%) поляки (27,8%)

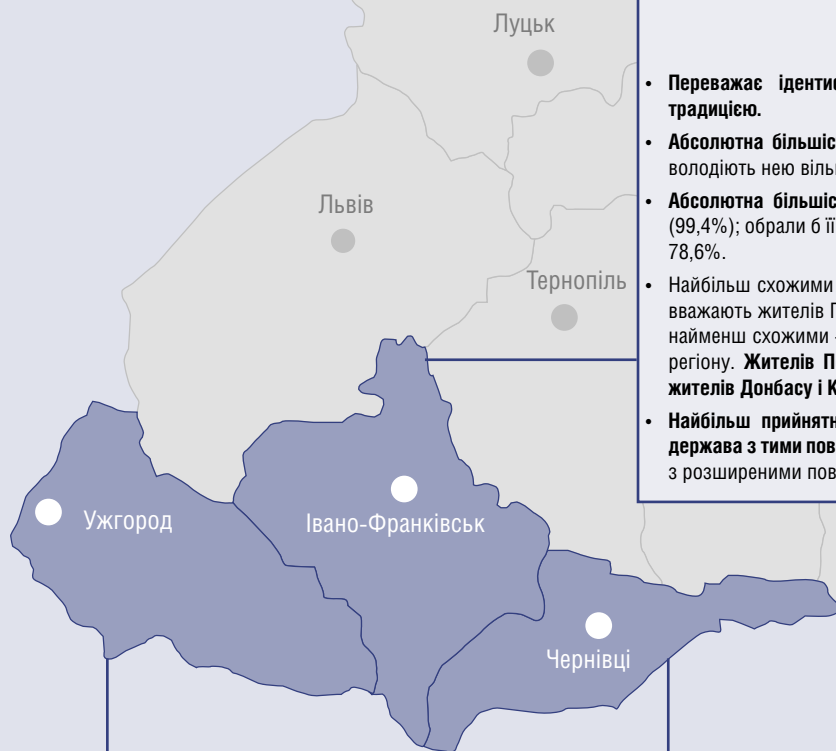

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ІДЕНТИЧНІСТЬ				
Яким є матеріальне становище Вашої сім'ї? **	вистачає на харчування та придбання необхідних недорогих речей (38,6%) на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку є проблемою (37,1%) ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти (11,5%) забезпечено, але крупні покупки (авто, квартира) робити не можемо (10,6%) середній (61,7%) нижчий (31,4%)	вистачає на харчування та придбання необхідних недорогих речей (44,3%) на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку є проблемою (29,3%) ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти (18,0%) забезпечено, але крупні покупки (авто, квартира) робити не можемо (6,3%) середній (56,6%) нижчий (37,1%)	на життя вистачає, але придбання необхідних недорогих речей є проблемою (38,6%) вистачає на харчування та придбання необхідних недорогих речей (35,0%) ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти (17,8%) забезпечено, але крупні покупки (авто, квартира) робити не можемо (6,8%) середній (57,1%) нижчий (34,7%)	вистачає на харчування та придбання необхідних недорогих речей (38,6%) на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку є проблемою (36,2%) ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти (16,3%) забезпечено, але крупні покупки (авто, квартира) робити не можемо (7,2%) середній (57,4%) нижчий (35,8%)
До якого соціального класу Ви б себе віднесли? **	середній (61,7%) нижчий (31,4%)	середній (56,6%) нижчий (37,1%)	середній (57,1%) нижчий (34,7%)	середній (57,4%) нижчий (35,8%)
БАЧЕННЯ ПЕРСПЕКТИВ ДЕРЖАВНОГО РОЗВИТКУ І ШЛЯХІВ ОБ'ЄДНАННЯ КРАЇНИ				
Який шлях державного розвитку України Ви вважаєте найбільш прийнятним для себе? **	вона залишиться унітарною державою (43,4%) вона залишиться унітарною державою з розширеними повноваженнями регіонів (27,9%) прагнення до істотного підвищення добробуту всіх громадян країни (38%) знання і розуміння української культури і нові (20,3%) рівні права і співіснування в рамках однієї держави (19,3%)	вона залишиться унітарною державою з розширеними повноваженнями регіонів (34,5%) вона залишиться унітарною державою (21,5%) прагнення до істотного підвищення добробуту всіх громадян країни (34,9%) рівні права і співіснування в рамках однієї держави (33,2%) спільна східнослов'янська культура та історична спадщина (15,9%)	вона залишиться унітарною державою з розширеними повноваженнями регіонів (31,3%) вона залишиться унітарною державою (23,3%) прагнення до істотного підвищення добробуту всіх громадян країни (38,1%) рівні права і співіснування в рамках однієї держави (33%) спільна східнослов'янська культура та історична спадщина (9,3%)	вона залишиться унітарною державою (33,3%) вона залишиться унітарною державою з розширеними повноваженнями регіонів (27,8%) прагнення до істотного підвищення добробуту всіх громадян країни (33,4%) рівні права і співіснування в рамках однієї держави (28,2%) спільні політичні принципи та ідеї (11,6%) спільна східнослов'янська культура та історична спадщина (11,5%)
Який чинник може найбільшою мірою об'єднати народ України в єдину спільноту*	вона залишиться унітарною державою з розширеними повноваженнями регіонів (27,9%) прагнення до істотного підвищення добробуту всіх громадян країни (38%) знання і розуміння української культури і нові (20,3%) рівні права і співіснування в рамках однієї держави (19,3%)	вона залишиться унітарною державою з розширеними повноваженнями регіонів (34,5%) вона залишиться унітарною державою (21,5%) прагнення до істотного підвищення добробуту всіх громадян країни (34,9%) рівні права і співіснування в рамках однієї держави (33,2%) спільна східнослов'янська культура та історична спадщина (15,9%)	вона залишиться унітарною державою з розширеними повноваженнями регіонів (31,3%) вона залишиться унітарною державою (23,3%) прагнення до істотного підвищення добробуту всіх громадян країни (38,1%) рівні права і співіснування в рамках однієї держави (33%) спільна східнослов'янська культура та історична спадщина (9,3%)	вона залишиться унітарною державою (33,3%) вона залишиться унітарною державою з розширеними повноваженнями регіонів (27,8%) прагнення до істотного підвищення добробуту всіх громадян країни (33,4%) рівні права і співіснування в рамках однієї держави (28,2%) спільні політичні принципи та ідеї (11,6%) спільна східнослов'янська культура та історична спадщина (11,5%)

* Число осіб з вищою освітою/на 1000 осіб населення віком від 10 років. За підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001р.

** Соціально-економічний розвиток України (регіональний розріз). – www.ukrstat.gov.ua

*** За результатами Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року. Урядовий кур'єр, 1991, № 38-39

ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА область

НАЦІОНАЛЬНИЙ СКЛАД:

Українці 97,5%
Росіяни 1,8%

МОВНИЙ СКЛАД:

Українська 97,8%
Російська 1,8%

ЗА ТИПОМ ПОСЕЛЕННЯ:

Міське 42,1%
Сільське 57,9%

САЛЬДО МІГРАЦІЙНОГО РУХУ

(внутрішнього\зовнішнього) -670\~179

КОЕФІЦІЄНТ ВИЩОЇ ОСВІТИ – 26%*

НАЯВНИЙ ДУШОВИЙ ДОХІД –

420 грн. на місяць**

СЕРЕДНЯ ЗАРПЛАТА У ТРАВНІ 2006р. – 889 грн.

ЕКОНОМІЧНА СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ – переважно агропромислова

ПРОГОЛОСУВАЛИ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ 1 грудня 1991р. – 98,42%***

- Переважає ідентифікація з українською (80,6%) культурною традицією.
- Абсолютна більшість визнають рідною українську мову (95,8%), володіють нею вільно – 99,7%.
- Абсолютна більшість сприймають Україну як свою Батьківщину (99,4%); обрали б її Батьківщиною, якби мали можливість вибору – 78,6%.
- Найбільш схожими з собою за характером, звичаями і традиціями вважають жителів Галичини, Волині, Буковини, Закарпаття і Києва, найменш схожими – Донбасу, Криму, Слобожанщини і Південного регіону. Жителів Польщі вважають більш схожими з собою, ніж жителів Донбасу і Криму.
- Найбільш прийнятний сценарій майбутнього України – унітарна держава з тими повноваженнями регіонів, які в них є зараз (49,8%); з розширеними повноваженнями – 20%.

ЗАКАРПАТСЬКА область

НАЦІОНАЛЬНИЙ СКЛАД:

Українці 80,5%
Угорці 12,1%
Росіяни 2,5%

МОВНИЙ СКЛАД:

Українська 81,0%
Угорська 12,7%
Російська 2,9%

ЗА ТИПОМ ПОСЕЛЕННЯ:

Міське 37,0%
Сільське 63,0%

САЛЬДО МІГРАЦІЙНОГО РУХУ

(внутрішнього\зовнішнього) -1528\~805

КОЕФІЦІЄНТ ВИЩОЇ ОСВІТИ – 21%*

НАЯВНИЙ ДУШОВИЙ ДОХІД –

389 грн. на місяць**

СЕРЕДНЯ ЗАРПЛАТА У ТРАВНІ 2006р. – 834 грн.

ЕКОНОМІЧНА СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ – переважно агропромислова

ПРОГОЛОСУВАЛИ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ 1 грудня 1991р. – 92,59%***

- Переважає ідентифікація з українською культурною традицією (67,6%).
- Абсолютна більшість визнають рідною українську мову (87,5%), володіють нею вільно – 85,4%.
- Абсолютна більшість сприймають Україну як свою Батьківщину (95,9%); обрали б її Батьківщиною, якби мали можливість вибору – 76,8%.
- Найбільш подібними до себе за характером, звичаями і традиціями вважають жителів Галичини, Волині і Буковини, найменш подібними – Донбасу, Криму, Слобожанщини та Південного регіону. Жителів Угорщини вважають більш подібними до себе, ніж жителів Донбасу.
- Найбільш прийнятний сценарій майбутнього України – унітарна держава з тими повноваженнями регіонів, які в них є зараз (40,4%); з розширеними повноваженнями – 32,7%.

ЧЕРНІВЕЦЬКА область

НАЦІОНАЛЬНИЙ СКЛАД:

Українці 75,0%
Румуни 12,5%
Росіяни 4,1%

МОВНИЙ СКЛАД:

Українська 75,6%
Російська 5,3%

ЗА ТИПОМ ПОСЕЛЕННЯ:

Міське 40,5%
Сільське 59,5%

САЛЬДО МІГРАЦІЙНОГО РУХУ

(внутрішнього\зовнішнього) -51\~293

КОЕФІЦІЄНТ ВИЩОЇ ОСВІТИ – 22%*

НАЯВНИЙ ДУШОВИЙ ДОХІД –

397 грн. на місяць**

СЕРЕДНЯ ЗАРПЛАТА У ТРАВНІ 2006р. – 785 грн.

ЕКОНОМІЧНА СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ – агропромислова

ПРОГОЛОСУВАЛИ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ 1 грудня 1991р. – 92,78%***

- Переважає ідентифікація з українською культурною традицією (60,6%).
- Більшість визнають рідною українську мову (62%); володіють нею вільно або на рівні, достатньому для побутового спілкування – 66,8%.
- Абсолютна більшість сприймають Україну як свою Батьківщину (95,1%); обрали б її Батьківщиною, якби мали можливість вибору – 81,1%.
- Найбільш подібними до себе за характером, звичаями і традиціями вважають жителів Галичини, Закарпаття, найменш подібними – Донбасу, Криму, Слобожанщини. Жителів Молдови та Румунії вважають більш подібними до себе, ніж жителів Донбасу.
- Найбільш прийнятний сценарій майбутнього України – унітарна держава з розширеними повноваженнями регіонів (38,1%); з тими, які вони мають зараз – 26,2%.

ДОНЕЦЬКА ОБЛАСТЬ

НАЦІОНАЛЬНИЙ СКЛАД:

Росіяни 56,9%
Українці 33,2%

МОВНИЙ СКЛАД:

Російська 74,9%
Українська 24,1%

ЗА ТИПОМ ПОСЕЛЕННЯ:

Міське 90,0%
Сільське 10,0%

САЛЬДО МІГРАЦІЙНОГО РУХУ

(внутрішнього/зовнішнього) -1331/+132

КОЕФІЦІЄНТ ВИЩОЇ ОСВІТИ – 33%*

НАЯВНИЙ ДУШОВИЙ ДОХІД –

564 грн. на місяць**

СЕРЕДНЯ ЗАРПЛАТА У ТРАВНІ 2006р. –

1161 грн.

ЕКОНОМІЧНА СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ –

промислова

ПРОГОЛОСУВАЛИ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ

1 грудня 1991р. – 83,9%***

- Жителі ідентифікують себе переважно з російською (35,5%) та радянською (24%) культурними традиціями; з українською – 21,5%.
- Переважна більшість визнають рідною російську мову (73,9%). Більшість володіють українською мовою вільно або на рівні, достатньому для побутового спілкування (77,1%).
- Переважна більшість сприймають Україну як свою Батьківщину (74%), більшість обрали б її Батьківщиною, якби мали можливість вибору (57,1%), не обрали – 18,8%.
- Найбільш подібними до себе за характером, звичаями, традиціями вважають жителів Донбасу, Слобожанщини, Криму, Південного регіону, найменш подібними – Галичини, Волині, Закарпаття, Буковини. Жителів Росії вважають більш схожими з собою, ніж жителів всіх інших регіонів України.
- Найбільш прийнятний сценарій майбутнього України – унітарна держава з розширеними повноваженнями регіонів (38%); федеративна держава – 22,7%.

М. СЕВАСТОПОЛЬ

НАЦІОНАЛЬНИЙ СКЛАД:

Росіяни 71,6%
Українці 22,4%

МОВНИЙ СКЛАД:

Російська 90,6%
Українська 6,8%

ЗА ТИПОМ ПОСЕЛЕННЯ:

Міське 94,0%
Сільське 6,0%

САЛЬДО МІГРАЦІЙНОГО РУХУ

(внутрішнього/зовнішнього) +2108/+533

КОЕФІЦІЄНТ ВИЩОЇ ОСВІТИ – 44%*

НАЯВНИЙ ДУШОВИЙ ДОХІД –

448 грн. на місяць**

СЕРЕДНЯ ЗАРПЛАТА У ТРАВНІ 2006р. –

965 грн.

ЕКОНОМІЧНА СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ –

промислова

ПРОГОЛОСУВАЛИ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ

1 грудня 1991р. – 57,07%***

- Жителі ідентифікують себе переважно з російською (53,8%) і радянською (31,9%) культурними традиціями.
- Абсолютна більшість визнають рідною російську мову (92,2%); більшість володіють українською мовою вільно або на рівні, достатньому для побутового спілкування (56,7%).
- Відносна більшість жителів не сприймають Україну як свою Батьківщину (45,6%) та не обрали б її Батьківщиною, якби мали можливість вибору (44,9%).
- Найбільш схожими з собою за характером, звичаями і традиціями вважають жителів Криму, Донбасу, Південного регіону, Слобожанщини та Києва, найменш схожими – Буковини, Галичини, Волині, Центрального регіону та Закарпаття. Жителів Росії вважають більш подібними до себе, ніж жителів усіх регіонів України, крім Криму.
- Найбільш прийнятний сценарій майбутнього України – унітарна держава з розширеними повноваженнями регіонів (42,2%); втрата Україною частини регіонів на користь інших держав – 17,8%; федералізація – 13,3%.

ЛУГАНСЬКА ОБЛАСТЬ

НАЦІОНАЛЬНИЙ СКЛАД:

Росіяни 58,0%
Українці 39,0%

МОВНИЙ СКЛАД:

Російська 68,8%
Українська 30,0%

ЗА ТИПОМ ПОСЕЛЕННЯ:

Міське 86,0%
Сільське 14,0%

САЛЬДО МІГРАЦІЙНОГО РУХУ

(внутрішнього/зовнішнього) -3734/+977

КОЕФІЦІЄНТ ВИЩОЇ ОСВІТИ – 29%*

НАЯВНИЙ ДУШОВИЙ ДОХІД –

482 грн. на місяць**

СЕРЕДНЯ ЗАРПЛАТА У ТРАВНІ 2006р. –

992 грн.

ЕКОНОМІЧНА СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ –

промислова

ПРОГОЛОСУВАЛИ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ

1 грудня 1991р. – 83,86%***

- Жителі ідентифікують себе насамперед з українською (38,1%) і радянською (30,3%) культурними традиціями.
- Більшість визнають рідною російську мову (69,2%); переважна більшість володіють нею вільно або на рівні, достатньому для побутового спілкування (84,4%).
- Абсолютна більшість сприймають Україну як свою Батьківщину (92,8%); більшість обрали б її Батьківщиною, якби мали можливість вибору (61,5%).
- Найбільш подібними до себе за характером, звичаями, традиціями вважають жителів Донбасу, Південного регіону, Криму, Слобожанщини, Києва, найменш подібними – Галичини, Закарпаття, Волині і Буковини. Жителів Росії вважають більш схожими з собою, ніж жителів інших регіонів України, крім Донбасу.
- Найбільш прийнятний сценарій майбутнього України – унітарна держава з розширеними повноваженнями регіонів (32,2%); з тими, які є зараз – 22,4%; федералізація держави – 13,9%

АВТОНОМНА РЕСПУБЛІКА КРИМ

НАЦІОНАЛЬНИЙ СКЛАД:

Росіяни 58,5%
Українці 24,4%
Кримські татари 12,1%

МОВНИЙ СКЛАД:

Російська 77,0%
Кримсько-татарська 11,4%
Українська 10,1%

ЗА ТИПОМ ПОСЕЛЕННЯ:

Міське 62,7%
Сільське 37,3%

САЛЬДО МІГРАЦІЙНОГО РУХУ

(внутрішнього/зовнішнього) -565/+3338

КОЕФІЦІЄНТ ВИЩОЇ ОСВІТИ – 35%*

НАЯВНИЙ ДУШОВИЙ ДОХІД –

439 грн. на місяць**

СЕРЕДНЯ ЗАРПЛАТА У ТРАВНІ 2006р. –

917 грн.

ЕКОНОМІЧНА СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ –

переважно промислова

ПРОГОЛОСУВАЛИ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ

1 грудня 1991р. – 54,19%***

- Жителі ідентифікують себе переважно з російською (49,9%) і радянською (23,9%) культурними традиціями; з європейською – 10,4%, українською – 5,2%.
- Абсолютна більшість визнають рідною російську мову (90,7%); більшість володіють українською мовою вільно або на рівні, достатньому для побутового спілкування (72,4%).
- Переважна більшість сприймають Україну як свою Батьківщину (74%), не сприймають – 22,2%; обрали б її Батьківщиною, якби мали можливість вибору – 57,1%, не обрали – 31%.
- Найбільш подібними до себе за характером, звичаями, традиціями вважають жителів Донбасу, Південного регіону і Слобожанщини, найменш подібними – Галичини, Закарпаття, Волині і Буковини. Жителів Росії вважають більш схожими з собою, ніж жителів будь-якого регіону України.
- Найбільш прийнятний сценарій майбутнього України – унітарна держава з розширеними повноваженнями регіонів (51,4%); федералізація держави – 10,8%; втрата Україною частини територій на користь інших держав – 9,7%.

2. ЧИННИКИ ПОГЛИБЛЕННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ ВІДМІННОСТЕЙ ІДЕНТИЧНОСТІ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ

Україна не є унікальною в сенсі наявності територіальних відмінностей. Такі відмінності спостерігаються в кожній країні, де для цього існують історичні причини, наявні багатоетнічний та/або багатоконфесійний склад населення, нерівномірність соціально-економічного розвитку, різні геокультурні та, відповідно, геополітичні орієнтації громадян тощо.

Самі по собі такі відмінності не становлять загрози цілісності громадянської нації та територіальній цілісності держави. Ризик виникає тоді, коли ці відмінності поєднуються та набувають чітко окресленої географічної локалізації – тоді вони здатні набути характеру протиріч.

Україні, *по-перше*, притаманні всі зазначені відмінності в найбільш ризикованому їх поєднанні (йдеться про ототожнення національно-етнічної ідентичності з конфесійною та водночас – культурно-цивілізаційною; великим групам громадян України (регіональним спільнотам) властиве саме таке поєднання зазначених трьох ідентичностей, але для кожного регіону – інших) та головне – з чіткою регіональною локалізацією. *По-друге*, в Україні дотепер не сформувалася не лише громадянська нація, але й “національна ідея” – чітка державна стратегія розвитку країни, яка могла б стати основою консолідації нації. Тривале збереження такого стану справ здатне перетворити ризик на загрозу.

У цьому розділі окреслюються основні чинники політичного, економічного, соціального, соціогуманітарного характеру, які зумовлюють збереження зафіксованого у 2004-2006рр. міжрегіонального розколу, поглиблення регіональних відмінностей ідентичності громадян України, взаємної відчуженості жителів регіонів¹.

Чинники політичного характеру

Надто тривалий трансформаційний період, відсутність стійкого курсу, чіткої стратегії розвитку держави і суспільства. Насамперед ідеться не про наявність різного рівня документів – урядових, національних і державних програм і планів, програмних виступів президентів України на національному та міжнародному рівнях, президентських послань до Парламенту тощо. Таких документів не бракувало. Йдеться про їх суперечливість, непослідовність, а головне – практику необов'язковості їх виконання, що спричиняє колосальний розрив між деклараціями і реаліями політичного та соціально-економічного життя країни².

Як відомо, трансформаційний період за визначенням зумовлює кризу ідентичності суспільства. Її

глибина і тривалість залежать значною мірою від здатності політичної еліти (влади), *по-перше*, запропонувати прийнятні для суспільства виміри (курс, стратегію) розвитку і тим самим – задати певні ціннісні координати, необхідні для формування його нової ідентичності, *по-друге*, неухильно дотримуватися обраного курсу розвитку і тим самим – забезпечити її стійкість та можливість виконання нею функцій соціальної мобілізації.

В Україні ціннісні координати досі не вироблені. Країна і в переддень 15 річниці незалежності вагається між “західним” і “східним” векторами розвитку – не лише в сенсі геополітичної інтеграції, але й цивілізаційного, ціннісного вибору. Це відбивається і в оцінках України її громадянами: протягом останніх п'яти років у суспільній свідомості домінує характеристика України як “маловпливової європейської держави, що

¹ Історичні чинники формування регіональних відмінностей ідентичності українців (насамперед – тривале перебування частин України у складі різних інокультурних державних утворень) широко відомі та докладно описані в літературі, тому в цій доповіді лише констатуються та не є предметом спеціального розгляду.

² Докладно про зміст і стан виконання останніх за часом програм – “10 кроків назустріч людям” (Програма діючого Президента України) і програм урядів Ю.Тимошенка та Ю.Єханурова див.: 100 днів діяльності нової влади: погляд неурядових організацій. Аналітична доповідь. – Центр Разумкова, 2005, №5, с.3-70; Економічна політика нової влади: перші кроки та їх результати. Аналітична доповідь. – Національна безпека і оборона, 2005, №9, с.2-50; Рік діяльності нової влади: погляд неурядових аналітичних центрів. Аналітична доповідь. – Національна безпека і оборона, 2005, №12, с.2-105.

знаходиться в пошуках свого місця у світі”: у грудні 2005р. цю характеристику відзначили більшість (65,6%) опитаних – від 61,7% на Сході до 69,1% на Заході³ (діаграма “Наскільки Ви згодні з такою оцінкою теперішнього місця України у світі?”). Своєю чергою, такі оцінки власної держави відбиваються на громадянській ідентифікації українців, рівні гордості за свою країну та готовності відмови від українського громадянства у випадку можливого вибору.

Демократичні цінності, що асоціюються із “західним” вектором – дотримання принципу верховенства права, рівності всіх перед законом, побудова правової держави, забезпечення прозорості і підконтрольності влади суспільству, – не лише залишаються деклараціями, але й компрометуються реальними діями самої політичної еліти⁴. Це також відбивається в оцінках громадянами влади і жодним чином не сприяє формуванню лояльності до держави, яку уособлюють корумповані державні посадовці.

Протягом останніх п'яти років у переліках проблем, які найбільшою мірою хвилюють громадян країни та/або потребують першочергового розв'язання, фактично другу позицію (після комплексу проблем соціально-економічного характеру – низьких доходів, підвищення цін, неможливості знайти роботу з гідною оплатою) посідає корупція в органах влади. Так, у червні 2000р. як проблему, яка найбільше хвилює, наявність хабарництва та корупції у структурах влади та управління відзначили 31% опитаних⁵; у липні 2006р. – цю ж проблему відзначили 40,5% опитаних, і вона так само посіла другу позицію після проблем соціально-економічного характеру⁶.

³ Наведені цифри є сумою відповідей “згоден” і “скоріше згоден”. Регіональний зріз: на Заході – 69,1%; в Центрі – 66,4%; на Півдні – 67,4%; Сході – 61,7%. Респондентам пропонувалися також такі оцінки, як “впливова європейська держава”, “держава “буферної зони” між Європою та Азією”, “країна, що знаходиться під впливом Росії/Заходу”, “невпливова країна “третього світу” з невизначеною зовнішньою політикою”, “держава-міст, що з'єднує Європу та Азію”. Проте з жодним з цих варіантів не погоджувалася навіть половина опитаних (включаючи регіональний зріз). Докладно про оцінки громадянами місця України у світі див.: Якименко Ю., Литвиненко О. Регіональні особливості ідейно-політичних орієнтацій громадян України в контексті виборчої кампанії-2006. – Національна безпека і оборона, 2006, №1, с.3-4.

⁴ Так, за інформацією міністра внутрішніх справ, лише за дев'ять місяців 2005р. його відомство розкрило 40 тис. злочинів в економічній сфері, з них 17 тис. – у сфері службової діяльності. Серед викритих – 1 062 представники органів влади та управління. Див.: <http://pravda.com.ua/news>, 7 жовтня 2005р.

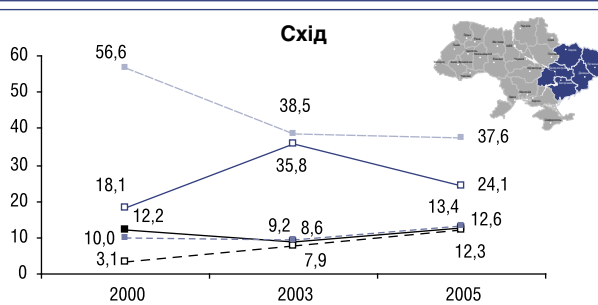
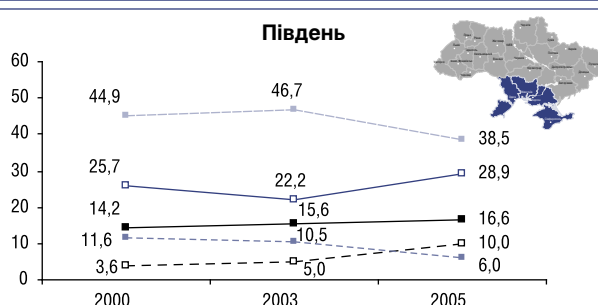
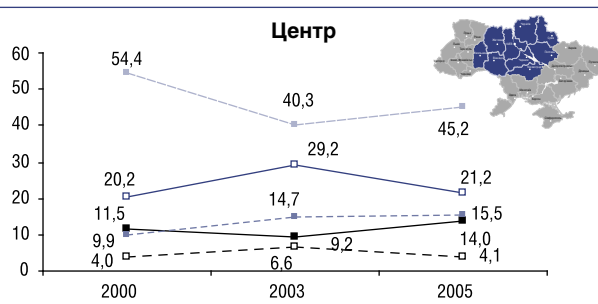
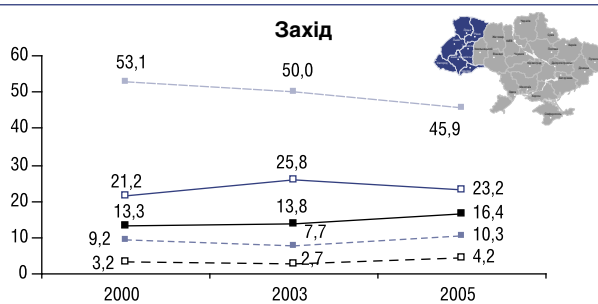
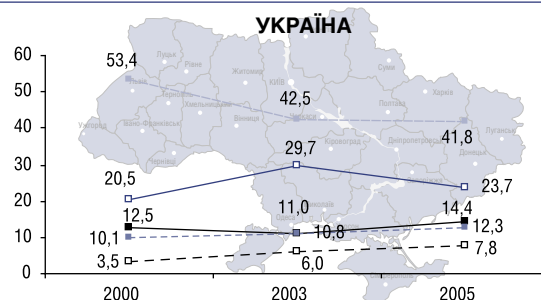
Щодо прозорості та підконтрольності влади, то протягом 2005р. владою неодноразово застосовувалося незаконне накладання грифів обмеження доступу до інформації (“не для друку”, “для службового користування”). Загалом під незаконно накладеними грифами вийшли 52 документи Кабінету Міністрів України та різних міністерств і відомств, 46 документів Президента України. Див.: Рік діяльності нової влади..., с.49.

⁵ Відносна більшість, за винятком проблем соціально-економічного характеру. Опитування проведене Центром Разумкова з 26 травня по 4 червня 2000р. Опитано 2005 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%.

⁶ Якщо їх розглядати як одну комплексну проблему, оскільки оцінка громадянами рівня їх доходів і рівня цін у координатах “високи/низькі” є взаємообумовленими, та, своєю чергою, обумовлюють оцінку безробіття/зайнятості з точки зору оплати праці. Власне, до такої умовно єдиної комплексної проблеми можна віднести і неспроможність сім'ї дати дитині спеціальну або вищу освіту (15,4%), розрахуватися за комунальні послуги (13,9%), дати дитині якісну освіту в школі (8,8%). Забезпечення таких можливостей належить до першорядних завдань розвинутих демократичних держав, які дотримуються принципу соціально орієнтованої ринкової економіки.

Наскільки Ви згодні з такою оцінкою теперішнього місця України у світі? % опитаних

Маловпливова європейська держава, що знаходиться в пошуках свого місця у світі

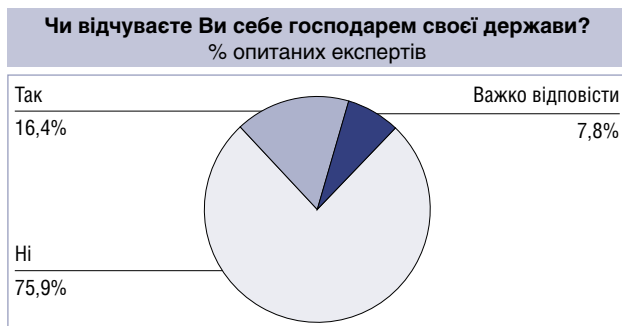

—□— Згодний
—■— Скоріше не згодний
—□— Скоріше згодний
—■— Не згодний
—□— Важко відповісти

(таблиця “Які проблеми потребують першочергового, невідкладного вирішення?”).

Слід відзначити, що сам факт постійної присутності на перших позиціях переліку проблем соціально-економічного характеру свідчить, що держава не спроможна забезпечити найважливіші соціальні гарантії своїм громадянам – належну оплату праці та якісні робочі місця. Тобто, вона не відповідає досить поширеному в українському суспільстві прагматичному розумінню громадянства – що так само, як і в попередньому випадку, не сприяє формуванню лояльності до держави, а відтак і позитивної громадянської ідентичності.

Про ступінь відчуженості українських громадян від держави виразно свідчать дані, наведені на діаграмі “Чи відчуваєте Ви себе господарем своєї держави?”. Отже, станом на липень 2006р., **переважна більшість громадян України (75,9%) не відчували себе господарями власної держави.**

Тим часом, такий рівень відчуженості (сприйняття держави як *чужої*) може зумовити невідтримку громадянами навіть позитивних зусиль влади з метою мобілізації суспільства на досягнення соціально значимих цілей, впровадження демократичних цінностей тощо. Втім, вироблення спільних для всіх громадян цінностей, спільної ідеології не стала предметом першорядної уваги Української держави

Загалом, усі відзначені вище чинники в поєднанні справляють деморалізуючий вплив на суспільство, що в кінцевому підсумку позбавляє громадян бачення своєї соціальної перспективи. Сьогодні понад дві третини (68,5%) громадян засвідчили, що перспективи для себе в Україні вони не бачать (таблиця “*Чи бачите Ви свою соціальну перспективу зараз в Україні?*”).

Чи бачите Ви свою соціальну перспективу зараз в Україні? % опитаних					
	УКРАЇНА	Захід	Центр	Південь	Схід
Так	19,3	26,6	22,8	16,3	13,3
Ні	68,5	55,6	69,9	72,7	73,6
Важко відповісти	12,1	17,8	7,3	11,0	13,1

Причому відсутність соціальної перспективи для себе визнали більшість (55,6%) жителів навіть Західного регіону країни, попри те, що їм найбільшою мірою властиве ціннісне ставлення до держави та її атрибутів і вони найбільшою мірою готові сплатити

Які проблеми потребують першочергового, невідкладного вирішення? * % опитаних

	УКРАЇНА	Захід	Центр	Південь	Схід
Низький рівень зарплат, пенсій	62,1	54,3	69,3	61,6	59,6
Зростання цін на комунальні послуги, енергоносії, транспорт	51,8	45,4	48,8	65,2	52,3
Безробіття, неможливість знайти достойну роботу	43,2	45,4	44,2	44,4	40,4
Хабарництво та корупція в структурах державної влади	40,5	43,9	43,8	33,4	38,4
Необхідність об'єднання всіх чесних політиків в Україні ради відновлення нормального життя	27,6	43,8	22,7	16,6	28
Зростання злочинності	25,8	14,1	37,1	35,8	17
Некомпетентність влади на всіх рівнях	22,3	18,8	24,5	19,3	23,5
Неможливість отримати необхідну медичну допомогу	22,1	15,7	21,5	26,6	24,2
Беззахисність громадян перед свавіллям силових структур (міліції, податкової адміністрації, служби безпеки тощо)	21,6	12,5	23,7	19,2	26,1
Відсутність правосуддя	20,9	19,3	25,7	16,9	19,1
Стрімке, несправедливе розширення суспільства на багатих і бідних	18,3	15,4	20,3	17,9	18,1
Повернення “заморожених” вкладів в Ощадному банку, внесків у трастові товариства	16,9	18,8	16,9	16,2	16,3
Неспроможність родини дати дитині спеціальну або вищу освіту	15,4	8,6	17,1	19,9	15,7
Мовна ситуація в Україні	14,3	23,4	8,1	18,2	13,1
Неспроможність сім'ї розрахуватися за комунальні послуги	13,9	10,2	18,7	12	12,2
Наближення України до НАТО	13,6	4,4	10,3	15,6	21,3
Посилення протистояння між Західною та Східною Україною	12,1	24	8,4	7,6	10,8
Неможливість впливу звичайного громадянина на діючу владу	11,3	11,2	12,7	10,3	10,4
Посилення впливу США в Україні	10,9	2,6	5,5	22,2	15,8
Загроза громадських зіткнень і конфліктів	10,8	12	10,4	15,2	8,4
Невиправдано високі податки	10,5	12,8	10,6	10,6	9,2
Несвочасність виплати зарплат, пенсій та інших соціальних виплат	10,5	6,8	10,8	12,6	11,3
Падіння моралі	9,8	12	10,8	10,9	7,1
Недоступність якісного житла	9,3	6	12,4	9,3	8
Екологічна ситуація у Вашому регіоні	8,9	4,2	7,1	4	15,7
Неспроможність родини дати дитині якісну освіту в школі	8,8	5,2	11,1	11,3	7,7
Недоступність соціальних кредитів (на будівництво або придбання житла, оплату освіти, медичних послуг, придбання побутових речей тощо)	8,3	7	11,8	6,6	6,3
Посилення впливу Росії в Україні	7,5	17,5	5,5	4,3	5,1
Необхідність проведення ревізії приватизації та повернення до державної власності незаконно приватизованих об'єктів	7,3	4,9	6,6	11	7,5
Відключення електроенергії, збоїв в постачанні газу, палива, тепла, води тощо	6,5	4,4	7,5	7,6	6,2
Деструктивна діяльність опозиційних сил	5,3	8,1	4,3	3,6	5,4
Повернення до України капіталів із-за кордону	4,5	5	4,5	5,3	3,8
Нездатність Збройних Сил України захистити країну	4,4	4,4	3,4	4	5,4
Недостатнє або неякісне забезпечення міським транспортом	4,1	2,1	5,2	5,3	3,6
Недоступність кредитів для малого і середнього бізнесу, фермерства	3,6	5,2	3,2	3	3,3
Впровадження політичної реформи	3,2	1	2,9	3,6	4,4
Необ'єктивність засобів масової інформації	2,5	1,8	2,2	3	3
Зволікання з вирішенням проблеми приватної власності на землю	2,2	3,4	2,9	1,3	1,4
Церковно-релігійна ситуація в Україні	1,5	1,8	1,8	2,3	0,8
Інше	2,1	3,1	1,5	0	3
Важко відповісти	1,2	3,4	1,2	0,3	0,5

* Респондентам пропонувалося відзначити не більше семи варіантів відповіді

⁷ Наводяться дані дослідження, проведеного в липні 2006р. Опитано понад 2000 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%.

відчутну соціальну ціну за посилення, зокрема, економічної незалежності України⁸.

Політико-інституційні статуси регіонів. За експертними оцінками, в Україні, внаслідок неефективності центральної державної влади, сформувалася ультра-консервативна модель місцевого самоврядування⁹ – замість консервативно-ліберальної, як того вимагає Європейська хартія місцевого самоврядування, ратифікована Україною в 1997р. Це є свідченням переважання в українському суспільстві та насамперед – в його політичній еліті, суміші політико-правових культур (неототалітарної, радикально-популістської, олігархічної і традиційно-номенклатурної).

Разом з недоліками законодавства, неефективними механізмами контролю центральної влади та нерозвинутістю демократичного контролю це призвело до того, що керівники місцевих органів влади перетворилися на повноважних власників об'єктів комунальної власності, що, своєю чергою, зумовило створення та панування в регіонах певних фінансово-промислових груп, які мають представництво (та важелі лобювання власних інтересів) як у місцевих, так і в центральних органах державної влади. **Практично, регіони України перетворилися на вотчини цих груп, що сприяє закріпленню географічної локалізації регіональних відмінностей та, відповідно, – перешкоджає формуванню спільної загальнонаціональної ідентичності громадян.**

Як зазначалося вище, події виборчих кампаній 2004-2006рр. виявили проблему регіонального сепаратизму, яка насправді є проявом тенденції “федералізації” виконавчої влади на місцях – рівень її автономії перевищує встановлений законодавством рівень самостійності. Головними чинниками цього є:

- неефективність принципів і механізмів розмежування прав та об'єктів державної і комунальної власності;
- недосконалість відносин між Державним і місцевими бюджетами, недостатній рівень бюджетного фінансування діяльності місцевих органів влади, що не відповідає їх повноваженням;
- відсутність чітких принципів розмежування повноважень і надмірна політична опіка органів місцевого самоврядування з боку місцевих державних адміністрацій;
- недосконалість нормативно-правових механізмів контролю над діяльністю місцевих органів влади та посадових осіб, що призводить до випадків правового нігілізму (підміну законодавчих засад неформальними угодами на користь певних корпоративних інтересів);
- неефективність механізмів стимулювання та мотивації діяльності посадових осіб органів місцевого самоврядування, відсутність конкуренції на заміщення цих посад особами з високими професійними та моральними якостями;

- практична відсутність демократичного контролю над владою з боку територіальних громад та їх участі у формуванні політики регіонального розвитку.

Загалом, існуючі моделі управління в регіонах та їх політико-інституційний статус можна визначити одними з головних чинників локалізації регіональних відмінностей, їх поступової ескалації до рівня суперечностей між центральною владою і регіонами та між самими регіонами. Перехрещення всіх без винятку проблем регіонального розвитку у площині владних відносин зумовлює їх системний характер і вимагає настільки ж системних заходів з реформування політичної та адміністративної систем в Україні.

Політичні спекуляції навколо регіональних відмінностей в Україні. Як свідчать результати соціологічних опитувань, існує кілька основних проблем, в розумінні та оцінці яких між жителями різних регіонів країни спостерігаються суттєві розбіжності. До них, як правило, відносять: оцінки певних подій і явищ в історії України (зокрема, діяльності ОУН-УПА), так зване “мовне питання” (про стан захисту української/російської мови і статус російської мови в Україні), “церковне питання” (що охоплює проблеми як міжконфесійних відносин, так і створення Єдиної Помісної православної Церкви), проблема зовнішньополітичних орієнтацій громадян (насамперед, питання приєднання України до НАТО). Під час президентської кампанії 2004р. до цього переліку потрапили проблеми “регіонів-донорів і регіонів-реципієнтів” і федералізації України¹⁰.

ГРОМАДСЬКА ДУМКА

Показово, що думки жителів різних регіонів стосовно головних чинників “роз’єднання України” фактично збігаються в тому, що одним із таких чинників є дії політичних сил та олігархічних кіл у їх власних інтересах. Кілька відповідей на питання “Що нас роз’єднує?” із стенограми фокус-групового дослідження¹¹:

“...Політики. Привыкли, особенно за последние два года, разъединять регионы... вплоть до создания Юго-восточной украинской республики” (Луганск, группа №1).

“Разъединяют именно политики... потому что это очень удобно. Если нас разъединит на Запад и Восток, это более мелкие территории, в которых можно захватывать, красть... Но тогда получается, что нас разъединяет зависть. Запад смотрит на Восток: ага, вроде Восток живет немного лучше, а Восток смотрит на Запад и тоже думает, что там лучше. Киев лучше живет, чем все регионы, больше получает, какие-то блага, льготы. У нас есть Правительство, которое должно нас объединять, но оно нас разъединяет, потому что ему это на руку” (Симферополь, группа №5).

“Якщо є намір роз’єднати Захід за Сходом, то це справа кількох людей” (Івано-Франківськ, група №4).

“Олигархические структуры, держащие весь крупный бизнес в стране, не могут поделить сферы влияния. Вот это и разъединяет. Они ищут компроматы один против другого с целью процветания собственного бизнеса. Власть (депутатство в Верховной Раде) им нужно для лоббирования собственного бизнеса” (Ужгород, группа №4).

⁸ Так, 40% жителів Заходу України “цілком” або “скоріше” погодилися з твердженням “Для України важливо посилити економічну незалежність від інших країн, навіть якщо це призведе до зниження рівня життя її громадян” – проти 24% жителів Центру, 14,7% – Півдня, та 10,6% жителів Сходу. Дані опитування, проведеного Центром Разумкова у грудні 2005р. Опис опитування наведений вище (див. с.3).

⁹ Розвиток місцевого самоврядування в Україні: правовий моніторинг і правова політика. 2002-2003рр. – Доповідь Моніторингової і Правової комісії Конгресу місцевих та регіональних влад України на пленарне засідання третьої сесії Конгресу місцевих та регіональних влад України 10 грудня 2003р. Див.: <http://www.alau.org.ua>.

¹⁰ Докладно див.: Якименко Ю., Литвиненко О. Регіональні особливості ідейно-політичних орієнтацій громадян України в контексті виборчої кампанії-2006..., с.15-18.

Згадані результати соціологічних досліджень свідчать також, що названі вище теми жодним чином не належать до кола тих, які хвилюють громадян України найбільшою мірою або потребують, на їх думку, першочергового розв'язання. Навіть зараз, після завершення парламентської виборчої кампанії 2006р., у наведеному на с.26 переліку проблем, “мовну проблему” як таку, що потребує негайного вирішення, відзначили лише 14,3% громадян; проблему наближення України до НАТО – 13,6%; посилення впливу США/Росії в Україні – 10,9% та 7,5%, відповідно; церковно-релігійна ситуація в Україні – 1,5% опитаних.

Водночас, відзначена вище “чутливість” питань, пов'язаних з емоційною складовою особистісної чи групової ідентичності (а названі питання належать саме до таких), сприяє формуванню під час електорального протистояння взаємних негативних стереотипів, ідентифікації за типом “свої – чужі”, відчуття політичних опонентів як ворогів. Кампанії завершуються, емоційна напруженість спадає, але стереотипи – тією чи іншою мірою залишаються, взаємна відчуженість поглиблюється.

Чинники економічного характеру

На формування регіональних відмінностей значним чином впливає відносний рівень економічного розвитку та потенціалу, а також ступінь автономії економічного розвитку. Аналіз показників економічного розвитку та характеру економічної діяльності в регіонах України свідчить про суттєві відмінності між ними¹².

Диспропорції у наявних доходах населення та обсягах інвестицій. До вагомих показників соціально-економічного розвитку, що визначають перспективи регіонів, відносять поточний (наявний) дохід населення та обсяги інвестицій (таблиця “*Наявні доходи населення та інвестиції в основний капітал...*”¹³). Показники наявних доходів населення Центрального та Східного регіонів в 1,2-1,3 рази перевищують аналогічні показники Західного та Південного регіонів країни.

Наявні доходи населення та інвестиції в основний капітал у регіонах України, 2005р., в розрахунку на одну особу, грн.

	Захід	Центр	Південь	Схід
Доходи	5 152,2	6 576,2	5 485,8	6 425,4
Інвестиції	1 216,6	2 492,5	1 778,2	2 022,5

Центр і Схід мають і найвищі обсяги інвестицій в основний капітал – що визначає тенденцію збереження цих відмінностей у середньостроковій перспективі.

Закріпленню відмінностей сприяють також деформовані бюджетні відносини центрального та місцевих бюджетів, внаслідок яких здійснюється вимивання фінансових ресурсів з регіонів. За цих умов, спроможність місцевої влади з нарощування економічного потенціалу, реалізації стратегій розвитку регіонів з урахуванням їх спеціалізації та коопераційних зв'язків є вкрай обмеженими.

Ступінь автономії економічного розвитку. Східний і Центральний регіони України є не лише більш економічно розвинутими, порівняно з іншими, але й – що не менш суттєво – значною мірою більш економічно автономними, оскільки основу їх економіки складають експортоорієнтовані галузі та підприємства, більш тісно включені до світових торговельних і коопераційних мереж¹⁴. Дані, наведені в таблиці “*Експортні можливості регіонів...*”, виразно свідчать про ступінь рівномірності економічного розвитку регіонів: у 2005р. експортні можливості Заходу країни в розрахунку на душу населення становили \$281, Східного – в 4,6 рази більше (\$1295).

Експортні можливості регіонів, 2005р., в розрахунку на одну особу, \$

Захід	Центр	Південь	Схід
281	594	360	1295

Така ситуація є наслідком, зокрема, закріплення жорсткої економічної спеціалізації регіонів (промислова – Сходу, переважно промислова – Півдня, переважно агропромислова – Центру та Заходу), що за умови недостатньо розвинутих міжрегіональних коопераційних зв'язків та відсутності дієвої регіональної політики держави, своєю чергою закріплює географічну локалізацію економічної нерівності.

На додаток, економіка прикордонних регіонів тісніше пов'язана із сусідами за кордоном, ніж з сусідніми областями України. Так, основна ресурсна база (насамперед, енергоносії) та партнери по кооперації підприємств Східного та Центрального регіонів перебувають не в інших регіонах України, а в Росії – що значною мірою визначає переважну орієнтацію громадян (принаймні, тих, хто працює на цих підприємствах і в пов'язаних із ними інфраструктурних галузях) та їх оточення на розширення стосунків з Росією.

Існують також і відмінності між сусідніми областями України, спричинені браком координації та/або так званими “торговельними бар'єрами” між сусідами та відсутністю державної стратегії регіонального розвитку.

Всі ці чинники перешкоджають процесу формування відчуття близькості, єдності жителів різних регіонів у загальнонаціональному масштабі, а отже – формуванню спільної ідентичності українських громадян.

Чинники соціального характеру

Відзначені вище економічні диспропорції зумовлюють відповідні соціально-економічні наслідки: диспропорції у співвідношенні в регіонах міського і сільського населення; в оплаті праці та відповідно – соціально-економічному становищі працівників та їх сімей. Усталення згаданих диспропорцій, своєю чергою, надає їм відтворювального характеру, що може зумовлювати не лише закріплення, але й поглиблення міжрегіонального взаємного відчуження жителів.

Загальне зниження рівня життя населення та неадекватні заходи у сферах тарифної, регіональної,

¹¹ Фокус-групові дискусії проведені з 7 по 15 червня 2006р. в містах Донецьк, Заставна (Чернівецька область), Івано-Франківськ, Луганськ, Сімферополь, Севастополь, Ужгород.

¹² Докладно див.: Інвестиції в економіку України: стан, проблеми, потреби. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2006, №6, с.29-35.

¹³ Джерело: Соціально-економічний розвиток України (регіональний розріз). – <http://www.ukrstat.gov.ua/>. Оцінка: Центр Разумкова.

¹⁴ Ілюстрацією може слугувати, зокрема, нещодавнє злиття груп Arcelor та Mittal Steel, якій належить “Криворіжсталь”. Доречно зауважити, що відмінною від економіки інших територій Півдня є економіка Криму, що ґрунтується переважно на курортно-санаторному обслуговуванні (а в Севастополі – тісно пов'язана з інфраструктурою Чорноморського флоту Росії), що зумовлює високий ступінь її автономності.

фіскальної та інших сферах державної політики спричиняють, зокрема, зниження рівня внутрішньої географічної мобільності населення, що негативно позначається на можливостях взаємного ознайомлення жителів регіонів з культурним простором, традиціями і населенням одне одного, а отже – поглиблює міжрегіональне відчуження

Диспропорції у співвідношенні міського і сільського населення. Переважно агропромислова спеціалізація Західного регіону відбивається на переважанні в структурі населення регіону саме сільського населення, яке складає 52,5% до 47,5% міського (тобто, відсоток сільського населення в півтора рази перевищує середньоукраїнський показник). Водночас, в інших регіонах відповідне співвідношення становить: у Центрі – 36,8% до 63,2%, відповідно; на Півдні – 34,4% до 65,6%; на Сході – 16,1% до 83,9% (тобто відсоток сільського населення є вдвічі нижчим за середньоукраїнський показник). Пропорція населення за вказаним показником відбиває, а з іншого боку – формує і відтворює певний тип культури, в якій домінують або патріархальні, або урбанізовані елементи, цінності, звичаї, врешті спосіб життя (не вдаючись тут до аналізу чи характеристик міської культури чи субкультур).

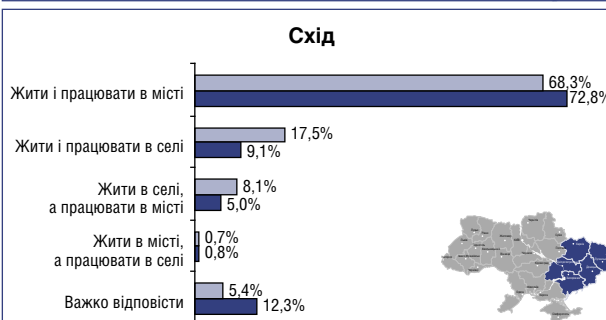
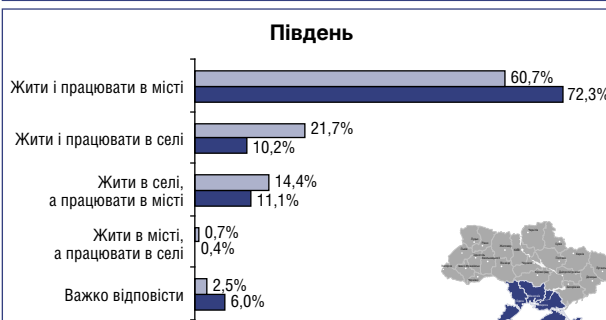
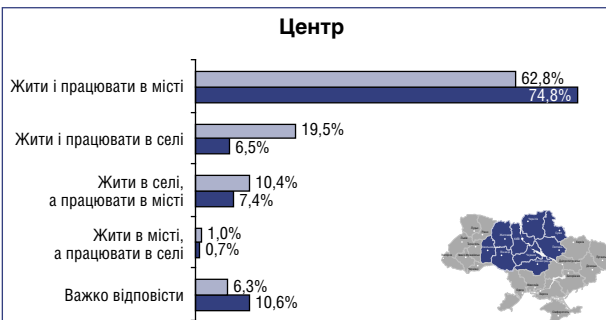
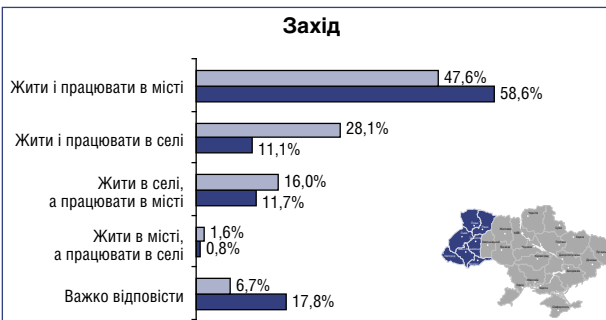
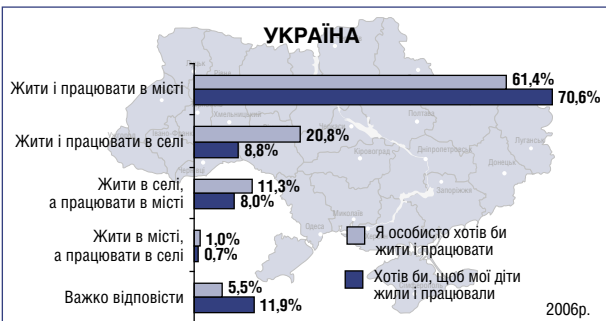
Виразне переважання сільського населення в Західному регіоні зумовлює і дещо нижчий, порівняно з іншими регіонами, освітній рівень населення: на Заході частка осіб з вищою освітою становить 26%; у Центрі – 31,3%; на Півдні – 33,1%; на Сході – 33,8%¹⁵.

При цьому, жителям Західного регіону меншою мірою, порівняно з іншими регіонами, притаманне прагнення до міського способу життя, про що свідчать дані, наведені в діаграмі *“Якби можна було вільно обирати, то де б Ви хотіли жити і працювати...”*¹⁶. Фактично, хотіли б жити і працювати в місті така сама частка опитаних – 47,6%, якою є частка міського населення в нинішній структурі населення регіону (47,5%). Бажають, щоб їх діти жили і працювали в місті ненабагато більше опитаних (58,6%), – тобто спостерігається певне прагнення до міського способу життя, проте, його рівень свідчить скоріше про відтворення традиційного способу життя. Зрозуміло, що в цьому випадку відмінності між регіонами можуть не лише зберігатися, але й поглиблюватися.

Диспропорції в оплаті праці та зайнятості. За даними Державного комітету статистики, у 2005р. середньомісячна заробітна плата в Тернопільській області була майже у 2,4 рази нижчою, ніж у Києві, а рівень безробіття – вищий більш ніж у 15 разів. У травні 2006р. середня заробітна плата у Західних областях України – Волинській (747 грн.), Закарпатській (834 грн.), Івано-Франківській (888 грн.), Львівській (891 грн.), Рівненській (845 грн.), Тернопільській (703 грн.) – була удвічі нижчою, ніж у Києві, в середньому в півтора рази – ніж у таких областях Східного регіону, як Донецька (1161 грн.) і Дніпропетровська (1131 грн.).

Маючи загалом нижчу оплату праці (через переважання в регіоні зайнятості в аграрній і соціальній сферах), жителі Західного регіону змушені вдаватися до зовнішньої трудової міграції (переважно – нелегальної). За експертними оцінками, станом на середину

Якби можна було вільно обирати, де жити і працювати?
% опитаних

¹⁵ Показник наводиться для населення віком від 10 років. За підсумками Всеукраїнського перепису 2001р.

¹⁶ Тут не йдеться про значний рівень маргіналізації населення міст внаслідок, насамперед, колишньої прискореної індустріалізації та водночас – відсутності інститутів адаптації жителів села і малих міст до міського способу життя у класичному розумінні цього терміну.

2004р., з Івано-Франківської, Тернопільської, Чернівецької областей на заробітки за кордон виїжджають до 45% працездатного населення¹⁷. Саме таким чином жителі Заходу країни забезпечують порівняно достатній рівень життя своїм родинам. Як свідчать дані, наведені в таблиці “Яким є в цілому матеріальне становище Вашої сім’ї?”, самооцінка матеріального становища сімей респондентів-жителів Західного регіону є дещо вищою, ніж відповідні оцінки жителів інших регіонів. Проте, досягається подібний рівень ціною вилучення громадян із суспільно-економічних процесів у власній країні та, відповідно, певного відчуження від загальнонаціональної спільноти¹⁸.

Яке в цілому матеріальне становище Вашої сім’ї?
% опитаних

	УКРАЇНА	Захід	Центр	Південь	Схід
Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	38,6	38,6	39,6	44,3	35,0
У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку, таких як меблі, холодильник, телевізор уже викликає труднощі	36,2	37,1	36,6	29,3	38,6
Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	16,3	11,5	16,7	18,0	17,8
Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі (купити квартиру, автомобіль тощо)	7,2	10,6	5,9	6,3	6,8
Ми можемо собі дозволити придбати практично все, що хочемо	0,4	0,7	0,3	0,6	0,3
Важко відповісти	1,3	1,5	0,9	1,5	1,5

Загалом, наявність та усталений характер (через відсутність структурних реформ) регіональних диспропорцій економічного розвитку, рівня зайнятості та оплати праці, фактично, зумовлюють постійне самовідтворення регіональних відмінностей в економіці, рівні та способі життя населення, а отже – відтворює й відмінності його ідентифікації, зумовлює взаємне відчуження, формування особливих регіональних (локальних) ідентичностей. Окремі характеристики та риси ідентичності жителів семи областей і населених пунктів, що репрезентують регіони України, наведені на врізці “Особливості ідентичності жителів окремих регіонів України” (с.32).

Низький рівень внутрішньої географічної мобільності населення. Водночас із зростанням рівня зовнішньої трудової міграції знизився рівень внутрішньої мобільності населення. Про це свідчить, зокрема, зменшення міжміських пасажирських перевезень усіма видами транспорту загального користування. Порівняно з 1990р., обсяги міжміських перевезень пасажирів зменшилися загалом удвічі (з 461 млн. пасажирів до 226 млн. у 2005р.), інтенсивність перевезення пасажирів залізничним транспортом – в 1,4 рази; річковим – у п’ять разів; автомобільними дорогами – в чотири¹⁹. (При цьому, падіння обсягів перевезень транспортом загального користування не компенсується, наприклад, зростанням кількості автомобілів у приватній власності²⁰).

Зниження мобільності населення зумовлюють:

- **державна тарифна та цінова політика.** Протягом 2001-2005рр. транспортні тарифи, тарифи в місцях тимчасового проживання (готелях, пансіонатах, будинках відпочинку тощо), ціни в ресторанному господарстві постійно зростали в середньому на 15% щорічно²¹.

Водночас, відчутного зростання доходів населення не відбувалося, про що виразно свідчить фактична незмінність частки витрат домогосподарств на продовольчі товари: у 2000р. вона становила 64,1%, у 2004р. – 63,9% (за міжнародними стандартами, така структура витрат притаманна бідним суспільствам).

В результаті, сім’ї змушені були якщо не припиняти і скорочувати, то індексувати витрати на відпочинок і культуру відповідно до рівня інфляції споживчих цін²². При цьому, за даними обстежень домогосподарств, що їх проводить Держкомстат, у 2003-2005рр. **витрати середньостатистичної української сім’ї на відпочинок і культуру складали в середньому 2,4-2,8% її загальних грошових витрат, що у 2006р. становило загалом 348 грн. або 134 грн. на кожного члена сім’ї на рік**²³.

За такого обсягу витрат будь-яке відчутне разове підвищення цін і тарифів відчутно відбивається на показниках внутрішнього туризму: так, коли у 2004. середня вартість турс-дня у внутрішньому туризмі підвищилася на 43% (із 107 грн. до 153 грн.), середня тривалість подорожі, порівняно з 2003р., зменшилася майже на третину (з 7,9 до 5,9 днів), число туристів, охоплених внутрішнім туризмом – удвічі (з 1,2 млн. осіб до 0,6 млн.), число екскурсантів – майже вдвічі (з 2,7 млн. осіб до 1,5 млн.)²⁴.

- **стагнація у сфері будівництва шляхів сполучення** (порівняно з 1990р., загальна протяжність

¹⁷ Докладно див.: Заробітна плата в Україні: стан і перспективи реформування. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2005, №1, с.11-18.

¹⁸ До цього можна додати й інші соціальні втрати: зростання соціального сирітства, незахищеність самих заробітчан за кордоном, оскільки, за експертними оцінками, майже 90% трудових мігрантів до країн Заходу перебувають там на нелегальному становищі.

¹⁹ У т.ч.: залізничним транспортом – в 1,6 рази (з 95 млн. до 61 млн. пасажирів); морським – у 2,4 рази (з 26 млн. до 11 млн.); авіаційним – майже вчетверо (з 15 млн. до 4 млн.); автомобільним (автобусним) – у 2,2 рази (з 311 до 143 млн. пасажирів). Міжміські перевезення річковим транспортом фактично перестали існувати – з 4 млн. у 1990р. пасажиропотік зменшився фактично до нуля. Див.: Статистичний щорічник України за 2004 рік. – Київ, Державний комітет статистики України, 2005, с.255; Україна в цифрах-2005: Статистичний довідник. – Київ, Державний комітет статистики України, 2006, с.122.

²⁰ Порівняно з 1990р., їх кількість збільшилася лише в 1,6 рази (з 3,3 млн. до 5,1 млн. одиниць). Причому майже половина (48%) цієї кількості автомобілів зосереджена в шести областях країни: Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Луганській, Харківській, Київській включно з Києвом (на який припадає майже 9% загальної кількості – при тому, що населення Києва становить близько 5% населення України). – Див.: Статистичний щорічник України за 2004 рік..., с.259.

²¹ Тарифи в місцях тимчасового проживання – на 15-17%; на проїзд автодорожнім та авіатранспортом – на 8-10%; залізничним – 3-6% (у 2006р. планується підвищення загалом на 50%); ціни в ресторанному господарстві – на 10-15%.

²² Витрати на харчування за цей час зросли в 1,8 рази; оплату житла – в 1,6; відпочинок і культуру – в 1,5 рази.

²³ Див.: Витрати і ресурси домогосподарств України в кварталі 2005р.: за даними обстеження умов життя домогосподарств України. – Київ, Державний комітет статистики України, 2006, с.14.

²⁴ Див.: Статистичний щорічник України за 2004 рік..., с.522.

Довідково: у 2003р., взяла участь у туристичних поїздках у межах внутрішнього туризму, максимум 3% населення віком 10-70 років, у 2004р. – 1,5%; участь в екскурсіях – 5,2% та 3,8% населення вказаного віку, відповідно.

шляхів сполучення в Україні зменшилися, за винятком автомобільних доріг, довжина яких за 15 років зросла на 1%²⁵;

- **скорочення інфраструктури внутрішнього туризму.** Порівняно з 1990р., кількість місць у будинках і пансіонатах відпочинку зменшилася майже вдвічі, на туристичних базах та в інших закладах відпочинку – в 1,3 рази; кількість готелів – на 14%, місць у них – на 19%²⁶;
- **звуження практики екскурсійної і туристичної діяльності в загальноосвітніх школах, серед студентів та інших молодіжних груп** (за експертними оцінками, статистика не ведеться)²⁷;

Для порівняння: в Німеччині діють понад 100 туристичних маршрутів (від “Шлях німецьких казок” до “Німецький винний шлях”); протягом усього року діють різні системи знижок для молоді, літніх людей, туристичних груп, сімей тощо; існує система “квиток вихідного дня” – протягом суботи-неділі до п’яти осіб на один квиток вартістю DM35 можуть необмежено користуватися приміськими потягами.

- **відсутність відповідної державної політики у сфері житлового будівництва та регулювання ринку житла** (за 15 років не побудовано фактично жодного гуртожитку; існуючі на початок 1990-х років гуртожитки приватизовані; фактично припинилося будівництво гуртожитків, житла готельного типу, соціального житла)
- **хибна політика “вирівнювання мережі” вищих учбових навчальних закладів** Міністерством освіти і науки України наполегливо проводиться політика “наближення вищої освіти до місця проживання студентів” (відкриття різноманітних підрозділів вузів у малих містах, районних центрах тощо²⁸), яка переважно негативно відбивається на якості освіти та водночас не спонукає молодь до міграційної активності (насправді, однією з головних причин формування такої політики є різке зниження платоспроможності населення, припинення будівництва студентських гуртожитків і водночас різке, економічно необгрунтоване зростання цін на житло (та, відповідно, його оренду) в великих науково-освітніх центрах – що в поєднанні зробило для значної частини молоді фактично недоступною якісну вищу та середню спеціальну освіту²⁹).
- **територіальний принцип комплектування армії** призовним складом і контрактниками.

Чинники соціогуманітарного характеру

До чинників соціогуманітарного характеру, що впливають на ідентифікацію осіб і груп відносять, як правило, насамперед, загальнозрозумілу (так звану літературну, еталонну) мову, єдині міри часу і простору, ідеальні моделі бажаного, ідеологію тощо. Однак, жодна ідеологія не стане дієвою доти, допоки не буде створений її образний, знаковий аналог. Адже, як зазначалося, ідентичність має потужну емоційну складову, тому адекватними засобами її формування є ті, що здатні впливати насамперед на емоційну сферу особи або групи, спрямовані на формування *відчуття* єдності, належності до спільноти.

Тому чинниками формування спільної ідентичності є насамперед історико-культурні та соціальні міфи, герої, образи, знаки (постаті, гасла), свята, тобто явища, в основі яких полягає власне художній образ, здатний впливати естетично (чуттєво) та викликати багатопланові асоціації і почуття.

В сучасному культурному, інформаційному, освітньому просторах такого характеру явища, які б мали об’єднавчий зміст, фактично, відсутні.

- **Історико-культурний міф.** Історія регіонів України була настільки різною (і в цивілізаційному сенсі, і з огляду на події, коли), що спроби апелювати до спільної долі, історичних постатей, героїв, повертає з минулого скоріше минулі суперечності та взаємні образи (наприклад, герої Другої світової війни чи вороги в ній). Історичне примирення в Україні поки що не сталося³⁰.
- **Національна ідея** (позитивний міф про країну). Такий міф може бути створений лише на основі цілком раціонально сконструйованої моделі бажаного майбутнього, власне, згадуваної вище стратегії, курсу розвитку країни. Проте, як зазначалося, такої стратегії немає. Навпаки, тема вибору курсу протягом 2004-2006рр. активно експлуатувалася політичними силами з електоральною метою, що лише поглибило міжрегіональний конфлікт навколо цієї теми.
- **Свята (знакові дати, календар).** За даними спеціальних соціологічних досліджень, які Центр Разумкова проводить протягом останніх років, фактично, жодне з державних, релігійних та інших свят з різних причин не сприймається як свято більшістю громадян. Так, лише 20,1% громадян засвідчили, що для них День Незалежності України дійсно велике свято; натомість 40% – вважають його “звичайним офіційним” святом; 30% – не святом, а звичайним вихідним;

²⁵ Залізничних колій зменшилася: з 22,8 тис. км до 22 тис.; річкових судноплавних шляхів – з 4 тис. км до 2,2 тис. км. Річкові шляхи використовуються практично лише для приміських пасажирських перевезень. Див.: Статистичний щорічник України за 2004 рік..., с.257; Україна в цифрах..., с.122.

²⁶ Див.: Статистичний щорічник України за 2004 рік..., с.516. Зменшилася й кількість (за незначного скорочення кількості самих будинків і пансіонатів відпочинку – з 332 до 330 одиниць) 2213/302 тис.; 2004 – 2033/231 тис.

²⁷ За експертними оцінками, попри прийняття окремого рішення Кабінету Міністрів України (травень 2004р.) щодо заходів з розвитку дитячого та молодіжного туризму, прогрес у цій сфері фактично відсутній – як у кількісних показниках реальних внутрішніх подорожей, так і формуванні системних переваг для розвитку цих видів туризму (пільгові транспортні тарифи, створення мережі молодіжних готелів тощо). Досить серйозні вимоги до забезпечення безпеки дитячих поїздок по країні та низький прибуток від них роблять цей сегмент туризму нецікавим для туристичного бізнесу.

²⁸ “Міністерство освіти і науки України прагне більш повно врахувати процеси регіоналізації освіти. Суть цих процесів обумовлена прагненням молоді отримувати освіту якомога ближче до місця проживання. Тому підтримується ініціатива вищих навчальних закладів щодо створення позабазових підрозділів. За останній рік створено 49 таких підрозділів”. Див.: офіційний сайт МОН України.

²⁹ Докладно див.: Система освіти в Україні: стан і перспективи розвитку. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Центр Разумкова 2002, Київ, 2003, с.585-592.

³⁰ Про ставлення громадян України до примирення докладно див.: Шангіна Л. Два дні до перемоги, или Мир вашему дому... – Зеркало недели, 7 мая 2005г. – www.zerkalo-nedeli.com.ua.

ЗАХІД

ЧИСЕЛЬНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ* – 9 412 234 осіб
(% населення України – 20,1%)

КОЕФІЦІЄНТ ВИЩОЇ ОСВІТИ – 26%*

НАЯВНИЙ ДУШОВИЙ ДОХІД*** – 429 грн. на місяць

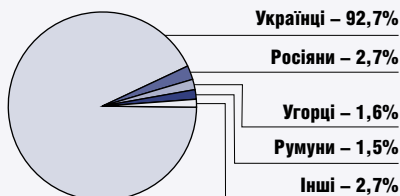
ЕКОНОМІЧНА СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ – переважно аграрна

У СТРУКТУРІ ВДВ РЕГІОНУ: сільське господарство – приблизно 25%, обробна промисловість – близько 15%, оптова і роздрібна торгівля, транспорт і зв'язок – приблизно по 12%.

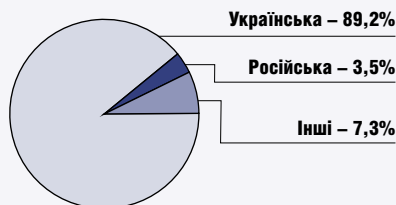
Проголосували за незалежність України 1 грудня 1991р. – 96,5%****

Проголосували б за незалежність України на гіпотетичному референдумі “сьогодні” – 87,7%

НАЦІОНАЛЬНИЙ СКЛАД:*

МОВНИЙ СКЛАД:**

ЗА ТИПОМ ПОСЕЛЕННЯ:*

ЦЕНТР

ЧИСЕЛЬНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ* – 15 169 158 осіб
(% населення України – 32,4%)

КОЕФІЦІЄНТ ВИЩОЇ ОСВІТИ – 31,1%*

НАЯВНИЙ ДУШОВИЙ ДОХІД*** – 548 грн. на місяць

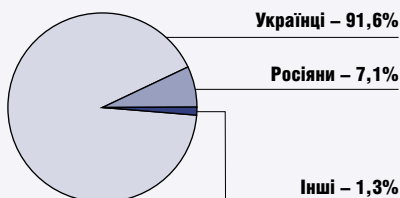
ЕКОНОМІЧНА СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ – переважно аграрна

У СТРУКТУРІ ВДВ РЕГІОНУ: сільське господарство – приблизно 25%; обробна промисловість – близько 15%, оптова і роздрібна торгівля, транспорт і зв'язок – приблизно по 12% (у Києві найвищі частки ВДВ формує оптова і роздрібна торгівля – 26%, операції з нерухомістю та транспорт і зв'язок – 16%).

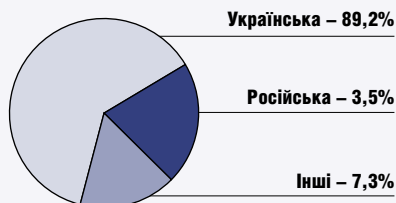
Проголосували за незалежність України 1 грудня 1991р. – 94,6%****

Проголосували б за незалежність України на гіпотетичному референдумі “сьогодні” – 62,5%

НАЦІОНАЛЬНИЙ СКЛАД:*

МОВНИЙ СКЛАД:**

ЗА ТИПОМ ПОСЕЛЕННЯ:*

* Число осіб з вищою освітою/на 1000 осіб населення віком від 10 років. За підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001р.

** За результатами соціологічного дослідження, проведеного Центром Разумкова з 20 квітня по 12 травня 2006р. Опитано 11216 респондентів у всіх регіонах України. Теоретична похибка вибірки – 1,0%

*** За підсумками 2005р.; в розрахунку на одну особу. Соціально-економічний розвиток України (регіональний розріз). – www.ukrstat.gov.ua

**** За результатами Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року. – Урядовий кур'єр, 1991, №38-39

ПІВДЕНЬ

ЧИСЕЛЬНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ* – 7 091 133 осіб
(% населення України – 15,2%)

КОЕФІЦІЄНТ ВИЩОЇ ОСВІТИ – 33,1%*

НАЯВНИЙ ДУШОВИЙ ДОХІД*** – 457 грн. на місяць

ЕКОНОМІЧНА СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ – переважно промислова

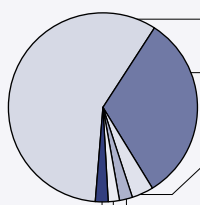
У СТРУКТУРІ ВДВ РЕГІОНУ. Основна частка ВДВ формується в обробній промисловості та сільському господарстві. Однак, обсяги промислового виробництва, порівняно з індустріальним Сходом, є незначними, а сільське господарство суттєвим чином страждає від погодних умов і проблем з водопостачанням, що зумовлює високі ризики для стійкого розвитку вже в середньостроковій перспективі.

Проголосували за незалежність України

1 грудня 1991р. – 82,8%****

Проголосували б за незалежність України на гіпотетичному референдумі “сьогодні” – 39,4%

НАЦІОНАЛЬНИЙ СКЛАД:*

Українці – 57,7%

Росіяни – 32,3%

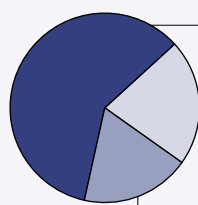
Кримські татари – 3,5%

Румуни – 2,2%

Румуни – 2,0%

Інші – 2,3%

МОВНИЙ СКЛАД:**

Російська – 59,9%

Українська – 21,4%

Інші – 18,7%

ЗА ТИПОМ ПОСЕЛЕННЯ:*

Міське населення – 65,6%

Сільське населення – 34,4%

СХІД

ЧИСЕЛЬНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ* – 15 106 143 осіб
(% населення України – 32,3%)

КОЕФІЦІЄНТ ВИЩОЇ ОСВІТИ – 33,8%*

НАЯВНИЙ ДУШОВИЙ ДОХІД*** – 535 грн. на місяць

ЕКОНОМІЧНА СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ – промислова

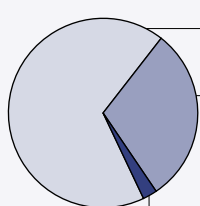
У СТРУКТУРІ ВДВ РЕГІОНУ: Спеціалізацією і перевагою Східного регіону є обробна промисловість, рівень якої складає приблизно четверту частину формованої у регіоні валової доданої вартості, а також оптова і роздрібна торгівля, торгівля транспортними засобами, в яких формується ще близько 12% валової доданої вартості регіону, що загалом відбиває промислову спеціалізацію з відповідно вищими доходами і купівельною спроможністю населення

Проголосували за незалежність України

1 грудня 1991р. – 86,7%****

Проголосували б за незалежність України на гіпотетичному референдумі “сьогодні” – 47,3%

НАЦІОНАЛЬНИЙ СКЛАД:*

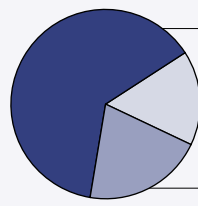

Українці – 67,4%

Росіяни – 30,2%

Інші – 2,4%

МОВНИЙ СКЛАД:**

Російська – 63,4%

Українська – 16,0%

Інші – 20,6%

ЗА ТИПОМ ПОСЕЛЕННЯ:*

Міське населення – 83,9%

Сільське населення – 16,1%

Якою мірою наступні заходи можуть бути дієвими в подоланні міжрегіонального розколу в Україні?*
середній бал

	УКРАЇНА	Захід	Центр	Південь	Схід
Забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку країни та вирівнювання соціально-економічного розвитку регіонів	4,32	4,53	4,17	4,37	4,34
Забезпечення у країні верховенства права, розвитку демократії, захисту прав людини	4,24	4,50	4,15	4,05	4,26
Створення загальнонаціонального інформаційного простору	4,23	4,38	4,11	4,28	4,22
Формування загальнонаціональної системи культурних, наукових, ділових взаємозв'язків між регіонами	4,19	4,34	4,06	4,22	4,21
Забезпечення прозорості кадрової політики в регіонах	4,17	4,32	4,11	4,12	4,18
Ліквідація бюджетних диспропорцій на рівні Центр-регіони	4,05	3,96	3,91	4,16	4,17
Здійснення політики, спрямованої на підвищення внутрішньої мобільності робочої сили	3,99	4,10	3,93	3,88	4,06
Забезпечення вільного розвитку культур національних меншин	3,90	4,01	3,8	3,91	3,92
Надання більших повноважень органам місцевого самоврядування	3,81	3,67	3,69	3,85	4,01
Запровадження офіційного використання в регіонах мов, якими користується більшість їх населення	3,76	2,9	3,56	4,13	4,22
Невтручання держави в церковно-конфесійні питання (за винятком передбачених законом випадків)	3,56	3,78	3,55	3,44	3,47
Створення в системі органів державної влади окремої структури, що складалася б з представників регіонів (на рівні законодавчої влади – двопалатний Парламент; виконавчої – Рада регіонів при Кабінеті Міністрів України)	3,50	3,29	3,26	3,71	3,76
Просування на державному рівні ідеї української політичної нації (насамперед, через школу та інформаційну політику)	3,49	4,20	3,73	2,73	3,2
Переміщення окремих центральних органів з Києва до регіональних центрів	3,16	3,01	3,14	2,83	3,43
Створення Єдиної Помісної церкви	3,12	3,63	3,08	2,74	2,99
Укрупнення регіонів у рамках адміністративно-територіальної реформи	3,05	2,77	3,00	2,75	3,4
Просування на державному рівні ідеї домінування української етнічної нації як титульної (насамперед, через школу та інформаційну політику)	3,03	3,49	3,35	2,31	2,82
Реалізація ідеї федерального устрою України	2,63	2,02	2,43	2,74	3,13

* За п'ятибальною шкалою, де "1" – цей захід зовсім не дієвий, "5" – дієвість заходу максимальна.

6,8% повідомили, що для них це не свято і вони вважають, що цей день не повинен бути вихідним³¹.

З іншого боку, відзначання однієї і тієї самої дати може мати цілком протилежний смисл (День Перемоги – День скорботи). Як це не парадоксально, але й Новий рік здатен викликати суперечності, оскільки жителі Заходу і Центру зустрічають його за київським часом, Півдня і Сходу – переважно за московським³².

- **Загальнозрозуміла еталонна мова.** Як зазначалося вище, українська мова цілком здатна виконувати роль мови міжнаціонального спілкування, оскільки нею достатньою мірою володіють абсолютна більшість громадян країни. Водночас, існує ризик поставити під сумнів її здатність виконувати роль еталонної, оскільки протягом років незалежності фактично безперервно і некероване відбувається реформування української мови і правопису.

ВИСНОВКИ

1. У кінцевому підсумку, наведені вище кілька констатацій спричиняють серйозні наслідки: неповноту і фрагментарність загальнонаціонального інформаційного та головне – освітнього простору; суперечливості, іноді нетолерантності їх наповнення, змісту і смислів; відсутність уніфікованих, виважених, об'єктивних і толерантних шкільних підручників з гуманітарних дисциплін, насамперед – історії України, історії культури України, етики; відсутність дійсно масової якісної культури, здатної перетворити суху тезу про пріоритетність

європейського вибору в "українську мрію". Але без національного примирення, без вибору чіткого курсу розвитку країни і його неухильного дотримання культура, освіта, мистецтво, засоби масової інформації не створять міфу, образу, символу, гасла.

2. Для визначення курсу і забезпечення його реалістичності, результативності і стійкості необхідно є підтримка громадян, отже – збіг їх прагнень з пропозиціями влади. З даних, наведених на діаграмі "Якою мірою наступні заходи...", видно, що найвище громадяни оцінили дієвість у подоланні міжрегіонального розколу в Україні, *по-перше*, забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку країни та ви зрівнювання соціально-економічного розвитку регіонів, *по-друге*, забезпечення у країні верховенства права, розвитку демократії, захисту прав людини, *по-третє* – створення загальнонаціонального інформаційного простору.

3. Спільна ідентичність громадян України, українська громадянська нація може бути сформована винятково на основі прагнень, властивих жителям усіх регіонів. У всіх регіонах домінує бажання гордитися країною суспільного добробуту та високого рівня економічного розвитку, домінує бачення майбутньої України як високорозвиненої демократичної, впливової європейської держави, унітарної держави. Отже, попри відмінності, суперечності, стереотипи і політичні спекуляції навколо них, громадяни України зберігають ті спільні прагнення, які можуть стати основою і їх спільної ідентичності, і соціальної мобілізації заради здійснення цих прагнень. ■

³¹ За результатами дослідження, проведеного в липні 2006р. Опитано понад 2000 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%.

³² Докладно див.: Шангина Л. Смотрите, он уходит... – Зеркало недели, 27 декабря 2003г. – www.zerkalo-nedeli.com.ua.

3. ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ

Результати соціологічних досліджень ідентичності громадян України свідчать про наявність у цій сфері відчутних регіональних відмінностей, ознак формування особливих регіональних ідентичностей, проявів взаємного відчуження жителів окремих регіонів країни. Спільна громадянська ідентичність в Україні досі не сформована. Такий стан справ перешкоджає консолідації нації, демократичному розвитку, становленню громадянського суспільства (а відтак – правової держави) в Україні, може створити ризики для соціальної солідарності та цілісності українського суспільства.

Окрім обставин історичного характеру, які можна розглядати як першопричину регіональних відмінностей у самовизначенні громадян України, існують ряд чинників соціально-економічного, соціогуманітарного, політичного характеру, що зумовлюють не лише закріплення цих відмінностей, але й їх поглиблення та переростання в суперечності. Одним з головних чинників, що перешкоджають формуванню спільної громадянської ідентичності, можна вважати дотеперішню відсутність чіткого бачення цілей і шляхів розвитку України як українською політичною елітою, так і українським суспільством. Це позбавляє населення країни самих координат громадянського самовизначення (ідентифікації).

Відповідно, головною умовою формування спільної громадянської ідентичності є вироблення стійкої, обґрунтованої, реалістичної стратегії і пріоритетів соціально-економічного розвитку України та соціогуманітарного розвитку українського суспільства, а надалі – неухильне дотримання обраних стратегії і пріоритетів.

Водночас, доцільною є розробка окремої Концепції формування спільної ідентичності громадян України, яка має визначити основні напрями державної політики, спрямованої на забезпечення суспільно-політичної єдності українського суспільства, подолання міжрегіональних суперечностей і консолідації нації навколо спільних цінностей. Цей документ має бути розрахованим на довгостроковий період (15-20 років) і стати основою для розробки відповідних законодавчих і нормативно-правових актів, державних і регіональних програм, забезпечення скоординованої діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також – засобів масової інформації і громадських організацій, які мають бути залучені до визначення та реалізації визначених Концепцією завдань.

Нижче викладені пропозиції основних напрямів державної політики з формування спільної ідентичності громадян України та засобів їх реалізації¹.

Концепція формування спільної ідентичності громадян України має бути розроблена та надалі виконуватися за участю громадських організацій, національно-культурних товариств, творчих спілок, політичних партій, науковців і широких кіл громадськості.

Тому розробці документа має передувати широка громадська дискусія навколо, зокрема, визначення змісту спільної ідентичності громадян України, суті української громадянської нації і шляхів її формування.

ПРОПОЗИЦІЇ ДО КОНЦЕПЦІЇ ФОРМУВАННЯ СПІЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ

1. Створення законодавчої бази для забезпечення конституційних прав національних, мовних, культурних, конфесійних спільнот і меншин України

(1). Оновлення та систематизація законодавства
про статус і права національних (етнічних) спільнот і меншин в Україні, гарантії захисту зазначених

прав; визначення на законодавчому рівні змісту конституційних понять “українська нація” (преамбула, ст.11), “корінні народи” (ст.11) та “національні меншини” (ст. 10,11, 53).

(2). Надання Конституційним Судом України офіційного тлумачення статті 10 Конституції України у зв’язку з набуттям чинності для України Європейською хартією регіональних мов або мов меншин (далі – Хартія)², з точки зору обсягу та порядку застосування положень Хартії органами дер-

¹ Ці пропозиції не вичерпують усіх необхідних напрямів і засобів реалізації завдання формування спільної ідентичності громадян України і подаються як основа для подальшої роботи над проектом Концепції, яку Центр Разумкова планує продовжити.

² Хартія була ратифікована Верховною Радою України у травні 2003р., набула чинності з 1 січня 2006р. Законом України “Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин” встановлено, що положення Хартії застосовуються до мов таких національних меншин України: білоруської, болгарської, гагаузької, грецької, єврейської, кримськотатарської, молдавської, німецької, польської, російської, румунської, словацької та угорської (ст.2). Критеріїв, за якими був складений наведений перелік, Закон не наводить.

Слід зазначити, що Конституційний Суд надавав тлумачення 10 статті Конституції у грудні 1999р., тобто до ратифікації Хартії та набуття нею чинності. Див.: “Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України про офіційне тлумачення статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в початкових закладах України (справа про застосування української мови)” №10-рп від 14 грудня 1999р.

жавної влади та органами місцевого самоврядування України. Приведення у відповідність до рішення Конституційного Суду України прийнятих органами місцевого самоврядування рішень про надання певним мовам статусу регіональних на відповідних територіях. Розробка механізму імплементації Хартії в національне законодавство та практику правозастосування.

(3). **Розробка і прийняття Закону України про мови** з урахуванням Хартії, а також сучасних державно-правових і суспільно-політичних реалій³. Забезпечення взаємної узгодженості законодавчих актів, що регулюють порядок застосування мов у різних сферах суспільного життя на території України. Законодавче визначення понять “регіональна мова”, “мова національних меншин” (“мовна меншина”), “мова міжнародного спілкування”, “компактне проживання національних меншин” (“компактне розселення”), “не-територіальна мова”, “мова, якій загрожує зникнення”⁴ тощо.

(4). **Розробка і прийняття Концепції державної етнополітики**, в якій мають бути визначені механізми державного сприяння збереженню і розвитку культурних традицій усіх етнічних спільнот, що проживають в Україні, їх ознайомленню з відповідними традиціями українського етносу як передумови зближення культур і формуванню на цій основі сучасної культури єдиного українського народу.

(5). **Прийняття Концепції державно-конфесійних відносин в Україні**, розробленої за участі представників найкрупніших християнських церков і релігійних організацій України і схваленої Всеукраїнською Радою церков і релігійних організацій⁵.

(7). **Запровадження практики експертизи (в т.ч. громадської) нормативно-правових документів усіх рівнів** з точки зору їх впливу на стан міжнаціональних, міжконфесійних, міжрегіональних відносин, пропорційність соціально-економічного розвитку регіонів, можливості соціогуманітарного міжрегіонального обміну, внутрішню мобільність населення.

(8). **Посилення відповідальності фізичних і юридичних осіб, політичних партій, засобів масової інформації** за прояви ксенофобії, розпалювання міжнаціональної, міжконфесійної ворожнечі, посягання на державні символи та державну мову, а також символи, пам’ятки культури, мови всіх національних (етнічних), конфесійних, культурних спільнот і меншин України.

2. Забезпечення цілісності інформаційно-культурного простору

(1). **Формування єдиного національного інформаційного простору**; створення Суспільного телебачення з покриттям усієї території країни; збільшення питомої ваги в регіональному інформаційному просторі центральних загальнонаціональних телеканалів і друкованих видань.

(2). **Створення державної концепції інформаційної політики**, спрямованої на формування і

поширення в регіонах єдиної системи оцінок і бачень стратегічних напрямів розвитку держави та суспільства, запобігання проявам регіонального егоїзму при висвітленні загальнодержавних проблем.

(3). **Забезпечення максимально повного інформування громадян України** про основні напрями та актуальні проблеми зовнішньої політики держави (зокрема, міждержавні союзи та міжнародні організації, стосовно яких на порядку денному стоїть питання приєднання до них України) з урахуванням регіональної специфіки та орієнтацією на цільові аудиторії.

(4). **Заохочення виробництва якісних україномовних інформаційних, культурних, мистецьких продуктів**. Впровадження практики відкритих, прозорих конкурсів на фінансування відповідних проєктів, видання соціально значимої літератури (в т.ч. словників, довідників, краєзнавчої літератури, художніх і видових альбомів і видань тощо) з державного бюджету. Запровадження пільг для україномовного книгодрукування та заходів захисту внутрішнього книжкового ринку.

3. Забезпечення єдиного науково-освітнього простору

(1). **Деполітизація Міністерства освіти і науки України**; міністр освіти має бути позапартійним і призначатися Президентом України, його посада під час формування Уряду не повинна належати до квот партій (блоків).

(2). **Запровадження постійної практики цільового обговорення дискусійних питань історії та сучасного культурного розвитку України** на всеукраїнських конференціях і семінарах за участю провідних вчених наукових установ і вищих навчальних закладів різних регіонів.

(3). **Невідкладне започаткування процесу створення уніфікованих підручників і навчальних посібників для загальноосвітніх навчальних закладів з історії України та інших гуманітарних предметів світоглядного спрямування з метою вироблення і представлення у вказаних підручниках виваженої, єдиної точки зору на історичні та сучасні події і процеси в Україні**. Тексти підручників повинні відповідати вимогам толерантності та об’єктивності.

(4). **Розробка та впровадження до навчальних планів екскурсійних маршрутів “Пам’ятки України” для учнів загальноосвітніх навчальних закладів**, які б узгоджувалися зі змістом навчальних програм (з українознавства, історії України, культурологічних предметів) і передбачали відвідання протягом часу навчання різних регіонів країни.

(5). **Розвиток наукового взаємообміну між регіонами країни**; посилення співпраці між науковими установами і вищими навчальними закладами південно-східних і західних областей України.

(6). **Створення в регіонах України на базі провідних вищих навчальних закладів Європейських**

³ В Україні досі є чинним Закон “Про мови в Українській РСР” від 28 жовтня 1989р. (останні зміни до Закону внесені у 2003р.). Зрозуміло, що багато положень Закону не відповідають сучасним суспільно-політичним реаліям і цілям.

⁴ Як правило, під терміном “не-територіальна мова” розуміють мову, носії якої проживають у державі не компактно (наприклад, мова ромів); мовами, яким загрожує зникнення, в Україні можна вважати мови караїмів, кримчаків.

⁵ Ідеться про проєкт Концепції державно-конфесійних відносин в Україні, розроблений у межах постійно діючого Круглого столу “Релігія і влада в Україні”. Проєкт був розглянутий і схвалений Комітетом Верховної Ради України з питань культури і духовності (у квітні 2004р.) та переданий до розгляду Верховною Радою України. Текст проєкту див.: Центр Разумкова 2003. – Київ, 2004, с. 450-468.

університетів із залученням професорсько-викладацьких кадрів з країн Європи (наприклад, на базі Чернівецького, Таврійського, Харківського національних університетів).

(7). **Запровадження довгострокових програм обміну студентами між вищими навчальними закладами південно-східного і західного регіонів, взаємне запрошення викладачів з інших регіонів.**

(8). **Забезпечення належного рівня викладання в середній і вищій школі іноземних мов, які є мовами міжнародного спілкування.** Запровадження практики обов'язкового систематичного стажування вчителів (викладачів) іноземних мов у відповідних зарубіжних країнах.

(9). **Розвиток руху добровільних трудових студентських загонів, запровадження практики регулярного обміну студентськими загонами між вищими навчальними закладами різних регіонів країни.**

4. Розвиток культури толерантності українського суспільства

(1). **Формування системи професійної підготовки та підвищення кваліфікації вчителів (вихователів), які викладають мови національних меншин та/або предмети, пов'язані з культурами меншин і вихованням міжнаціональної толерантності;** впровадження до виховних планів закладів дошкільної і позашкільної освіти, до навчальних програм та учбових планів загальноосвітніх навчальних закладів "уроків толерантності".

(2). **Поширення практики загальнонаціональних, міжрегіональних і регіональних форумів національних культур** (фестивалів, оглядів, національних свят, конкурсів, благодійних акцій тощо); впровадження практики проведення декад національних культур на загальнонаціональному та місцевих рівнях (в останньому випадку – з використанням міжрегіональних обмінів); обмінів виставками із зібрань історичних, краєзнавчих музеїв, художніх галерей, а також приватних колекцій.

(3). **Заохочення створення і просування до інформаційного простору культурно-інформаційних продуктів, які сприяють ознайомленню українського суспільства (насамперед, молодіжної аудиторії) з історією, культурою, духовними і побутовими традиціями, способом життя національних і культурних спільнот і меншин України, особливостями історії, етнографії, культури її регіонів.**

(4). **Заохочення створення соціальної реклами та проведення рекламних кампаній, спрямованих на формування та розвиток культури толерантності українського суспільства.**

(5). **Створення структури, метою і завданням якої буде забезпечення умов діалогу між сторонами наявних і потенційних соціокультурних конфліктів для досягнення ними консенсусу** (наприклад, Фонду порозуміння).

5. Виховання поваги до історії та культури України, символів та атрибутів держави

(1). **Стимулювання створення та популяризації якісного національного культурного продукту українською мовою, розрахованого, в першу чергу, на масового споживача** (художня література, кінематограф, популярна музика та ін.).

(2). **Реалізація національної інформаційної кампанії з пропаганди історії та культури України,**

української мови, державної символіки, успіхів країни у різних сферах.

(3). **Розвиток сучасної наукової термінології українською мовою;** розширення обсягів видання довідниково-словникової літератури з усіх галузей знань.

(4). **Стимулювання розвитку перекладацької діяльності;** відновлення у провідних вищих навчальних закладах України шкіл літературного перекладу; здійснення перекладу новітньої спеціальної літератури в різних галузях знань українською мовою.

(5). **Забезпечення оперативного (випереджального) перекладу новітнього зарубіжного культурного продукту світового рівня українською мовою** (в першу чергу – літератури та кінопродукції).

(6). **Створення в усіх регіонах загальних і спеціалізованих курсів з вивчення української мови для дорослого населення.**

(7). **Запровадження курсів підвищення кваліфікації з української мови для вчителів загальноосвітніх шкіл згідно їх спеціалізації.**

(8). **Розширення та забезпечення неухильного використання державних символів у діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, освіти та культури в усіх регіонах.**

(9). **Законодавче затвердження Великого Державного гербу України.**

(10). **Запровадження іспиту на знання державної мови при прийнятті громадян на державну службу та службу в органах місцевого самоврядування, курсів ділової української мови для службовців органів державної влади та місцевого самоврядування; встановлення відповідальності службовців за порушення прав громадян на використання державної мови в стосунках з органами влади та місцевого самоврядування на всій території України.**

(11). **Посилення ефективності пропаганди служби у Збройних Силах України як засобу патріотичного виховання молоді, чинника консолідації громадян країни; пропаганда серед молоді символіки українських Збройних Сил.**

(12). **Активізація зусиль Міністерства закордонних справ із захисту прав громадян України за кордоном, особливо у кризових або конфліктних ситуаціях; систематичне інформування громадськості про дії, які здійснює українська влада для захисту своїх громадян за кордоном.**

6. Стимулювання внутрішньої мобільності громадян України

(1). **Розвиток внутрішнього туризму як засобу культурного взаємозбагачення громадян різних регіонів;** стимулювання на державному рівні суб'єктів туристичного бізнесу, які займаються внутрішнім туризмом. Зниження тарифів на внутрішні залізничні та автомобільні перевезення для туристичних груп та за індивідуальними туристичними путівками; впровадження "сімейних проїзних квитків" і тарифів "вихідного дня" на перевезення пасажирів транспортними засобами приміського та міжміського сполучення.

(2). **Створення загальнодержавного банку даних трудових ресурсів, що підлягатиме постійному оновленню.** Визначення на його основі зон надлишку та дефіциту трудових ресурсів і створення програми внутрішньої трудової міграції.

(3). **Розвиток внутрішньої трудової міграції через створення і реалізацію відповідної державної програми.**

Програма має узгоджуватися з програмами економічного розвитку регіонів та передбачати: забезпечення трудових мігрантів доступним тимчасовим житлом; надання їм транспортних послуг, повного комплексу соціальних гарантій на нових робочих місцях; забезпечення неухильного дотримання вимог охорони праці тощо.

(4). **Стимулювання міжрегіональної міграції молоді для отримання вищої освіти;** недопущення анклавізації вищої освіти через її “наближення до місця проживання”. Створення в містах – крупних науково-освітніх центрах належної соціальної інфраструктури (гуртожитків, їдалень, бібліотек, закладів охорони здоров’я тощо) для студентів з інших населених пунктів, запровадження спеціальних субсидій для оренди студентами житла.

(5). **Стимулювання роботодавців у містах - науково-освітніх центрах до створення “перших” робочих місць для випускників,** з перспективою підвищення ними професійної кваліфікації та конкурентоспроможності на ринку праці.

(6). **Реалізація принципу екстериторіальності при комплектуванні Збройних Сил,** передбачення в умовах контракту військовослужбовців контрактної служби можливості проходження ними служби не за місцем проживання.

7. Зміцнення національної економічної системи, внутрішнього ринку, посилення внутрішніх господарських зв’язків

(1). **Створення нормативно-правових та інфраструктурних передумов для розвитку міжрегіональної кооперації,** зміцнення міжрегіональних господарських зв’язків. Усунення практики “торговельних бар’єрів” між областями та регіонами України.

(2). **Розробка і реалізація державної програми модернізації і розвитку промислової бази південно-східних регіонів,** насамперед, зменшення енергоємності та екологічної небезпечності їх виробництва.

(3). **Розвиток рекреаційного і туристичного потенціалу регіонів України (насамперед, Західного та Південного);** розробка державної програми модернізації рекреаційної галузі, приведення її у відповідність до світових стандартів.

(4). **Забезпечення пріоритетного розвитку малого та середнього бізнесу в усіх регіонах країни,** передусім через реформування податкової системи, спрощення реєстраційних та дозвільних функцій; реалізація з цією метою цільових загальнонаціональних та регіональних програм.

8. Розширення прав і повноважень регіонів

(1). **Забезпечення економічної спроможності суб’єктів місцевого самоврядування.** Реформування міжбюджетних відносин між центром і регіонами. Запровадження податку на нерухомість як місцевого.

(2). **Передача органам місцевого самоврядування частини повноважень органів виконавчої влади у фінансовій, освітній, соціальній, правоохоронній сферах, джерел ресурсів, необхідних для їх виконання,** з одночасним посиленням контрольно-наглядових функцій обласних державних адміністрацій.

(3). **Ліквідація інституту районних державних адміністрацій,** запровадження принципу формування районними радами власних виконавчих органів.

(4). **Формування кадрового корпусу місцевих органів виконавчої влади з урахуванням критерію довіри громадян відповідних регіонів.**

(5). **Віднесення посад голів обласних державних адміністрацій до посад державної служби,** призначення на них політично нейтральних державних службовців.

9. Ліквідація диспропорцій у соціально-економічному становищі регіонів, підвищення добробуту громадян України, забезпечення гарантій їх прав

(1). **Розробка цілісної концепції регіональної політики.**

(2). **Забезпечення дотримання державних стандартів (нормативів) і соціальних гарантій** гідного життя кожного громадянина, незалежно від місця його проживання. Здійснення заходів, спрямованих на вирівнювання величини середньої заробітної плати по регіонах.

(3). **Реалізація державної програми розвитку депресивних регіонів,** основною метою якої має бути створення в цих регіонах нових, співмірних за рівнем оплати праці з іншими регіонами, робочих місць.

(4). **Сприяння процесам урбанізації;** реалізація політики створення в містах достатньої кількості якісних (з конкурентною зарплатою) робочих місць.

10. Постійний моніторинг (у т.ч. громадськими організаціями) нормотворчої, політичної, адміністративної діяльності центральних і регіональних органів державної влади та органів місцевого самоврядування у сферах етнополітики, міжрегіональних відносин і відносин між центром і регіонами

Очікуваними результатами від розробки та реалізації Концепції може бути наступне:

- **забезпечення узгоджених, системних дій органів державної влади та місцевого самоврядування, спрямованих на досягнення стратегічної мети – формування спільної ідентичності громадян різних регіонів країни, становлення української громадянської (політичної) нації;**
- **посилення ідейно-культурної єдності українського суспільства,** створення умов, що унеможливають використання існуючих міжрегіональних соціально-культурних відмінностей для провокування розколу суспільства за регіональною ознакою, сепаратистських чи іредентистських проявів;
- **забезпечення громадянського миру і злагоди,** сприятливого соціально-психологічного клімату в суспільстві, посилення суспільної солідарності і толерантності, поваги до прав меншин;
- **створення передумов для соціальної мобілізації суспільства,** досягнення загальногромадянського консенсусу при вирішенні питань національного рівня, реалізації масштабних “національних проєктів”, підвищення рівня конкурентоспроможності України в світі, посилення здатності протистояти зовнішнім загрозам і викликам;
- **подолання відчуженості громадян від держави,** підвищення рівня їх поваги до державних символів та інститутів, розвиток політичної культури населення, інститутів громадянського суспільства, гарантування демократичного характеру влади;
- **створення більш сприятливих умов для розвитку української культури, науки, освіти, мистецтва, інтеграції України у європейський та світовий культурний простір.** ■

ПРОБЛЕМИ МІЖРЕГІОНАЛЬНИХ ВІДНОСИН В ОЦІНКАХ ЕКСПЕРТІВ

З метою з'ясування позицій фахівців стосовно загострення міжрегіональних протиріч в Україні, його чинників та шляхів подолання соціологічна служба Центру Разумкова провела експертне опитування¹.

Результати опитування дають підстави до наступних висновків.

1. Найбільш значимими чинниками загострення міжрегіональних протиріч експерти вважають насамперед:

- спроби деяких політичних сил взяти реванш за поразку їх кандидата на президентських виборах 2004р. шляхом підпорядкування собі відповідних регіонів;
- неефективну кадрову політику центральної влади в регіонах;
- нездатність центральної влади забезпечити дотримання законності і правопорядку на всій території країни, притягти до відповідальності вищих представників попередньої влади, звинувачених у корупції, зловживанні службовим становищем, фальсифікації президентських виборів 2004р.

2. Такі твердження кореспондують з оцінкою експертами парламентських виборів 2006р. як таких, що сприяли поглибленню міжрегіонального розколу (71,8%), причому відзначається, що більшою мірою сприяла цьому виборча кампанія опозиційних сил (3,83 бала за п'ятибальною шкалою проти 3,18 провладних політичних сил). Доречно зазначити, що в експертному середовищі ще задовго до виборів передбачався саме такий їх перебіг, адже парламентські вибори 2006р. успадкували практично всі негативні, руйнівні, з точки зору єдності українських регіонів, тенденції від президентських виборів 2004р.

3. Найбільш вірогідним сценарієм майбутнього України експерти вважають той, за яким вона залишиться унітарною державою з єдиною державною мовою (3,92 бала). Як менш вірогідний розглядається сценарій запровадження загальнодержавної офіційної двомовності (2,66), ще менш вірогідний – перетворення України на федеративну державу, де кожен суб'єкт федерації самостійно визначатиме свою мовну політику (1,92).

Такі висновки, напевно, мали в основі оцінку загальнополітичної ситуації і, зокрема, розстановку політичних сил у Верховній Раді України нового скликання. Остання не дозволяє припустити, що запровадити офіційну двомовність, а тим більше – змінити державний устрій² стане у видимій перспективі можливим легітимним шляхом, а до нелегітимного шляху ті політичні сили, які декларують необхідність таких змін, очевидно не готові.

4. З такого бачення експертами найбільш вірогідних перспектив України логічно випливають їх оцінки рішень ряду обласних і міських рад про надання російській мові статусу регіональної, зокрема, на підставі апеляції до ратифікованої Україною Європейської хартії регіональних мов або мов меншин.

Насамперед, на думку відносно більшості (48,5%) експертів, російська мова не підпадає під дію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин³, оскільки остання захищає права не національних, а мовних меншин (43,5%), до яких не можна віднести російськомовних громадян України. 12,1% опитаних експертів навели власні варіанти відповіді на питання *“Чи права захищає Європейська хартія регіональних мов або мов меншин?”*, більшість з яких звучать майже однаково: “вимираючі мови” або “права меншин, мовам яких загрожує зникнення”.

Згадані рішення обласних і міських рад розцінюються насамперед як:

- реалізація програмних положень політичних партій, які мають більшість у відповідних радах;
- їх частковий реванш за поразку на президентських виборах свого кандидата;
- порушення Конституції і законів України.

Відповідно, згадані рішення ряду обласних і міських рад про надання російській мові статусу регіональної майже переважною більшістю експертів (71,8%) оцінюються як неправомірні. А відтак, на думку більшості експертів (59,7%), центральна влада має домогтися їх скасування як таких, що суперечать Конституції.

5. На думку експертів, найбільшою мірою заважають формуванню української політичної (громадянської) нації:

- відсутність цілеспрямованої, виваженої політики центральних органів влади;
- діяльність політичних сил, спрямована на використання існуючих розбіжностей між регіонами у власних політичних цілях;
- низький рівень добробуту і соціальних стандартів громадян України в усіх регіонах.

Можна додати, що саме несприятливий соціальний фон і дозволяє певним політичним силам використовувати та загострювати існуючі розбіжності не лише між регіонами, але й (можливо, в першу чергу) між регіонами і Центром.

6. Крім того, більшість експертів вважають, що сьогодні існує загроза суверенітету і територіальній цілісності України (56,5%) і походить вона, насамперед, від Росії (71,4% тих, хто визнає наявність загрози). Ця загроза сприяє послабленню суспільно-політичної єдності країни (84,3% тих, хто визнає наявність загрози). Остання оцінка висвітлює небезпечний симптом: адже зовнішні загрози, недружні дії іноземних держав, як правило, викликають, як нормальну реакцію, консолідацію суспільства, а не ще більше його роз'єднання.

7. В основу державної політики в галузях освіти, культури, міжнаціональних відносин, на думку експертів, доцільно покласти визначення української нації, як усіх громадян України, незалежно від їх етнічної належності, мови, якою вони спілкуються, національних традицій, яких вони дотримуються і на яких виховують свої дітей (4,12 бала).

Водночас передбачається, що майбутня політична (громадянська) нація формуватиметься шляхом поступового зближення культурних традицій різних національних спільнот України з культурою українського етносу, заохочення їх до використання української мови та вироблення на цій основі модерної української культури (такий варіант відзначили відносна більшість – 47,6%, експертів). Такий підхід можна вважати найбільш компромісним з усіх можливих сценаріїв розвитку українського суспільства.

8. Найбільш позитивними та ефективними для подолання протиріч між регіонами країни експерти вважають такі заходи:

- оперативну підготовку і оприлюднення державної програми соціально-економічного розвитку східних і південних регіонів країни;
- підготовку і запровадження в навчальних закладах усіх рівнів єдиного уніфікованого курсу історії України;
- заборону на в'їзд до України представників інших держав, які підбурюють населення до порушення державного суверенітету і територіальної цілісності;
- активні дії держави з поширення української мови на всій території України в галузях освіти, науки, культури, в інформаційному просторі;
- офіційне зняття з порядку денного питання про вступ України до НАТО протягом найближчих трьох років.

Натомість, як заходи, що зумовлюватимуть скоріше поглиблення міжрегіональних протиріч, експерти оцінюють, насамперед:

- реалізацію ідеї федеративного устрою України;
- розпуск Верховної Ради, обраної 26 березня 2006р., і призначення дострокових парламентських виборів;
- приєднання України до Союзу Росії і Білорусі;
- вступ України до ЄП без попередніх умов;
- підвищення цін і тарифів на комунальні послуги для населення.

Отже, можна зробити загальний висновок, що, на думку експертів, забезпечення національної єдності має бути результатом не спонтанних соціальних процесів, а цілеспрямованої державної політики, брак якої дотепер спричинив негативні тенденції у цій сфері. Широкий спектр заходів – від законотворчих до адміністративних – має створити основу для нівелювання міжрегіональних суперечностей, досягнення консенсусу щодо найважливіших аспектів державного і суспільного життя, формування в Україні сучасної громадянської (політичної) нації.

Нижче наводяться результати експертного опитування, узагальнені в таблицях і діаграмах.

¹ Опитування проведене з 22 по 27 червня 2006р. Опитано 124 експерти в усіх областях України, м.Київ та АР Крим: працівники органів державного управління та місцевого самоврядування, представники керівних органів політичних партій і громадських організацій, науковці, журналісти. У м.Київ опитані 25 експертів, в областях та АР Крим – по три-п'ять експертів.

² І те, й інше передбачає надзвичайно складну процедуру внесення змін до Конституції, в т.ч. – мобілізацію трьох чвертей депутатських голосів.

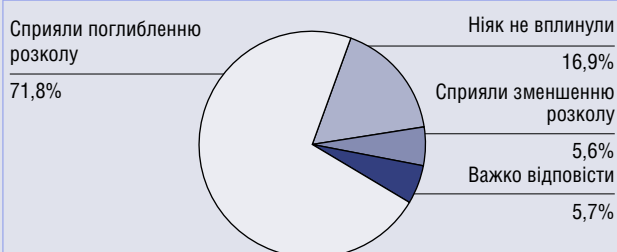
³ Водночас третина експертів дотримуються протилежної думки. Така розбіжність у поглядах є зрозумілою з огляду на те, що зміст Європейської хартії фактично лише нещодавно став предметом прискіпливої уваги як фахівців, так і широкої громадськості, причому були виявлені досить принципові протиріччя її трактування, пов'язані, зокрема, з недосконалим українським перекладом.

Протягом останніх півтора року відбувається загострення протиріч між окремими регіонами.
Якою мірою кожен з наведених нижче чинників є значущим у загостренні цих протиріч?*

	Бал					Взагалі не згоден з тим, що такий чинник існує	Важко відповісти/Не відповіли	Середній бал
	1	2	3	4	5			
Спроба деяких політичних сил взяти реванш за поразку їх кандидата на президентських виборах 2004р. шляхом підпорядкування собі відповідних регіонів	4,0	8,1	18,5	17,7	50,0	0,0	1,7	4,03
Неефективна кадрова політика центральної влади в регіонах	5,6	8,1	8,9	29,8	45,2	0,8	1,6	4,03
Нездатність центральної влади забезпечити дотримання законності і правопорядку на всій території країни, притягти до відповідальності вищих представників попередньої влади, звинувачених у корупції, зловживанні службовим становищем, фальсифікації президентських виборів 2004р.	4,8	4,8	16,9	27,4	41,9	3,2	1,0	4,01
Невідповідність політики центральної влади інтересам цих регіонів	6,5	12,9	20,2	20,2	26,6	8,9	4,7	3,55
Загальне погіршення соціально-економічної ситуації в Україні	4,8	18,5	16,9	26,6	25,0	4,8	3,4	3,53
Цілеспрямований вплив з боку Росії	6,5	16,1	21,8	26,6	25,8	1,6	1,6	3,51
Прагнення центральної влади швидкими темпами інтегрувати Україну до НАТО	10,5	28,2	19,4	17,7	19,4	4,0	0,8	3,08
Загравання центральної влади з регіональними елітами замість того, щоб нівелювати їх вплив на населення відповідних регіонів	15,3	14,5	27,4	19,4	14,5	4,8	4,1	3,04

* За п'ятибальною шкалою, де "1" – чинник зовсім не значущий, "5" – чинник максимально значущий.

Як вплинули вибори 2006р. на міжрегіональний розкол?
% опитаних експертів

Якою мірою виборча кампанія різних політичних сил сприяла поглибленню розколу?*

	Бал					Важко відповісти/Не відповіли	Середній бал
	1	2	3	4	5		
Опозиційних політичних сил	4,8	12,1	16,9	22,6	39,5	4,1	3,83
Провладних політичних сил	16,9	12,9	20,2	25,0	19,4	5,6	3,18

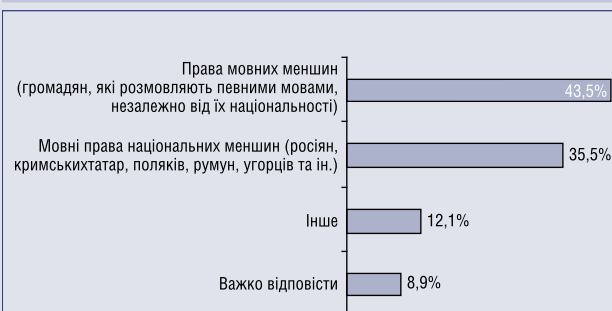
* За п'ятибальною шкалою, де "1" – сприяння зовсім відсутнє, "5" – сприяння максимальне.

Якою мірою ймовірна реалізація кожного з наведених нижче сценаріїв майбутнього України?*

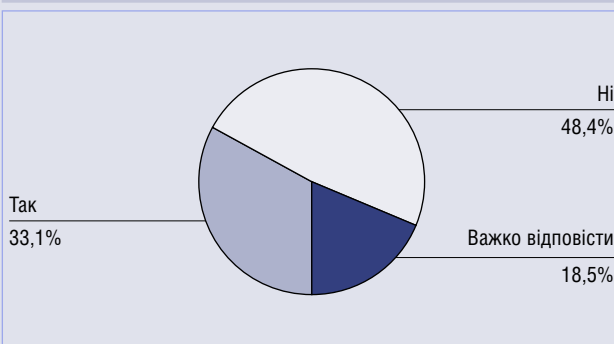
	Бал					Важко відповісти/Не відповіли	Середній бал
	1	2	3	4	5		
Україна залишиться унітарною державою з єдиною державною мовою	5,6	6,5	21,8	19,4	43,5	3,2	3,92
Україна залишиться унітарною державою з українською і російською державними мовами	21,0	23,4	29,8	12,9	9,7	3,2	2,66
Україна стане федеративною державою, в якій кожен суб'єкт федерації самостійно визначатиме свою мовну політику	49,2	24,2	10,5	5,6	6,5	4,0	1,92
Україна втратить частину своїх територій	63,7	13,7	8,9	5,6	2,4	5,7	1,62
Україна припинить своє існування як суверенна держава	78,2	6,5	6,5	0,8	3,1	4,8	1,36

* За п'ятибальною шкалою, де "1" – означає "абсолютно неімовірно", "5" – "впевнений, що цей сценарій здійсниться".

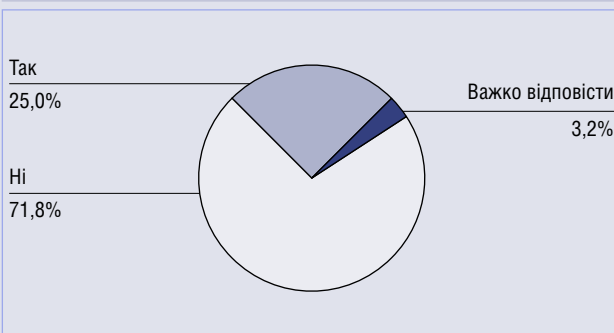
Чиї права захищає Європейська хартія регіональних мов або мов меншин?
% опитаних експертів

Чи може російська мова в Україні підпадати під дію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин?
% опитаних експертів

Чи є правомірними рішення ряду обласних і міських рад про надання російській мові статусу регіональної?
% опитаних експертів

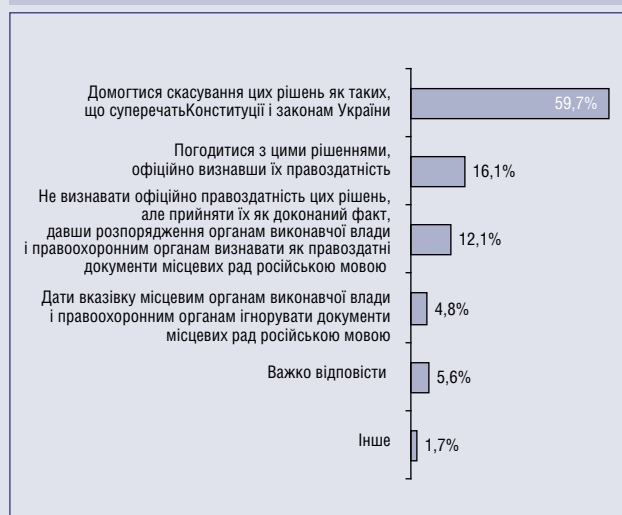

Якою мірою рішення деяких обласних та міських рад про надання офіційного статусу російській мові на території відповідних областей/міст відповідають кожному з наведених нижче визначень?*

	Бал					Важко відповісти/Не відповіли	Середній бал
	1	2	3	4	5		
Реалізація програмних положень політичних партій, які мають більшість у цих радах	4,8	8,1	16,9	30,6	37,9	1,7	3,90
Частковий реванш за поразку на президентських виборах 2004р. кандидата, якого підтримували політичні сили, що сьогодні мають більшість у відповідних місцевих радах	10,5	6,5	14,5	25,8	37,1	5,6	3,77
Порушення Конституції і законів України	14,5	8,9	12,1	10,5	47,6	6,4	3,72
Виконання волі частини населення області/міста, для якої російська мова є рідною	7,3	16,1	22,6	17,7	34,7	1,6	3,57
Перший крок на шляху до автономізації відповідних регіонів	16,1	17,7	17,7	19,4	21,0	8,1	3,12
Виконання вимог Закону України "Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин"	38,7	13,7	9,7	8,1	16,9	12,9	2,44

* За п'ятибальною шкалою, де "1" – означає "зовсім не відповідає", "5" – "повністю відповідає".

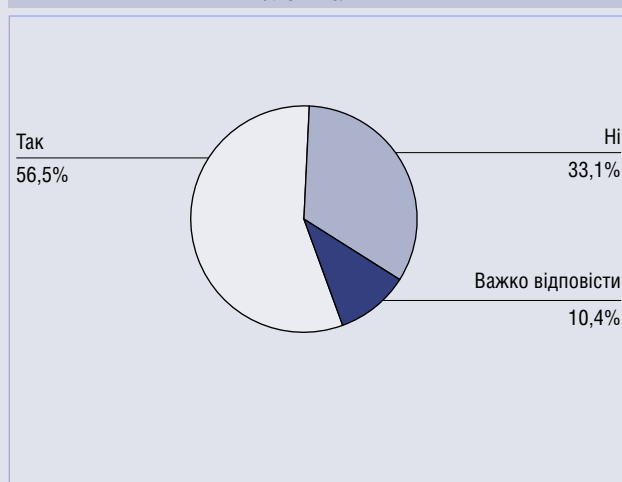
Як має відреагувати центральна влада на рішення ряду обласних і міських рад про надання російській мові статусу регіональної?
% опитаних експертів

Що найбільше заважає формуванню української політичної нації?
% опитаних експертів

Чи існує сьогодні загроза суверенітету і територіальній цілісності України?
% опитаних

Якщо така загроза існує, то від кого вона насамперед виходить?

	% усіх опитаних	% тих, хто вважає, що існує загроза суверенітету і територіальній цілісності України
Від США	2,4	4,3
Від країн НАТО	2,4	4,3
Від країн ЄС	0,8	1,4
Від Росії	40,3	71,4
Від інших країн	5,6	10,0
Важко відповісти /Не відповіли	4,9	8,6

Якщо така загроза існує, то як вона впливає на суспільно-політичну єдність країни?

	% усіх опитаних	% тих, хто вважає, що існує загроза суверенітету і територіальній цілісності України
Сприяє послабленню суспільно-політичної єдності	47,6	84,3
Зумовлює посилення суспільно-політичної єдності	3,2	5,7
Ніяк не впливає	1,6	2,9
Важко відповісти/Не відповіли	4,1	7,1

Якою мірою кожне з наведених визначень української нації може бути покладене в основу державної політики в галузях освіти, культури, міжнаціональних відносин?*

	Бал					Важко відповісти/ Не відповіли	Середній бал
	1	2	3	4	5		
Українська нація – це всі громадяни України, незалежно від їх етнічної належності, мови, якою вони спілкуються, національних традицій, яких вони дотримуються і на яких виховують своїх дітей	10,5	5,6	8,1	10,5	62,1	3,2	4,12
Це громадяни України (незалежно від їх етнічної належності), які спілкуються українською мовою, дотримуються українських національних традицій, виховують на них своїх дітей	34,7	10,5	9,7	16,9	25,8	2,4	2,88
Це всі етнічні українці за походженням (мають українців серед своїх предків), незалежно від місця їх проживання та громадянства	51,6	9,7	12,9	9,7	12,9	3,2	2,2
Це громадяни України, які є етнічними українцями за походженням (мають українців серед своїх предків)	57,3	11,3	10,5	7,3	10,5	3,1	1,99

* За п'ятибальною шкалою, де “1” – “категорично не може бути покладене в основу державної політики”, “5” – “повною мірою може становити основу державної політики”.

**Який підхід є найбільш ефективним для забезпечення суспільно-політичної єдності України?
% опитаних експертів**

Збереження культурних традицій, заохочення використання своїх національних мов спільнотами громадян України різних національностей	39,5
Поступове зближення культурних традицій спільнот громадян України різних національностей з культурою українського етносу, заохочення їх до поширення використання української мови, вироблення на цій основі модерної української культури.	47,6
Інше	9,7
Важко відповісти	3,2

Яким чином вплинуть наступні події та заходи на протиріччя між регіонами країни?*

	Бал					Важко відповісти/ Не відповіли	Середній бал
	1	2	3	4	5		
Оперативна підготовка і оприлюднення державної програми соціально-економічного розвитку східних і південних регіонів країни	9,7	7,3	18,5	19,4	37,1	8,0	3,73
Підготовка і запровадження в навчальних закладах усіх рівнів єдиного, уніфікованого курсу історії України	6,5	12,1	16,1	21,0	35,5	8,8	3,73
Заборона на в'їзд до України представників інших держав, які підбурюють населення до порушення державного суверенітету і територіальної цілісності	15,3	7,3	20,2	17,7	33,1	6,4	3,49
Активні дії держави із поширення української мови на всій території України в галузях освіти, науки, культури, в інформаційному просторі	10,5	17,7	21,8	16,1	31,5	2,4	3,41
Офіційне зняття з порядку денного питання про вступ України до НАТО протягом найближчих трьох років	9,7	12,1	25,0	29,8	20,2	3,2	3,40
Продовження політичної реформи в напрямі розширення повноважень місцевих рад	10,5	14,5	20,2	26,6	21,8	6,4	3,37
Вступ України до ВТО	4,8	8,9	37,9	20,2	15,3	12,9	3,37
Скасування відповідними обласними і міськими радами своїх рішень про надання російській мові офіційного статусу	15,3	11,3	20,2	20,2	27,4	5,6	3,35
Створення парламентської коаліції за участю фракцій “Наша Україна”, БЮТ, СПУ	9,7	12,9	31,5	22,6	14,5	8,8	3,21
Внесення змін до Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” з метою максимального унезалежнення голів обласних і районних державних адміністрацій від рішень місцевих рад, зміцнення вертикалі виконавчої влади	7,3	19,4	29,8	22,6	12,9	8,0	3,16
Скасування Конституційним Судом змін до Конституції України від 8 грудня 2004р., поновлення повноважень президентської влади згідно з редакцією Конституції від 28 червня 1996р.	12,9	15,3	24,2	15,3	15,3	17,0	3,06
Скасування рішень обласних і міських рад про надання російській мові офіційного статусу іншими органами (Конституційним Судом, судами загальної юрисдикції та ін.)	19,4	15,3	21,0	17,7	21,0	5,6	3,06
Постановка на державному рівні питання про вивід Чорноморського флоту РФ з території України до 2017р.	13,7	19,4	28,2	18,5	12,9	7,3	2,97
Створення парламентської коаліції за участю “Нашої України” і Партії регіонів	21,8	9,7	23,4	16,1	16,9	12,1	2,96
Практичні дії з реалізації ініціативи Президента України про створення Єдиної Помісної Православної Церкви	22,6	13,7	21,8	8,9	20,2	12,8	2,89
Здійснення правоохоронними органами в межах чинного законодавства заходів протидії акціям громадянського протесту проти проведення в Україні військових навчань, спільних з країнами-членами НАТО	21,8	20,2	23,4	17,7	15,3	1,6	2,84
Укрупнення регіонів у рамках адміністративно-територіальної реформи	19,4	16,9	28,2	7,3	14,5	13,7	2,78
Зусилля влади, спрямовані на примирення ветеранів Радянської армії і ОУН-УПА	24,2	22,6	25,0	7,3	14,5	6,4	2,63
Підвищення російськими структурами цін на енергоносії (газ) для України	26,6	16,1	27,4	10,5	11,3	8,1	2,61
Надання російській мові статусу другої державної	37,9	16,1	16,9	9,7	18,5	0,9	2,54
Підвищення цін на пасажирські перевезення залізничним транспортом на території України	36,3	15,3	25,0	9,7	8,1	5,6	2,34
Подання офіційної заявки про вступ України до НАТО	35,5	22,6	21,8	4,8	11,3	4,0	2,31
Виконання державними органами усіх рівнів рішень відповідних обласних та міських рад про надання російській мові статусу офіційної	37,1	25,0	14,5	9,7	11,3	2,4	2,31
Підвищення цін і тарифів на комунальні послуги для населення	40,3	15,3	21,8	7,3	10,5	4,8	2,29
Вступ України до ЄП без попередніх умов	33,1	21,0	17,7	12,1	4,0	12,1	2,24
Приєднання України до Союзу Білорусі та Росії	46,8	12,9	11,3	9,7	12,1	7,2	2,22
Розпуск Верховної Ради, обраної 26 березня 2006р., і призначення дострокових парламентських виборів	37,9	23,4	15,3	6,5	8,9	8,0	2,18
Реалізація ідеї федеративного устрою України	47,6	17,7	9,7	8,9	8,9	7,2	2,07

* За п'ятибальною шкалою, де “1” – максимально сприятиме поглибленню протиріччя, “5” – максимально сприятиме подоланню протиріччя.

ПОДОЛАННЯ

ПОГЛИБЛЕННЯ

РЕГІОНИ УКРАЇНИ: ПЕРСПЕКТИВИ ЄДНАННЯ, ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ СПІЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ*

ДО ДИСКУСІЇ БУЛИ ЗАПРОПОНОВАНІ ТАКІ ПИТАННЯ:

- Наскільки актуальною є сьогодні проблема єдності українського народу?
- Спільна ідентичність громадян України – бажане чи можливе?
- На яких засадах можливе формування української громадянської (політичної) нації, які засоби є для цього найбільш ефективними?

УКРАЇНУ МОЖЕ ОБ'ЄДНАТИ ПРАГНЕННЯ ДО
ДЕМОКРАТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ

Мирослав ПОПОВИЧ,
директор Інституту
філософії НАН України

Згідно з даними різних соціологічних компаній, існує дуже висока кореляція між регіонами, де переважає російська мова, і регіонами, які голосували на цих парламентських виборах за Партію регіонів. Це – надзвичайно тривожний сигнал. Коли політичні відмінності перетворюються на регіональні – це ознака того, що національної солідарності не існує. Причому небезпека полягає в тому, що ознакою поділу служить символічний чинник – використання мови. Це не є реальною проблемою, яка дійсно ділить людей. Треба триста разів подумати, як не дозволити символічним речам розвалити країну. Вживання мови – це глибоко символічна річ. Я говорю це як людина україномовна і свідомо ненормальності того, що більшість людей в українських сім'ях не розмовляють українською мовою.

Мовне протистояння в Україні – це не протистояння росіян і українців, а протистояння російськомовних і україномовних українців. І воно є результатом непродуманої гуманітарної політики. Інакше це пояснити не можна. Я разом з багатьма членами Національної ради з питань культури та

духовності підписував звернення про необхідність пошуку способів утвердження української книжки. Це можна робити або так, як диктує перша емоційна реакція – заборонити ввезення російської книжки, підвищити мита тощо, або шукати виходи в піднесенні рівня нашого книговидавництва. На жаль, продуманої гуманітарної політики в нас немає. Втім, у жодному разі не можна доводити Україну до того, щоб речі суто символічного характеру ділили її навпіл. Можуть бути розбіжності різного роду, тільки не цього.

Як розв'язувати такі проблеми? Чомусь вважається, що єдиний спосіб – знайти певні історичні корені, пропагувати спільну генезу. Дійсно, такий спосіб ідентифікації є визначальним для національної самосвідомості. Але, як показав німецький філософ і соціолог Карл Мангайм, це лише один з варіантів ідентифікації члена спільноти. Інший варіант, на його думку, – виходити не з історії, а зі спільних принципів. Оскільки дійсність завжди містить багато можливостей, треба сформулювати такі принципи, відповідно до яких обиратимуться прийнятні для суспільства можливості. Таким принципом може бути прагнення до демократії.

Наприклад, проблема орієнтації на Схід чи на Захід – це значною мірою проблема ставлення до Росії. Для мене особисто немає проблеми ставлення до моїх російських друзів-дисидентів. Ті, хто був моїми друзями з 1960-х років, є моїми друзями і сьогодні. Але авторитарну, "путінську" Росію, я не сприймаю. І вважаю, що нормальним було б, якби українська самоідентифікація ґрунтувалася, зокрема, на такому принципі, як демократія. Я впевнений в тому, що **на Майдані більшість була не стільки натхненна українською патріотичною ідеєю, скільки діяла під впливом образи людської гідності, протестних настроїв проти**

* Засідання Круглого столу відбулося 6 липня 2006р. Виступи учасників наводяться за стенограмою; мовою, якою послуговувалися доповідачі; зі скороченнями; в порядку виступів.

авторитарних намірів влади. Це давало нам також і національну українську гідність. Союз з Росією – для нас річ обов'язкова, оскільки ми діти однієї цивілізації. Але це не має бути державний союз – на підставі такого розуміння можна укласти, так би мовити, соціальний контракт не лише з російськомовною, але й з російською, в т.ч. кримською частиною нашого населення.

Ось у такому напрямі слід було б розробити продукту програму, в якій стисло були б викладені національні інтереси України. Інтереси, які могли б об'єднати праву і ліву частини її політичного спектру, людей різних мовних, релігійних та інших належностей. Проте, на жаль, сьогодні ніхто не може твердо сказати, в чому полягають українські національні інтереси. Можливо, наших політиків, які живуть від виборів до виборів, змусить більше над цим замислюватися нагальна потреба дати чітку відповідь на питання вступу до НАТО. Але я думаю, що визначення національних інтересів може бути успіхом насамперед громадянського суспільства і таких організацій, які сьогодні тут представлені. Для цього потрібна лише зацікавленість держави, яка повинна фінансово підтримати цю роботу. ■

**ПОЛІТИКА ФОРМУВАННЯ ГУМАНІТАРНОГО
ПРОСТОРУ МАЄ ЗАБЕЗПЕЧИТИ ПРАВА УСІХ
130 ЕТНОСІВ УКРАЇНИ**

Микола ЖУЛИНСЬКИЙ,
народний депутат України
IV скликання

Нещодавно ЮНЕСКО започаткувала програму “Культура миру”. Мені здається, для України потрібно розробити програму під назвою “Культура толерантності”. Ідеологічна пасивність держави призвела до того, що політичні сили почали досить ефективно використовувати національно-етнічні та мовні проблеми у власних цілях. Вони досягли успіху, використавши найчутливішу проблему, довкола якої легко формувати й політично експлуатувати певні суспільні настрої. Партія регіонів повинна була б подумати, до яких наслідків це може призвести. Щойно “регіонали” прийшли б до влади, вони були б змушені відмовитися від такої політики, тому що інтереси держави диктують необхідність консолідації, а не конфронтації в суспільстві.

Україна пожинає плоди неспроможності держави проводити чітку системну політику з формування національного гуманітарного простору. Навіть серед націонал-патріотів у двох урядах, у яких я працював, зустрічалася думка, що головне – це ринкова економіка, здорова конкуренція, перемога сильнішого, а Уряд не повинен у ці процеси втручатися. В результаті, ми втратили власні інформаційний та книжковий простори. **Ми не маємо послідовної політики, яка б закріпила за українською мовою консолідуючу функцію засобу міжнаціонального спілкування в країні.** Так роблять усі держави: і Росія, яка прийняла Закон “Про державну мову Російської Федерації”, і Сенат США, який визнав англійську мову загальнонаціональною.

Населення України дезорієнтоване, воно не знає, яку політику проводить українська держава, які пріоритети, ціннісні орієнтації продукує українська влада. Дезорієнтація призводить до формування локальних конфліктних осередків, які живуть поза контекстом загальнонаціонального простору.

Нерозуміння ролі української мови як мови загальнонаціонального спілкування призводить до того, що “мовна карта” розігрується політиками, які акцентують проблеми регіонального протистояння і статусу російської мови. Тим часом, не йдеться про інші етноси, яких в Україні близько 130. Якою є специфіка їх локальних культур? Ми, наприклад, не можемо навіть сказати, в чому суть і специфіка російської культури в Україні: чи вона справді російська, чи лише російськомовна з домінуючими українськими елементами?

Завершуючи, підкреслюю: необхідно проводити політику культурної толерантності, розуміти складність і тривалість цих процесів. Влада повинна підійти до проблеми з розумінням і розробити політику формування національного гуманітарного простору із забезпеченням прав і свобод усіх етносів, з визначенням їх ролі у формуванні єдиного культурного простору в Україні. ■

**УКРАЇНЕ – МУЛЬТИКУЛЬТУРНОСТЬ,
ПОЛІІДЕОЛОГІЧНОСТЬ,
НЕЙТРАЛИТЕТ**

Владимир МАЛЕНКОВИЧ,
директор Українського філіала
Міжнародного інституту
гуманітарно-політичних
исследований

Нашим политическим руководителям необходимо внимательно ознакомиться с опытом Швейцарии – демократического, нейтрального, мультикультурного государства. Хотелось бы, чтобы мы строили украинскую нацию так, как это делают в Швейцарии, как рекомендует Совет Европы. А именно – не как этнокультурное, монокультурное государство, а как мультикультурную гражданскую нацию.

На практике начинать надо с понятия “гражданская нация”. Не государство, не держава главное, а общество. Гражданское общество должно получить возможность участвовать в управлении государством. Уже сейчас нужно думать о том, чтобы включать систему гражданского общества в своеобразную “третью власть” и формировать Общественную палату. Не так, как это делается в России – “сверху”, а “снизу”, из регионов избирать представителей региональных общественных структур в Общественную палату, которая возьмет под свой контроль и общественное радио, и телевидение, и целый ряд мероприятий для налаживания общественной общекраинской коммуникации.

Конечно, гражданское общество будет работать в Украине только тогда, когда она станет демократической, когда произойдет политическая перестройка. Суть этой перестройки могла бы сводиться к отказу от византийской традиции авторитарного режима,

который существовал в царской России, в Советском Союзе и при президентской республике в Украине. Политическая реформа дает возможность создавать демократическое государство без авторитарной власти одного человека. Таким образом, мы избавимся от патернализма, веры в доброго или злого царя, веры в Тимошенко, Януковича, Ющенко или кого-либо другого. Мы будем верить в институты демократии. Для этого, в частности, надо создать оптимальные условия взаимоотношений “власть–оппозиция”.

Далее, необходимо продолжить политическую реформу: это реформа местного самоуправления и административно-территориальная реформа с повышением уровня регионализации. Нет ничего страшного в том, что Швейцария – федеративное государство. И, на мой взгляд, ничего страшного не будет, если со временем и Украина станет федеративным государством – не завтра, а со временем. Я имею в виду расширение прав регионов, и, возможно, формирование второй палаты Парламента, которая будет защищать региональные интересы. При условии нормальных взаимоотношений “оппозиция–власть” и “регионы–центр” жители различных регионов почувствуют, что их интересы могут быть представлены. В таком случае они будут все больше внимания обращать на Киев, и лишь тогда он станет не только формальным, но и действительным центром всей Украины – и для Донбасса, и для Львова.

Помимо политических крайне важны культурные процессы. **Нужно сохранить все культурное многообразие нашей страны.** Прежде всего, речь идет о языках. Надо помнить о том, что языки совсем не обязательно принадлежат отдельным этносам – у нас очень много русскоязычных украинцев, полноправных граждан страны. Восток Украины голосует не так, как хотела бы власть. В основном это делают русскоязычные украинцы. И это их право, не надо рассматривать это как беду. Я, например, счастлив, что я – русскоязычный украинец, гражданин этой страны, а не России, но я связываю себя с традициями великой русской культуры. Ничего страшного в этом нет, это богатство украинской культуры. Здесь необходимо достичь компромисса. Не надо ломать копья, не надо двух государственных языков. Поскольку украинский язык находился в очень сложной ситуации, ему нужны определенные преимущества.

То, что сейчас происходит в регионах, – это и есть компромисс. И напрасно нас уверяют, что Европейская хартия защищает мертвые языки. В Швейцарии защищен Хартией не только ретороманский, но и итальянский язык, который вовсе не собирается умирать. Защищены: в Дании – немецкий, в Швеции – финский, в Финляндии – шведский. Защищено огромное количество действующих в разных государствах языков: польский, венгерский, хорватский и т.д., и в трех странах – украинский. Надо действовать в соответствии с Хартией. Она дает преимущество государственному языку, по сравнению с языком, который попадает под ее защиту.

Защищать надо не только русский язык. В Одессе принято очень интересное решение, которое распространяет действие Хартии в области, помимо русского, на болгарский, молдавский, румынский, польский, немецкий и еврейский языки. Вот это – решение проблемы. Надо защитить греков в районе Мариуполя, поляков – в Житомирской области, не говоря уже о венграх, словаках в Закарпатье, румынах и молдаванах –

в Черновицкой области. Вот эта политика и есть политикой компромиссов, политикой мультикультурности.

И, наконец, нельзя навязывать всей Украине одну идеологию – это невозможно. Мы – люди разных исторических традиций. Если в одной части Украины идеология ООН вполне приемлема, то в другой – с трудом переносима. В Украине существует и коммунистическая идеология – в этом нет ничего страшного. Сильное украинское, пускай и весьма ограниченное, государство было создано в советское время. Есть либеральная Украина Короленко, белогвардейская Украина, если хотите, тоже есть. Все это – части нашей большой украинской культуры.

Кроме процессов мультикультурности и исторической оценки, надо проводить политику нейтралитета, как Швейцария. Украине не надо вступать ни в какие союзы ни на Востоке, ни на Западе, ни в НАТО, ни в ЕЭП. Украина может стать своеобразным мостом, соединяющим две части континента. Нейтральная Украина – это Украина для украинцев всех национальностей. ■

ВИВАЖЕНА РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ДОПОМОЖЕ СТВОРИТИ ЄДИНУ ІДЕНТИЧНІСТЬ

Захарій ВАРНАЛІЙ,
заступник директора
Національного інституту
стратегічних досліджень

Сформувати єдину ідентичність можна лише за умови дієвої, виваженої державної політики, і зокрема – дієвої регіональної політики. Державна регіональна політика повинна бути складовою національної стратегії розвитку України. Нинішня ж модель регіональної політики – головна причина дезінтеграційних тенденцій, що загрожують єдності нашого суспільства.

Сучасними викликами регіонального розвитку можна назвати:

- небезпеку міжрегіонального відчуження внаслідок політичної регіоналізації і відмінностей геополітичних орієнтацій населення;
- порушення ефективної взаємодії по лінії “центр–регіони” і міжрегіональних відносин;
- спроби політичної та економічної автономізації окремих регіонів;
- значну диференціацію за соціальними показниками та якістю життя населення;
- регіональну асиметрію в системі міжбюджетних відносин (і в цьому контексті актуальною є децентралізація управління, надання більших повноважень на місцях);
- недосконалість управління на регіональному та місцевому рівні.

Головна проблема полягає в регіональній економічній дезінтеграції, що виявляється в послабленні

внутрішніх зв'язків внаслідок посилення замкнутості регіональних господарських комплексів і збільшення ролі зовнішньоекономічних зв'язків. Чинники дезінтеграційних процесів різні: від глибинних кризових явищ в економіці після розпаду СРСР до небажання відмови від ручного управління регіонами (сюди можна віднести також низький рівень управління), появи так званих самодостатніх регіонів, прагнення регіональних лідерів до надмірної політичної самостійності, політизації економіки, відсутності достовірної оперативної інформації і недосконалості міжбюджетних відносин.

Виходячи з цих чинників, можна назвати головні загрози регіональної дезінтеграції. На щастя, йдеться поки що про потенційні загрози:

- загроза територіальній цілісності та суверенітету України через прагнення надмірної політичної й економічної самостійності регіонів;
- загострення суспільно-політичних конфліктів, виникнення вогнищ соціальної напруженості;
- загроза економічній безпеці внаслідок пріоритетності експортоорієнтованого виробництва перед імпортозамінним;
- скорочення міжрегіонального товарообігу;
- посилення регіональної диференціації і подальший поділ регіонів на такі, що активно розвиваються, і такі, що стагнують.

Головною метою нової державної регіональної політики має бути інтеграція регіонів у єдиний духовний, гуманітарний, політичний та економічний простір, за умов збереження регіонального різноманіття. Саме в такому форматі можливе розв'язання одвічної суперечності між інтересами держави і регіонів. Для втілення такого принципу необхідна нова роль держави у сфері регіонального розвитку. Ця роль має полягати в гармонізації регіональних, міжрегіональних і загальнодержавних інтересів, у впровадженні єдиних правил гри в економічній сфері, державних гарантій гідного рівня життя кожного громадянина незалежно від місця проживання, а також рівних прав та відповідальності і регіону, і центру.

Головним принципом сучасної регіональної політики має бути відповідальна регіоналізація. Мається на увазі, *по-перше*, розширення функцій і повноважень на регіональному рівні з одночасним посиленням відповідальності місцевої влади перед кожним громадянином і перед державою загалом. *По-друге*, забезпечення балансу децентралізації і єдиновладдя – ніхто не скасовував ролі держави. *По-третє*, розвиток регіонів через спільний розвиток територіальних громад. Це зміцнення загальнонаціональної партійної системи та інтеграція регіональних еліт в загальнонаціональну еліту. Це формування цілісного національного гуманітарного простору на основі громадянської єдності та створення умов для повноцінного задоволення культурних, освітніх, інформаційних потреб жителів усіх регіонів.

Що стосується стратегічних векторів нової регіональної політики, то це – реалізація єдиних стандартів гідного рівня життя населення на всій території України, забезпечення рівного доступу кожного громадянина до освіти, медицини, культурно-побутових послуг, зміцнення фінансової самостійності територіальних громад у сфері надання соціальних послуг.

Це розвиток регіональних ринків праці та забезпечення рівного доступу до них, а також – забезпечення державних гарантій рівня життя непрацездатним верствам населення.

Одним з головних носіїв ідеї єдності та партнерства регіонів України повинен бути Президент. Його роль у новій регіональній політиці має полягати у втіленні державних ідеологічних пріоритетів на всій території України, підвищенні рівня національної свідомості в регіонах та свободи людини, забезпечення взаємодії конструктивних сил у сфері налагодження політичної, економічної, технологічної, організаційної, культурної співпраці. ■

ПОТРІБНА ГНУЧКА ІНТЕГРАЦІЯ З ЕЛЕМЕНТАМИ СТРАТЕГІЇ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ

Володимир ФЕСЕНКО,
голова правління Центру
прикладних політичних
досліджень "Пента"

Спільна ідентичність громадян України можлива лише як громадянська ідентичність – тому що існує проблема, яку не враховують достатньою мірою: це російський чинник у внутрішньополітичних справах України та російська складова української нації. Внутрішній вимір російського чинника в Україні – це 17% тих, хто вважає себе росіянами, і близько 30% громадян України, які є російськомовними. Не рахуватись з цим не можна. Зовнішній вимір російського чинника – це вплив Росії на українські внутрішні справи. І третій вимір – це протилежні підходи і політиків, і звичайних громадян до визначення національних інтересів України у сфері її відносин з Росією.

Політика розвитку спільної ідентичності має бути також політикою інтеграції країни. Її не можна об'єднати лише засобами гуманітарної політики. Існують такі основні підходи до інтеграції:

- об'єднання країни на основі національної ідеї або навколо харизматичного лідера. Так склалося, що жодна політична постать чи ідея не можуть об'єднати сучасну Україну. Навпаки, лише роз'єднують;
- мирне співіснування різних етнічних громад, регіональних еліт на основі політики мультикультурності – підхід, який застосовується в багатьох країнах світу, зокрема в ЄС і Швейцарії. Як на мене, цей підхід також не зовсім є прийнятним для України;
- інтеграція на основі асиміляції національних меншин, насамперед, російськомовної, російської меншини. На мій погляд, цей підхід хибний. Він лише загострить ситуацію, а не розв'яже її.

Існує інший підхід, який можна назвати підходом гнучкої інтеграції з елементами стратегії мультикультуралізму – лише "з елементами". Назву складові цієї стратегії.

Посилення економічних зв'язків між регіонами, розвиток української економіки як єдиного господарчого комплексу, зменшення розриву між рівнями соціально-економічного розвитку, рівнями життя різних регіонів.

Децентралізація державного устрою – але не федералізація держави. У процесі децентралізації слід дбати про збереження вертикалі виконавчої влади, правового та управлінського контролю з центру за місцевою владою.

Парламентаризація. Головним провідником політики інтеграції має бути Президент. Водночас надмірно розвинена президентська вертикаль буде розколювати країну. Саме президентські вибори найбільшою мірою розколюють її, тому парламентаризація державного устрою могла б сприяти пом'якшенню нинішньої політичної ситуації. Але за однієї важливої умови: розвитку культури компромісу та консенсусу у відносинах між політичними силами, які представляють різні регіони. Тобто потрібна конструктивна взаємодія політичних сил, які репрезентують російськомовне і україномовне населення, – не обов'язково у формі “синьо-помаранчевої” коаліції, а можливо, як конструктивна взаємодія коаліції та опозиції.

Департизація державної служби, насамперед – керівництва силових структур і місцевих державних адміністрацій.

Зміцнення загальнонаціональної партійної системи. Потрібен достатньо високий бар'єр проходження партій до Верховної Ради – 4-5%, але не вище. Вищий бар'єр розколюватиме країну на два протилежні табори.

Інтеграція регіональних еліт у загальнонаціональну політичну адміністративну еліту. Можна думати навіть про міжрегіональну ротацію представників регіональних еліт у складі загальноукраїнської адміністративної еліти.

Відмова держави від втручання у міжцерковні стосунки, особливо між православними конфесіями. Просування ідеї єдиної помісної православної церкви скоріше зашкодить інтеграції країни, ніж допоможе.

Збереження дружніх партнерських стосунків із Росією. Прояви русофобії в зовнішній політиці роз'єднуюватимуть країну.

Насамкінець стисло про інтеграційну гуманітарну політику. Необхідним є, *по-перше*, формування сучасної української ідентичності, саме сучасної, а не лише історичної: брати Клички, збірна України з футболу, Андрій Шевченко, Руслана – це символи, які уособлюють успіхи України в сучасному світі. *По-друге*, створення єдиного інформаційного простору, але включно з російськомовними джерелами. *По-третє*, потрібне гнучке розв'язання мовного питання: зміцнення становища державної мови, і водночас – законодавче закріплення статусу регіональних мов для російської громади та інших національних меншин. І нарешті, *по-четверте*, – необхідне формування російськомовної української культури, її інтеграція у загальне тіло української культури. Без цього об'єднання країни також не відбудеться. ■

УКРАИНСКУЮ ИДЕНТИЧНОСТЬ НУЖНО СТРОИТЬ НА БАЗЕ ДЕМОКРАТИЧЕСКОГО ПАТРИОТИЗМА

Вадим КАРАСЕВ,
директор Института
глобальных стратегий

В Украине политика строится на конфликте идентичностей. Украинские партии, активно участвующие сегодня в электоральном процессе – это не столько партии интересов, сколько партии идентичностей. Формирование идентичности имеет прямые выходы на формирование национальных интересов и внешней политики. Политолог Сэмюэль Хантингтон как-то заметил, что пока у Украины будет разделенная идентичность, у нее будет двухвекторная или многовекторная политика. Между прочим, наша внешняя политика постоянно находится в кризисе потому, что не сформирована национальная идентичность и нет базы для национальных интересов, которые должны продвигаться через внешнюю политику.

Проблема единства народа в Украине состоит и в региональном разделении, и в социальном расколе. Социальный раскол на сверхбогатое меньшинство и сверхбедное большинство тоже существует. Возникает вопрос: как построить идентичность, как построить нацию, как создать народ Украины? Остановлюсь кратко на основных моделях такой политики, которая, иногда интуитивно, проводится нынешней властью или выдвигается политическими силами.

Первая модель: государство создает нацию, точнее, властные элиты строят нацию. Это французская или, например, итальянская модель: “сначала создаем Италию, потом создаем итальянцев”. В Украине чрезмерная украинизация является проявлением именно такой модели создания украинской идентичности.

Вторая модель – зеркально обратная. Сначала создается гражданское общество, а на его основе строится нация, государство. Но что такое гражданское общество в наших условиях? Не более чем красивое слово. В Украине сегодня больше действуют корпоративно-патерналистские или электорально-партийные механизмы формирования гражданского участия, нежели гражданское участие в европейском понимании этого слова.

Третье направление – актуализация “почвенных” форм идентичности. Когда говорят, что в Украине проживают более 100 этносов и российский – один из них, – это и есть искусственное создание миноритарных идентичностей. Русская идентичность в Украине – это не этническая, а трансцендентная идентичность – культурная, религиозная, языковая, региональная. Это тупиковый путь, если мы будем множить идентичности, искать армян, греков, предлагать им выводить эти идентичности в политику, “уравновешивая” тем самым фактор русской идентичности.

Следующее направление – федерализм. Есть такая красивая идея: “Украина – Швейцария XXI века”. Однако Швейцарская конфедерация строилась на европейской цивилизационной идентичности. А в Украине все-таки стоит вопрос: какой будет украинская нация – европейской, некой своеобразно-украинской, смешанной, либо русской, по типу германских наций, живущих в Австрии и Швейцарии. Тем более что федерализм в нынешних украинских условиях приведет не к сборке идентичности, а наоборот, будет и дальше раскалывать формирующуюся украинскую идентичность.

Выход нужно искать не в поиске “почвенных” идентичностей, украинизации или федерализации. Есть опыт Майдана, на котором, фактически, в Украине родился народ. **На Майдане (Киевском, Донецком, Одесском) возникло то, что называется демократическим патриотизмом.** Демократия сегодня в Украине нужна всем. Очевидно, на базе этого демократического патриотизма нужно искать украинскую национальную идентичность. Нужно искать консенсусный стиль отношений между парламентской коалицией и оппозицией. Нужно искать оптимальное соотношение между мажоритаризмом и консенсусными формами демократии. Нужно интегрировать Партию регионов и те регионы, социальные и культурные слои, которые она представляет, в политическую систему. Нужно делать статус оппозиции привлекательным. Должна быть в Украине ситуация, которая называется *good loser* – хороший проигравший. Политики должны понимать: ты сегодня во власти, завтра – в оппозиции.

Путь формирования украинской национальной идентичности – это не исключение, а инклюзивные формы, включающие регионы, культурные слои и политические силы в одну систему. ■

ДЛЯ ФОРМУВАННЯ НАЦІЇ НЕОБХІДНО ЗАБЕЗПЕЧИТИ ДІЄВІСТЬ ДЕРЖАВИ

Олександр ЛИТВИНЕНКО,
керівник департаменту
з питань державної безпеки
Апарату РНБО України

Не можна не погодитися з актуальністю тематики формування ідентичності та регіональної єдності в Україні, – але це не загроза і не проблема, а виклик для української держави, навколо якого, власне, може здійснюватися становлення спільної ідентичності.

Розглядаючи можливі заходи об’єднання, слід чітко усвідомлювати, що ми знаходимося “тут і тепер”. Говорячи про можливість застосування політики Кавура та Бісмарка, слід розуміти, що така політика можлива лише за наявності власне Кавура та Бісмарка, і лише в XIX столітті – в добу великої індустрії, залізниць і замкнених інформаційних просторів. На жаль чи на щастя, надворі XXI століття, глобалізація, принципово інша комунікативна ситуація, – які вимагають інших заходів. За цих умов, я висловився б як прихильник не проектних політик, а політики, заснованої на принципах: не на уявленні якоїсь майбутньої моделі й мети,

а на дотриманні певних принципів у вирішенні поточних справ.

Наша політика має бути спрямована не в минуле, не на з’ясування історичних проблем, а на сьогодення та майбутнє. Якщо ми говоримо про захист української мови (я вживав би слово “розвиток” замість “захист”), то слід наголосити на необхідності її позитивної дискримінації, необхідності розвиткових заходів, насамперед економічного гатунку. Необхідно не забороняти, а сприяти.

Говорячи про проведення будь-якої цілеспрямованої політики, маємо звернути увагу на ефективність держави. **Можна створити безліч найліпших законів, але якщо вони виконуються на 5-15%, то результату не буде.** Отже, принципової важливості набуває забезпечення ефективності державної політики. Тут згадувалася проблема НАТО. Не вдаючись до ґрунтового розгляду цієї теми, хочу наголосити лише на одному моменті: вступ України до НАТО є одним із чинників забезпечення ефективності держави. Вступ до НАТО може сприяти забезпеченню дієвості державних механізмів, тому його доцільно розглядати саме з цієї точки зору.

Багато наших проблем є результатами досить примітивних політичних помилок – наприклад, рішення місцевих рад про оголошення зон без НАТО. Ці рішення – наслідок непередбаченого, поспішного запровадження пропорційної виборчої системи на місцевому рівні. Місцеві ради, замість займатися власне комунальними питаннями, вдалися до вирішення політичних проблем, що, безперечно, набагато цікавіше, але не належить до їх компетенції.

Завершуючи, хочу ще раз наголосити: формування української мультикультурної чи будь-якої іншої нації неможливе без дієвого громадянського суспільства. Але це завдання не буде вирішене також без дієвої, ефективної держави. ■

ШВЕЙЦАРСЬКА МОДЕЛЬ В УКРАЇНІ ОЗНАЧАТИМЕ КОНСЕРВАЦІЮ ПОДІЛУ НА СХІД І ЗАХІД

Олесь ДОНІЙ,
голова Центру досліджень
політичних цінностей

Приклади Швейцарії, Бельгії, Канади, які останнім часом майже нав’язуються нам – не лише неприйнятні, а можуть бути вкрай небезпечними. В цих країнах держави побудовано на основі стабільних, сформованих ідентичностей з дуже різними мовами. Щойно йдеться про схожі мови, як-от ретороманська й італійська, відразу виникає можливість асиміляції. У Швейцарії це й відбувається. Вони про це мало згадують.

В Україні йдеться про перехідні ідентичності. Після громадянської війни 1917-1920рр. сформувалася східна територія України. До її складу частково ввійшли російські землі – постала можливість включення до української нації груп з перехідною ідентичністю. Водночас, частина українських земель відійшла

Росії і там відбулася асиміляція українців. Нагадаю: за переписом 1926р., на північній Слобожанщині (Воронізькі, Білгородські землі) було 1,5 млн. українців, на північному Кавказі (Кубань, Ставропілля, Терек) – 2,5 млн. За переписом 1979р., в обох місцевостях їх лишилося приблизно по 150 тисяч. Не всі вони були винищені, йдеться про зміну національної самоідентифікації з української на російську. Сьогодні в Україні існує можливість переведення перехідної свідомості в українську, але треба розуміти, що це тривалий процес.

Моделі Швейцарії, Бельгії, Канади для України означають збереження наявного поділу на українську та російську частини, припинення змагань за дерусифікацію. Ми припиняємо боротьбу за перехідні ідентичні групи, хоча є всі можливості за них поборотися: адже значна частина російськомовних українців – це люди з подвійною самоідентифікацією.

Для України набагато важливішим є приклад Німеччини й Італії. Німеччина – це одна нація і дві мови, про що мало хто знає. Верхньонімецька та нижньонімецька відрізняються – принаймні так пишуть лінгвісти – не менше, ніж українська та російська. Їх регіональні розбіжності так само дуже виразні (досить пригадати Баварію, яка після Другої світової війни не бажала входити до Федеративної Республіки), проте, існує одна свідомість – німецька. Можна навести також приклад Італії, де існують мовні розбіжності на регіональному рівні, існують соціальні розбіжності – заможніша Північ і бідніший Південь, проте, водночас існує загальнонаціональна ідентичність. Ці приклади для України були б набагато кориснішими. Нам варто було б намагатися формувати гуманітарну політику в подібному напрямі.

У культурній сфері України справи просуваються насправді добре, особливо там, куди не втручається держава. В літературі та музиці молода українська традиція – це здебільшого україномовна традиція. Триває поступовий процес становлення української нації, причому самосвідомість зростає набагато швидшими темпами, ніж мовна ідентичність. Тут потрібно розуміти, що це різні речі: процес набуття мови, особливо не в україномовному середовищі, є набагато тривалішим.

Натомість у політичній сфері існують усі можливості не просто збереження розколу України, а вперше за 15 років виникла загроза втрати її суверенітету. Закріплення розколу України на україномовну та російськомовну частини цілком можливе, на жаль. **Змагання українокультурного та російськочкультурного проєктів може врешті призвести до розділу України.** Тому я не погоджуюся з ідеями підвищення прохідного бар'єру до Верховної Ради. Політики і в НСНУ, і в Партії регіонів, які говорили про 7%, не усвідомлюють, що таке національна безпека. Вважаю, що і 3% – завеликий бар'єр. Дуже необхідно, щоб до Парламенту потрапляли представники перехідних груп. Як існують перехідні групи між українцями та росіянами, так повинні існувати перехідні групи в політиці. Вони унеможливають розкол суспільства на підставі культурних ознак і зроблять українську політичну систему набагато стабільнішою. ■

**ВСЕГДА СУЩЕСТВОВАЛО ДВЕ УКРАИНЫ –
ИХ НАДО ПРИМИРИТЬ, ПРЕДОСТАВИВ
РАВНЫЕ ПРАВА ОБЕИМ**

Владимир КОРНИЛОВ,
директор Украинского филиала
Института стран СНГ

Проблема создания общей идентичности украинского народа для идеологов нынешней украинской власти заключается в том, что жителям, скажем, Донецка и Львова надо объяснять, не только в чем они схожи, но и в чем они различны с жителями соседней России. Объясняя и то, и другое, натыкаешься на массу проблем. Если мы проедем Одессу, Крым, Донецк, Ростов, Екатеринбург, Владивосток, то, кроме множества различий, диалектов и региональных историй, мы увидим, что среднестатистические жители этих районов имеют общий язык, культуру, праздники, героев, литературу и общие телесериалы. Как только мы сравниваем среднестатистических жителей Одессы, Крыма, Донецка со среднестатистическими жителями Львова, то видим, что у них разный язык, культура, праздники, традиции и разные национальные герои. Такая разность существовала всегда.

С момента зарождения понятия “Украина” существовало две Украины. Борьба двух Украин велась и ведется на идеологическом, культурном и, к сожалению, даже на военном направлениях. Не замечать этого нельзя. Хочу процитировать украинского поэта конца XIX века Павла Грабовского, чьи слова сейчас очень актуальны: “найбільшою з нісенітниць є та, буцімто Україна була колись єдиним неподільним тілом з погляду національних інтересів і змагань, як хочуть запевнити наші псевдопатріоти. Такої України ніколи не існувало і не існує”. Не стоить нагадувати общеизвестные исторические события, чтобы доказать правильность этих слов. **С каждым политическим потрясением, революцией, майданом, социально-экономическим кризисом названная борьба возникает вновь,** и игнорирование этого фактора приводит лишь к тому, что с новым витком какой-либо напряженности она обостряется.

Выход на протяжении многих столетий различные политические силы видели (и, к сожалению, наши власти видят сейчас) в том, чтобы одна из Украин полностью покорила, ассимилировала другую. Подобные попытки какой-либо из частей Украины всегда встречали протесты другой ее части. Единственный способ примирить эти две Украины – это признать многообразие страны, признать наличие различных этнонациональных единиц, различие культур, с осознанием действительно общих традиций. Катастрофа для будущего этой страны, для ее идентичности как великой нации – тот факт, что русскоязычный украинец Гоголь изучается в курсе иностранной литературы. Катастрофа, что дети жителей села, где родился Паустовский, изучают его в школе факультативно и узнают, что он был великим иностранным писателем, который почему-то родился в их селе.

Признав різнобарбзие України, ми рано или поздно придем к пониманию того, что равноправие языков должно быть закреплено на всех уровнях. Согласно с представленными здесь результатами исследований Центра Разумкова, в Украине 52,3% населения в быту общаются, в т.ч. на русском языке. Я не знаю ни одной развитой демократической страны мира, где 52% населения пользуются в быту языком, который не является официальным на ее территории. Судя по тем же результатам, свободно говорят на украинском языке 57,6% населения. Вдумайтесь: более 42%, чуть меньше половины населения Украины, не считают себя свободно владеющими украинским языком. Иными словами: с точки зрения законодательства, 42% населения Украины не имеют равных прав с другой частью населения, которая составляет чуть больше половины. Они не могут поступить на государственную службу, не могут обеспечить обучение своих детей на родном языке. И это действительно катастрофа, это мина под будущее Украины, под возможность осознать общность населения.

Достичь гармонии можно, уравнив права языков, установив нейтральность, внеблоковость страны (и примирив тем самым два геополитических вектора, всегда существовавших и определявших борьбу двух Украин), а также – признав федеративное устройство Украины, мы к этому обязательно придем. ■

Я НЕ БАЧУ МОЖЛИВОСТЕЙ
ІНТЕГРАЦІЇ РЕГІОНІВ

Микола РЯБЧУК,
член редакційної колегії
часопису "Критика"

Усі дискусії і дослідження ґрунтуються на припущенні, що національна єдність і територіальна цілісність є абсолютним благом, що за них треба боротися будь-якими силами. За такого підходу, ми впадаємо в загрозу тоталітарного мислення: ми пріоритизуємо державу і зводимо людей до рівня "гвинтиків", які повинні догоджати державі, а не навпаки: держава повинна пристосуватися до людей.

Відомо безліч прикладів, коли більші чи менші групи людей, невдоволені життям у власній державі, борються й отримують (а часом не отримують) право на незалежність. З суто ліберального погляду, якщо існує 90% невдоволених людей, як, наприклад, у Косово, Нагорному Карабаху чи в Чечні, то мають існувати міжнародні механізми, завдяки яким ці землі могли б здобути автономію, незалежність аж до повного відокремлення. Очевидно, ці речі є для нас дуже неприємними, тому що ідеї сепаратизму, відокремлення, розколу неминуче асоціюються з кривавими подіями. Так найчастіше й буває у світі. Але існують і приклади "мирного розлучення" – скажімо, Чехії і Словаччини, Сербії і Чорногорії. Звичайно, цьому передують переговори, певні механізми, інституціалізація проблем. Мають бути забезпечені права меншин та гарантований демократичний розвиток у кожній з частин, які відходять одна від одної.

Круглий стіл, 6 липня 2006р.

Теоретично, ми не повинні відкидати й можливості того, що різні частини України абсолютно не довірятимуть одна одній і не бажатимуть співіснувати. Це може стати реальністю хоча б тому, що насправді в Україні існують дві народності – не росіяни та українці, а, радше, українці та малоросіяни. І річ не в тому, що вони мають різні ідентичності: у цих людей також різні системи цінностей. Ідеться не просто про різні мови – це не є головним. Важливішим є ставлення до мови. Людина може бути російськомовною, але з повагою ставитися до української мови та мати українську ідентичність. І навпаки, людина може іноді розмовляти українською, але глибоко зневажати цю мову та все українське. Ідеться, отже, про набагато глибшу відмінність – про різні культури, різне бачення історії та політичного устрою – авторитарного чи демократичного, різні геополітичні орієнтації – євразійську чи європейську. Поеднати такі цінності було б так само важко, як у часи рабовласництва поєднати північноамериканські штати з південноамериканськими. А в цьому випадку ментальність "гомо советікус" – це різновид рабства. Тут не може бути компромісу. Або в нас буде європейська та українська Україна (українська – в політичному, а не етнічному сенсі), або вона й надалі буде країною "гомо советікус".

Інша річ, що цей поділ не є чимось новим, створеним зловмисними політиками. Вони лише використали передумови. Цей поділ унаочнився останніми роками, але він існував завжди. Після 1991р. європейська ментальність почала поширюватися завдяки збільшенню свободи. Але не надто – лише на Центральну Україну, тобто в межах тієї України, яка історично належала до першої Речі Посполитої. Це історичні кордони Європи, далі було Дике поле, ще далі – Євразія, інша цивілізація.

Тому, чесно кажучи, я не бачу можливостей інтеграції цих регіонів. Судячи з результатів президентських і парламентських виборів усіх років, жодних змін на Півдні, Сході та Заході не відбулося. Всі зміни сталися в Центрі країни. Він піддається регенерації, він може стати європейською країною. А що до Півдня і Сходу, то я не певен, хоча дуже цього б хотів. Але я не бачу механізмів і передумов для цього. Вони – частина великого Радянського Союзу від Владивостока до Придністров'я. Мабуть, доведеться цю відмінність якось інституціалізувати. А далі – хай вчаться домовлятися, що, зрештою, зараз у Верховній Раді й роблять.

Такі проблеми обов'язково треба обговорювати. Інакше ми стаємо жертвами провінційних шантажис-

тів, які домагаються від Києва різноманітних концепцій – не для свого регіону, а для себе – погрожуючи сепаратизмом чи федералізмом. Нашій владі поставили дуже добру пастку з Хартією про мови. Вона потрапила до неї, замість вирішити проблему комплексно. Існує закон “Про мови в Українській РСР”, який потребує оновлення. Отже, можна було висунути пропозицію ухвалити статус регіональної мови в комплексі з новим законом про мови, який повинен передбачати механізм найму на державну службу лише за умови знання претендентом обох мов. Тобто всі державні чиновники, від мера міста до паспортистки, мають скласти іспит на знання цієї мови. Мають існувати механізми звільнення чиновника за не володіння чи небажання відповісти громадянину тією чи іншою мовою. Я не проти такої двомовності в Харкові, Донецьку чи Сімферополі. Але чи готові чиновники виконувати такий закон? Чи готові вони скласти ці іспити? Чи існує механізм звільнення з роботи, штрафування? Немає цих механізмів. **А якби мовне законодавство ухвалювали в комплексі, то воно б захищало інтереси україномовних меншин у Донецьку, Харкові чи Сімферополі.** Без такого захисту ми можемо отримати “двомовність” на зразок тієї, яка існує сьогодні в Білорусі...

ФЕДЕРАЛІЗАЦІЯ – НАЙОСТАННІШИЙ ВИХІД

Володимир ЛУПАЦЬКИЙ,
заступник директора Центру
соціальних досліджень “Софія”

Головна проблема інтеграції насправді полягає у професійності аналізу. Дослідників, які висловлюються з цього приводу, можна поділити на дві групи: одні займаються вивченням історичних, етнічних, регіональних, релігійних відмінностей. Інші – вивчають реальні соціальні та політичні механізми реінтеграції країн. Залежно від методології, вони або визнають, що минуле повністю визначає сьогодення, або що конкретний соціум сам визначає власну стратегію розвитку, модель інтеграції та ідентичності.

Це не лише українська проблема, в сучасному світі це проблема безпеки будь-якої країни. Її вирішують і в США, і в Росії, і в ЄС. На відміну від минулого, коли ідентичність відтворювалася через традиційні механізми (сім'ю, мову), сьогодні ідентичності – це ефективні технології, соціальні машини, які або працюють, або не працюють.

Усі експерти прекрасно розуміють різницю між федералізмом і підвищенням рівня повноважень місцевих органів влади. Федералізація для України –

Круглий стіл, 6 липня 2006р.

це варіант консервативної стабілізації. Це остання схема, яка може бути реалізована. **Завдання інформаційної політики: пояснити людям, що федералізація – це посилення економічної та культурної замкненості регіонів,** розрив економічного поля, інституціоналізація політичної регіоналізації, консервація соціальних диспропорцій і консолідація регіональної бюрократії, яка намагається поліпшити своє становище.

Протягом останніх років ми спостерігаємо як політичні сили, що дотримуються тієї чи іншої ідентичності, намагаються включити до своїх загальнонаціональних проектів локальні релігійні, історичні й культурні ідентичності, які успадкувала Україна. Проте, сьогодні існує лише одна локальна ідентичність, яка вийшла на загальнонаціональний рівень – Донбас. Цей макрорегіон існує в рамках євразійської ідентичності і намагається її експансувати на інші області, які ще не досягли рівня макрорегіонів. Водночас, на Півдні України сьогодні спостерігається такий феномен, як “русские европейцы”. В Росії його появу оцінюють дуже критично, вважаючи це катастрофою. До речі, я щойно повернувся із Севастополя, де святкувався День Військово-морського флоту. Свято відбулося нормально, оскільки вписується в рамки загальнонаціональної ідентичності. Якби у нього “зверху” вносилися елементи “українізації”, то очевидно, виникли б проблеми.

Отже, успіх реінтеграції визначається тим, наскільки вдасться розвести два рівні ідентичності: загальнонаціональний і локальний. Немає жодних етнічних чи мовних проблем! На загальнонаціональному рівні в Україні точиться боротьба між двома типами ідентичності: євразійського та європейського проектів. **А мистецтво регіональної політики полягає в тому, що держава повинна не боротися проти євразійської ідентичності, а сприяти формуванню нових типів локальної ідентичності,** причому не на історичних і культурних засадах, а на територіально-функціональних.

ШВЕЙЦАРІЯ: НАЦІЯ “ДОБРОЇ ВОЛІ”*

Карін ГІЛЛАНД ЛУТЦ,
університет Цюриха (Швейцарія)

Швейцарія відома світу багатьма речами – годинниками, горами, шоколадом, а серед політичних спостерігачів вона відома також своєю політичною стабільністю, що іноді викликає подив – з огляду на суттєві відмінності, що існують всередині країни. Ці відмінності засвідчують, що на Швейцарію могло б очікувати минуле та сьогодення, сповнене нестабільності, або ще гірше – серйозний конфлікт.

По-перше, Швейцарія розділена у мовному сенсі: існує чотири різних мовних групи, а саме: німецька, французька, італійська та ретороманська. *По-друге*, Швейцарія є країною, розділеною за релігійною ознакою, з приблизно рівними за чисельністю католицькою і протестантською групами населення, а також іншими релігійними деномінаціями, меншими за розміром та історичною вагою. *По-третє*, територіально Швейцарія є незвичайною країною, оскільки її 26 кантонів мають значну автономію від федеральної Швейцарської держави.

Розбудова держави, а не розбудова нації: складові стабільності

До прийняття Конституції 1848р., яка створила Швейцарію більш-менш такою, якою ми знаємо її сьогодні, кантони були незалежними політичними утвореннями, що добровільно об'єдналися в структуру, яка не мала багатьох інституційних ознак, які сьогодні вважаються притаманними традиційним національним державам.

Кантони відрізняються один від одного тим, що в деяких із них більшість складають католики, в інших – протестанти, в деяких більшість розмовляє французькою, тоді як в інших – німецькою або італійською. Четвертою національною мовою – ретороманською, розмовляє лише невелика частина населення в єдиному кантоні (Граубюнден), де також розмовляють німецькою та італійською мовами.

За таких обставин, можна пробачити очікування конфліктів між кантонами, кожен із яких мав би захищати свою незалежність, позицію та владу. Хоча певні ревнощі щодо захисту своїх позицій, зазвичай, були складовою відносин між кантонами, з 1848р. значних конфліктів між ними не виникало. Навпаки, Швейцарія

досягла значного ступеню стабільності, що став помітним у Європі та в усьому світі: починаючи з 1848р., розкол чи відокремлення ніколи не ставали серйозною загрозою. Чому так сталося?

Будь-яка серйозна відповідь на це питання повинна містити кілька компонентів.

Перша складова – федеральна структура Швейцарської держави. Розбудова держави в Швейцарії відрізнялася від аналогічних процесів у більшості європейських країн. Там держави створювалися на основі вже існуючих націй, об'єднаних такими чинниками “етнічного” походження, як: спільна мова, спільна релігія, спільні цінності, а також суб'єктивне відчуття єдності, єдиного минулого та майбутнього.

Натомість процес розбудови швейцарської держави відбувався без одночасного формування нації: Швейцарська держава зі спільною Конституцією була утворена у 1848р. після нетривалої і не надто запеклої громадянської війни між католицькими консервативними та радикальними ліберальними кантонами¹.

Проте, в той час не існувало ні швейцарської національної політичної культури, ні швейцарської національної ідентичності. Швейцарська національна

* Автор щиро дякує д-ра Георга Лутца з Бернського університету, д-ра Еріка Хоннегера з університету Цюриха, а також п.Флоріана Хансліка з університету Цюриха за значну допомогу в написанні цієї роботи.

¹ На той час існували дві головні політичні партії: Радикальна ліберальна партія (*Radical Liberal Party*) та Католицька консервативна партія (*Catholic Conservative Party*).

держава від самого початку була штучним утворенням, що складалося з різних кантонів з різними релігіями, мовами, культурними та історичними традиціями.

Ця нова держава, по суті, була не більш ніж набором політичних інституцій без спільної ідентичності.

Головними завданнями центральної влади було створення спільної армії, спільної валюти та ліквідація внутрішніх кордонів (малося на увазі, що кантонам не дозволялося стягувати мито за товари, які привозили з інших кантонів).

У державі був двопалатний Парламент, Уряд, що складався з семи осіб, які обиралися Парламентом, а також невелика адміністрація. Конструкція була суто федеративною. Це означало, що вся влада залишалася на рівні кантонів, якщо Конституція чітко не обумовлювала інше. Це правило, за яким кантони мали значний ступінь незалежності, застосовується й дотепер і в свою чергу означає, що Швейцарія продовжує залишатися культурно та політично різноманітною.

Централізація політичної відповідальності є процесом, який триває й нині (кілька прикладів: національний центральний банк було створено лише через 50 років після об'єднання країни; економічна та соціальна політики були лише частково централізовані протягом другої половини XX століття, і залишаються різними; до сьогодні кожен кантон має власну систему оподаткування).

Відносна автономія кантонів, як наслідок федеративного державного устрою, загально визнається вирішальним фактором, що пояснює відсутність конфліктів між кантонами. Це означає, що оскільки на федеральному рівні приймається мало рішень, то відповідно – було мало приводів і для конфліктів.

Другою за значенням складовою є той факт, що відмінності у Швейцарії є чітко розмежованими. Як зазначалося вище, кожен кантон тяжів до того, щоб мати протестантську або католицьку більшість, та певну єдину мову. Проте, не в усіх католицьких, як і не в усіх протестантських кантонах переважала одна мова. До того ж, не обов'язково складалося так, що всі кантони зі спільною релігією та мовою географічно поєднувалися один з одним. Це робило як відокремлення так і формування нової незалежної однорідної держави більш проблематичним, ніж це могло б бути за інших обставин.

Навіть тоді, коли дійсно виникала напруженість у відносинах, сепаратистські тенденції як наслідок не з'являлись.

Додатковою обставиною, що виявилася сприятливою, стало те, що не всі бідні (або багаті) кантони мали спільну релігію або мову. Іншими словами, для конфліктів між кантонами не було підстав, оскільки між групами кантонів не було розбіжностей, які б взаємно посилювали одна одну.

Третьою складовою є розвиток швейцарської партійної системи (що, ймовірно, пов'язано з іншими зазначеними вище компонентами).

Політичні партії, що створювалися у Швейцарії, були національними, а не регіональними. Оскільки у Швейцарії немає чіткого розмежування між кантонами

за релігійними або мовними ознаками, то партії не могли використовувати такі питання на свою користь (на відміну до цього, ми можемо розглянути ситуацію в Бельгії, де партії відкрито закликають до розділу країни).

Дві головні партії XIX століття – католицька консервативна та ліберальна, існували в більшості кантонів, та в регіонах з різними мовами. Пізніше були створені соціалістична та соціал-демократична партії – головним чином, в урбанізованих регіонах.

Четвертою складовою становлення сучасної Швейцарії стала відсутність “зовнішнього інтересу” до неї. Відчуття наявності спільного зовнішнього ворога або загрози може прискорити внутрішню інтеграцію країни – але лише тоді, коли зовнішні сили не втручаються у внутрішні справи країни, підтримуючи у внутрішньому конфлікті одну сторону проти іншої.

До 1945р. Швейцарія постійно перебувала в близькому сусідстві з країнами, що вели війну. Це сприяло розумінню швейцарським народом того, що його більше об'єднує ніж роз'єднує. До того ж, ні Італія, ні Німеччина, ні Франція не були зацікавлені у приєднанні “своєї” мовної частини Швейцарії.

П'ятою, останньою складовою, що пояснює унікальну стабільність Швейцарії, було рішення впровадити політичну систему з багатьма можливостями накладання вето². Як докладно йтиметься далі, через поєднання федералізму та безпосередньої демократії швейцарська політична система дійсно надає можливість бути почутими всім групам (а не лише релігійним чи мовним, які історично були найважливішими).

Однак, перед продовженням теми варто розглянути випадок з кантоном Юра – як приклад найбільш проблематичної інтеграції у Швейцарію. Географічно регіон Юра частково розташований у Швейцарії, частково – у Франції. Вся швейцарська частина регіону Юра була частиною кантону Берн (більше того, він є столицею конфедерації) з часу проведення Віденського конгресу 1815р. Причина створення окремого кантону Юра полягає у поганому ставленні до нього: Берн був

² Хоча іноді наводиться аргумент стосовно того, що повільність реформи сама по собі є проблемою.

(і залишається) переважно протестантським і німецькомовним – тоді як Юра був (і є) переважно католицьким і франкомовним, а на додаток – біднішим, ніж решта кантону Берн.

У XX столітті у північній частині Юра (переважно католицькій, франкомовній, і найбіднішій) почав розвиватися сепаратистський рух, тоді як південна його частина була відносно лояльна до Берну.

У 1967р. кантон Берн зробив перші кроки до вирішення цієї ситуації, і дав змогу прихильникам відокремлення створити власний кантон.

Відбулася серія голосувань, в яких жителів Юра, Берну в цілому, а також усе населення Швейцарії запросили висловити свою думку з цього приводу шляхом голосування в різний час. У 1978р. стало зрозумілим, що мешканці північної частини Юра бажають створення власного кантону, тоді як мешканці південної частини не мають наміру відокремлюватися і бажають залишитися в кантоні Берн.

Це можна вважати як провалом інтеграційної ідеї, так і її успіхом. Провалом – оскільки очевидно, що багато жителів кантону Юра не відчували до себе поваги в кантоні Берн; успіхом – оскільки розкол кантону Берн не став джерелом нестабільності і засвідчив високий рівень поваги та розуміння потреб меншин.

Швейцарська національна ідентичність

Хоча Швейцарія створювалася без нації, зрозуміло, що сьогодні швейцарські громадяни ідентифікують себе швейцарцями, як це роблять громадяни будь-якої іншої країни з поваги до своєї Батьківщини.

Сьогодні існує дух спільності, що виходить за межі політичних, релігійних, мовних та соціальних відмінностей³. Проте, дуже важко точно визначити самі елементи національної ідентичності.

Навряд чи швейцарська національна ідентичність могла ґрунтуватися на спільній мові або релігії, отже потрібно було знайти інші критерії ідентичності.

Сьогодні швейцарці дуже пишаються своїми політичними інституціями, окремі з яких мають майже міфічний статус для певної частини населення: такі, як безпосередня демократія – вияв самовизначення всього народу; незалежність від впливових наднаціональних організацій, зокрема ЄС; федералізм та нейтралітет. Хоча з порівнювальної точки зору ці інституції не є настільки особливими (вони існують і в інших країнах), але впевненість в їх унікальності та перевазі є важливою складовою сучасної швейцарської ідентичності.

Відносини з сусідніми країнами також є елементом швейцарської національної ідентичності – що цілком зрозуміло, з огляду на те, що кожна з трьох основних мовних груп у Швейцарії має велику сусідню країну, в якій розмовляють тією ж мовою.

Ці відносини не складаються без проблем. З одного боку, присутнє певне відчуття меншовартості відносно більшого сусіда (швейцарські німці, наприклад, можливо, відчувають себе незручно через те, що вони не розмовляють “правильною” німецькою).

З іншого – відчуття вищості, внаслідок того, що Франція, Німеччина та Італія були втягнені у дві світових війни та пройшли через повоєнний період значної політичної нестабільності, а їх минуле (за винятком Франції) було пов’язане з нацизмом і фашизмом⁴.

Існують і більш романтичні символи Швейцарії – такі, як Гельвеція або Вільгельм Тель (якого насправді ніколи не існувало), який боровся за незалежність, або запровадження наприкінці XIX століття щорічного святкування 1 серпня “Дня нації”. Проте, порівняно з міфічними національними символами інших країн, швейцарці ставляться до своїх досить помірковано та раціонально.

Захист меншості

Як визначалося вище, Швейцарія є різномірною країною. Приблизно 64% її населення розмовляють німецькою, 20% – французькою, 6% – італійською, та 1% – ретороманською. До того ж, унаслідок відносно нещодавньої імміграції приблизно 2% населення розмовляють сербською та хорватською, а 1% – албанською.

Католики та протестанти все ще залишаються головними релігійними групами, порівняно з незначним відсотком мусульман та зростаючим числом осіб, які не вважають себе належними до будь-якого віросповідання.

Крім того, приблизно 20% населення країни не є громадянами Швейцарії, на них не поширюються заходи із захисту меншин, якими користуються інші меншини. До їх числа також належать “*secondos*” та “*secondas*” – особи, які народились і виховувались у Швейцарії батьками-емігрантами, які не є громадянами Швейцарії, і чий нащадки не мають прав на автоматичне Швейцарське громадянство.

Історично, концепція захисту прав меншин розглядалася відносно чотирьох національних мовних груп та католицько-протестантського поділу, що не відповідає суспільним реаліям сьогодення.

Історія захисту меншості у Швейцарії свідчить, що меншість часто “отримує більше”, ніж те, що вона в буквальному розумінні мала б отримати, враховуючи її розмір. Наприклад, це нещодавно впроваджена виборча система в кантоні Берн, де окремі виборчі округи отримують більше місць, ніж мали б отримати в разі застосування принципу пропорційного представництва.

У німецькомовній частині Швейцарії часто можна почути анекдот про те, що зауваження при зустрічі дев’яти німецькомовних з однією франкомовною дев’ять перейдуть на французьку заради неї. Хоча це не більше, ніж анекдот, але він сприймається всіма.

На більш офіційному рівні існує три головні принципи прав меншості: самовизначення, представництво та захист меншості.

Самовизначення зумовлюється федеративною політичною системою, коли кожен кантон має значні можливості для формування сучасного та майбутнього власної економіки і політичних структур. Раніше це, можливо, було більш важливим, ніж сьогодні, оскільки

³ Kreis, G. *Die Schweiz unterwegs. Schlussbericht NFP 21. Kulturelle Vielfalt und nationale Identität*, Basel, Helbing und Lichtenhahn, 1993.

⁴ Лише нещодавно у Швейцарії була критично переосмислена її роль у Другій світовій війні: хоча той факт, що країна змогла залишитися незалежною і вільною в той час, коли вся Європа полихала, залишається предметом гордості, але її поведінка впродовж війни в цілому тепер оцінюється значно менш славетно, ніж раніше (UEK - *Unabhängige Expertenkommission Schweiz - Zweiter Weltkrieg* 2002).

зараз політичне значення релігійних і мовних відмінностей є меншим, ніж у минулому. Проте, зазначений вище принцип, згідно з яким влада автоматично належить кантонам, а не федеральній владі, якщо інше не передбачене Конституцією, залишається чинним і сьогодні.

Представництво. Першим елементом представництва є виборча система, пропорційне представництво, що запобігає ізоляції меншості від політичного процесу⁵.

Пропорційне представництво в поєднанні з **другим елементом представництва** – двопалатним законодавчим органом, значно зміцнює і посилює групові права у політичній системі.

Законодавчий орган складається з Національна Рада (200 осіб) та Рада Кантонів (46 осіб). В останній забезпечується рівне представництво кантонів: кожен з 20 кантонів обирає двох членів Постійної Ради, кожен з 6 “напівкантонів” – одного представника. Дослідження засвідчують, що члени Постійної Ради відчують себе насамперед представниками кантонів, хоча вони також мають партійні обов’язки та ідеологічні уподобання, як і інші політики⁶.

На відміну від цього, 200 місць у Національній Раді обіймають не представники кантонів, а депутати, обрані за партійними списками, незалежно від територіальної належності чи представництва меншин.

Слід відзначити, що дві палати швейцарського Парламенту мають рівний статус – у сенсі того, що жодна з них не має більших повноважень, ніж інша, як це є у випадку з найбільш відомим у світі двопалатним законодавчим органом – Конгресом. США.

Це й надалі підкреслює історичну важливість захисту меншості, з точки зору суперництва кантонів та відносин між ними.

Третім елементом представництва прав меншості є неофіційна мовна квота в різних владних органах, таких, як: Уряд, суди вищої інстанції та вищий рівень центральної адміністрації. Цей “м’який” аспект захисту меншості є складнішим і складніше піддається обґрунтуванню, порівняно, наприклад, з виборчою системою. Суть цього елементу полягає в тому, що будь-який склад Уряду має відбивати різноманітність Швейцарії, щонайменше – її німецькомовної та франкомовної частин. Італійська та ретороманська частини не обов’язково так само знаходять своє представництво, але неможливо уявити, щоб усі семеро членів Уряду розмовляли, наприклад, німецькою мовою.

Нещодавнім прикладом цього елементу захисту меншості є обрання нового віце-спікера Уряду (Освальда Сігга) у 2005р., оскільки його мовна належність ставила це обрання під сумнів – він не розмовляв італійською.

Четвертим елементом представництва як засобу захисту меншості є система консенсусного прийняття

рішень, що характеризує швейцарську політичну систему.

Уряд сам по собі є консенсусним органом, який сьогодні складається з представників чотирьох головних політичних партій (Швейцарська народна партія – два члени Уряду, Радикальна вільна демократична партія – два, Християнсько-демократична народна партія – один, Соціал-демократична партія – два), і це задає тон політичному процесу на всіх рівнях.

Інтенсивні консультаційні процеси на ранніх стадіях створення законів також є частиною системи консенсусного прийняття рішень.

Це означає, що усі групи Швейцарського суспільства (у широкому сенсі) мають можливість впливати на законодавчий процес.

Швейцарська безпосередня демократія за своєю природою посилює можливості груп досягати політичних результатів. Кожна група має можливість поставити на голосування та проголосувати за чи проти будь-якого питання, важливого для неї.

Вимога збирання підписів є необхідною для того, щоб показати, що це питання викликає достатній громадський інтерес, щоб мотивувати витрати та зусилля на проведення голосування, і, звичайно, не всі групи в змозі це зробити.

Навіть тим групам, що мають можливість це зробити, не завжди потрібно проходити весь цей шлях. Сам той факт, що Уряд або Парламент вважають можливим зібрати достатньо підписів, якщо вони виступлять проти запропонованого закону, може змусити законодавців пропонувати лише ті закони, навколо яких не точитиметься боротьба біля урн для голосування.

Захист меншості – третій аспект, що розглядається в цій статті – це комплекс цінностей, що разом складають інституцію, яка забезпечує основу для прийняття багатьох рішень на різних рівнях політичної системи.

Помітним серед цих цінностей є право розмовляти рідною мовою (застосовується винятково до національних мов) у будь-якому контексті (хоча багато офіційних документів не перекладають на всі національні мови, і в німецькомовному кантоні жителі, для яких німецька мова не є рідною, як правило, змушені адаптуватися до цієї мови, а у франко та італомовних кантонах існує протилежна ситуація), а також релігійна свобода.

Підтримка культур меншості виявляється через існування національних ЗМІ, що ведуть мовлення чотирма різними мовами: німецькою, французькою, італійською та ретороманською – на німецькомовних телевізійних каналах.

Більше того, для примирення регіональних меншостей та вирівнювання (принаймні, часткового) структурних регіональних відмінностей існує ряд механізмів структурної підтримки та міжурядових

⁵ Як це було у випадку з католиками в Північній Ірландії де протестантська більшість через використання мажоритарної системи мала нагоду маніпулювати під час виборів (в т.ч. маніпулювання з межами виборчих округів) з метою забезпечити підпорядковане становище католицької меншини.

⁶ Linder, Wolf und Reto Wiesli. *Repräsentation, Artikulation und Durchsetzung kantonaler Interessen in Stände- und Nationalrat. Studie im Auftrag der Parlamentsdienste*, Bern, 2000.

фінансових трансферів на користь бідніших кантонів і регіонів (як від центру до кантонів, так і між ними). Не зважаючи на те, що ця структура підтримки не є виразним заходом із захисту меншин, вона відіграє дуже важливу роль у запобіганні напруженості між різними регіонами.

Виклики майбутнього

Швейцарія є тим, що німецькою мовою можна назвати нацією “доброї волі” – нацією, яка існує тому, що цього хочуть її члени, хоча можна також уявити, що історія могла б піти іншим курсом, і відповідні частини Швейцарії могли бути включені до складу Німеччини, Франції та Італії.

Історія переважно зважає на сьогоднішнє, в сенсі сучасних політичних інституцій та визнання одних конкретних історично вагомих меншостей на шкоду іншим, більш сучасним. Але не зважаючи на це, такі поняття, як ідентичність і нація, звичайно, не є незмінними. Вони еволюціонують в часі на фоні ключових історичних подій. В цьому розділі окреслюються деякі існуючі та передбачувані проблеми, які можуть торкнутися Швейцарії та інших країн.

По-перше, позиція англійської мови як світової дається взнаки як у Швейцарії, так і в інших країнах. Домінуюча позиція національних мов визначена конституційно, але це не означає, що учні в школах вивчатимуть інші національні мови до того, як вивчать англійську.

І хоча вивчення національних мов є самоочевидним фактом, рівень взаєморозуміння між різними мовними групами не слід перебільшувати. Зі зменшенням уваги до вивчення національних мов у навчальних програмах навряд чи слід очікувати зростання рівня взаєморозуміння. Кантони самі вирішують, які мови викладають в їх школах.

По-друге, Швейцарія оточена країнами Європейського Союзу (за винятком Ліхтенштейну). Приблизно 60% швейцарського експорту спрямовується до ЄС і приблизно 80% імпорту надходить з ЄС.

Іншими словами, залежність швейцарської економіки від ЄС є надзвичайно великою. Незважаючи на це, Швейцарія не є членом ЄС, і внаслідок відсутності найменшої можливості отримання позитивного результату при голосуванні щодо вступу її в ЄС у передбачуваному майбутньому, вона залишатиметься за межами ЄС та продовжуватиме свій шлях двосторонніх стосунків, на який вона стала після того, як швейцарський народ відхилив (шляхом голосування) у 1992р. можливість участі Швейцарії в Угоді про Європейський економічний простір.

У результаті цього голосування, тодішній Уряд почав переговори з ЄС, які завершилися укладенням комплексної двосторонньої угоди, що набула чинності у 2002р. і була доповнена наступними двосторонніми угодами у 2005р. (окремі з них ще повинні набути чинності).

Поширення принципу свободи пересування з країн ЄС до Швейцарії, та участь Швейцарії у так званій Шенгенській угоді є найважливішими двосторонніми домовленостями.

Хоча Швейцарія не є членом ЄС, і, можливо, не стане ним впродовж тривалого часу, але існує можливість того, що економічна залежність від ЄС зробить членство більш привабливим вибором у майбутньому.

Проте, не лише економічні міркування відіграють значну роль у цьому сценарії – питання ідентичності та нації, скоріше за все, є так само важливими.

Кажучи більш конкретно, нейтралітет Швейцарії, її безпосередня демократія, добробут та високим рівень життя, іноді вважаються такими, що знаходяться під загрозою, коли мова заходить про членство в ЄС. Насамперед два перші аспекти, в чому багато швейцарців вбачають особливості своєї країни та символи своєї нації.

По-третє, як зазначалося вище, Швейцарія має значний відсоток (понад 20%) постійних жителів, багато з яких, хоча й народилися та виховувалися у Швейцарії, не мають швейцарського громадянства.

Іншими словами, значна частина населення не має можливості впливу на політичний розвиток країни, яка стала, або завжди була їхньою.

У 2004р. швейцарські виборці мали можливість ухвалити пропозиції, згідно з якими іммігранти у другому або третьому поколінні могли проходити менш обтяжливі процедури натуралізації, якщо б у них виникло бажання отримати “червоний паспорт”.

Обидві пропозиції були відхилені, в результаті чого виникає дуже серйозний ризик для суспільства, коли значне число його членів визначене як “постійні чужинці”.

Особливо прикрим є те, що процедура отримання швейцарського громадянства є занадто складною⁷, враховуючи що швейцарська держава та нація ґрунтуються не на етнічних критеріях, а на вільному виборі громадян, які вирішили утворити єдину структуру для спільного блага. ■

⁷ Винятком є іноземці, які укладають шлюб з громадянами Швейцарії